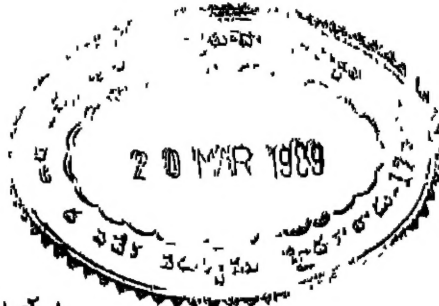

తెలుగు కవుల
సంస్కృత ప్రయోగాలు
(నన్నయనుంచి నేటివరకు)

245
1-89

రచయిత :

జానా, పవీరా

డా. యం.వి., సి.ఎస్.టి.

ఫదు

స్నాతకోత్తర శీఘ్రం

~~902~~
RDP

సవీతం

దరాబాదు - 500 001

తెలుగు కవుల
సంస్కృత ప్రయోగాలు
(సన్నయనుంచి నేటివరకు)

Acce^d
6317

రచయిత :

భాషాప్రవీణ

ఆచార్య జాస్తి సూర్యనారాయణ, యం.ఏ., ఎం.ఐ.డి.

తెలుగు - ఇంగ్లీషు

శ్రీ వేంకటేశ్వర విశ్వవిద్యాలయ స్నాతకోత్తర కేంద్రం
కర్నూలు

ప్రచురణ :

తెలుగు విజ్ఞానపీఠం

కళాభవనం, సైఫాబాదు, హైదరాబాదు 500001.

TELUGU KAVULA SASTRA RUTA PRAYOOGAALU - by
Acharya Jaastu Sastri, M.A., Ph.D, Telugu Dept.,
Sri Venkateswara University P. G. Centre, Kurnool.

తెలుగు విజ్ఞానపీఠం

హైదరాబాదు - 500 004.

ప్రచురణ : 367

ప్రథమ ముద్రణ : 1985

ప్రతులు : 2,000

వెల : రూ. 9-00

ప్రతులకు :

తెలుగు విజ్ఞానపీఠం

కళాభవనం, సైఫాబాదు, హైదరాబాదు-500 004

ప్రచురణ :

లక్ష్మీ వేంకటేశ్వర పబ్లికేషన్

హైదరాబాద్, ప్రాథమిక రూ. 5-00, 0289

ACCSO 6317
994-8138912
SVR

భూమిక

ఏ జాతి సాంస్కృతిక వారసత్వ సంపదతోనైనా సాహిత్యం ఒక ప్రముఖ పాత్ర వహిస్తుంది. సౌందర్య దర్శనం, ఆనందానుభూతితోపాటుగా సాహిత్యం ఆలోచనాదృక్పథం, సామాజిక స్ప్రయోజనం కలది కావటమే ఇందుకు కారణం. ఏనాటి సమాజమైనా భూత భవిష్యత్తులకు వారధిగా ఉంటుంది కనుక గత కాలం సాధించిన వాటిని పదిలపరచి, మరింత సంపన్నం చేసి భావిరాలకు అందజేసే బాధ్యత నెరవేర్చాలి.

ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ ఈ బాధ్యతను నిర్వహించటంలో పూర్వ కావ్యాలను నలుగురికి అందుబాటు చేసే సీమితం ముద్రించే, పునర్ముద్రించే పథకం చేపట్టింది. విద్యార్థుల చక్కగా అధ్యయనం చేయించి, కవి, కావ్యాల గూర్చి విశిష్ట పీఠికలు రాయించి అట్టి ముద్రణలలో పొందు పరుస్తూ వచ్చింది. అదే విధంగా సంకలనాలు, ఆసక్తికరమైన శ్లోక కూడా ప్రకటిస్తూ వచ్చింది.

ఒక సాహిత్యంలోనే కాక, తెలుగువారి సాంస్కృతిక ఔజ్వల్యాన్నీ ఎత్తి చూపే అన్ని ఇతర రంగాలలో కూడా జరుగుతూ ఉన్న కృషిని ముమ్మరం చేసి, ఏకాన్ముఖంచేసి ఉదాత్త స్థాయికి తొనితెచ్చే సదుద్దేశంతో మాన్యశ్రీ నందమూరి తారక రామారావుగారి నేతృత్వంలోని రాష్ట్ర ప్రభుత్వం ఇటీవల తెలుగు విజ్ఞానపీఠం నెలకొల్పటానికి కంకణం దాల్చింది. తెలుగు సంస్కృతికి సంబంధించిన వివిధ రంగాలలో కృషి చేస్తూ ఉన్న భిన్న ప్రభుత్వ పోషిత సంస్థలను ప్రస్తుత రూపంలో ఉంచుచి, అవి చేస్తూ వచ్చిన కృషిని, లక్షించిన ఘోషాన్ని విస్తృతంగా, పటిష్ఠంగా, గాఢంగా తానెప్పుడూ నిరంతరం బాధ్యత తెలుగు విజ్ఞాన పీఠానికి అప్పగించాడు. ఈ పరిణామ కాలంలో ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ ఈ వరకే ప్రారంభించిన ప్రయత్నం తెలుగు విజ్ఞానపీఠం స్వీకరించి ప్రకటిస్తున్నది. ప్రస్తుత గ్రంథం అట్టివాటిలో ఒకటి.

సంస్కృతం తల్లి; తెలుగు కూతురు అనే విశ్వాసం పర్వంపరగా బహు కాలం వర్ధిల్లింది. సంస్కృతం తెలుగుకు కన్నతల్లి కాకపోయినప్పటికీ పోషించిన, పాలించిన తల్లి కన్నాగా విప్రతిపత్తిలేదు. అనేకంగా భాషలు వ్యక్తికరణ పద్ధతులు, సమయాలు, సంప్రదాయాలు తెలుగు సంస్కృతం నుంచి తెలుగు భాష గ్రహించింది.

సన్నయ నుంచి నేటిదాకా తెలుగుకవులు చేసిన సంస్కృత ప్రయోగాలను ఈ పుస్తకంలో విశ్లేషించటం జరిగింది. విశ్లేషించిన ఆధార్య జాస్తి సూర్య నారాయణ సాంప్రదాయకంగాను, ఆధునికంగాను కూడా అధ్యయనం కావించిన విజ్ఞులు. ఈ గ్రంథం విద్యర్థుల అమోదాన్ని పొంది భవిష్యత్తులో ఇటువంటి మరిన్ని విశ్లేషణలకు దారి తీయగలదని మా విశ్వాసం.

ప్రొడరాదాడు,

తూమాటి దొణప

కృతజ్ఞతలు

సంస్కృతాంధ్ర భాషల్లో బోధకుడుగా పరిశోధకుడుగా నే నీ ముప్పయి సంవత్సరాల కాలంలో సంపాదించిన అనుభవం వల్ల గలిగిన సమన్వయం నన్నీ రచనలకు కృతజ్ఞతలు.

సంస్కృత వాఙ్మయ రంగానికి తద్వాషకుగల విపుల వ్యాకరణంపై భూ నాద్యపిని, శ్రీమద్రామాయ నామక చరిత్ర నామక చరిత్ర, నారసింహ సంస్కృత కళాశాల (చిట్టగూడూరు) వ్యవస్థాపకులు, అధ్యక్షులు నయిన శ్రీమద్దిట్టమల గుడిమెళ్ళ వరదాచార్యులు గారు.

నాకు గల విజ్ఞానతృప్తను గ్రహించిన ఆచార్య గండికోటి సోమయాజులు గారు నన్ను ఆధునిక భాషాశాస్త్రానికి ప్రోత్సహించారు.

సంస్కృతాంధ్రాంగ శాస్త్రపరిజ్ఞాన ఆధునిక భాషాశాస్త్రంలో నాకు గల పరిధర్మ్యాన్ని శ్రీమద్దామరాయ శాస్త్రి ఆచార్య తదితర వ్యక్తుల కృపలవల్లగా, నన్ను ఆధునిక భాషాశాస్త్ర సంబంధి అంశంపై Ph.D.కి ప్రోత్సహించి కృతార్థుణ్ణి చేశారు.

శ్రీరచన కుద్యమింప ఆర్థికమగు సహాయం పూర్వపు ఆంధ్ర సాహిత్య అకాడమీ వారికి నా ధన్యతలు.

శ్రీకృత్తిక కథప్రతిని తయారు చేయుటలో నాకు తోడ్పడిన మా విద్యార్థిని కృష్ణారావు బి. లలితకు నా ఆభిషేకాలు.

కర్నూలు,
19-8-86

క. శ్రీనివాసాచార్యులు,
జాస్తి సూర్యనారాయణ్ణి

సుందరమూర్తి

భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రాలు కావాలనే అంశం జాతిమోద్యమమంతటి ప్రాచీనం దేశవిముక్తికి పోరాడే నాయకుల్లో దాక్షిణాత్యులు ముఖ్యంగా ఆంధ్రులు భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రాలను ఉద్యమాన్ని సాగించారు. అప్పట్లో ఆంగ్లేయులతో తలపడటంతో మనవారి శక్తియుక్తులన్నీ శ్రేణీకృతాలై ఉండటంచే ప్రాంతీయ దృక్పథాన్ని ప్రదీపింప జేసే భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రాల విషయంలో మన నాయకులు కొంతవరకు ఉదాసీనత వహింపక తప్పలేదు. భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రాలుగా దేశాన్ని విభజించటం తప్పనిసరి అయ్యింది. ముఖ్యంగా తెలుగువారికి. తమిళ సోదరులు నాటి మదరాసు రాజధానిలో తెలుగువారిని ఎక్కిరానీయక పోవటం ఈ పథజనోద్యమానికి కారణం కాదనలేం. మదరాసు రాష్ట్రంలో ముఖ్యంగా మదరాసు నగరంలో సౌమ్యంత తెలుగువారిది. అనుభవం వినియోగం తమిళులది. ఇందువల్ల నాటి తెలుగు నాయకులు తెలుగులకు నిమిత్తి గావాలంటే తమిళులతో పొత్తు తొలగి పోవాలనుకున్నారు. కాని రాన్ని కార్యరూపంలో ఉంచలేదు. ఎందుకంటే అప్పటికి దేశం పరపాలనలో ఉండి రాబట్టి.

పరపాలన తొలగి పోయిం తరువాత దేశ సేతగా బాధ్యత స్వీకరించినవారు ముఖ్యంగా ఖైరతాబాదు, దక్షిణాదిలో తెలుగు వారికున్న సమస్యలను వారవగతం చేసుకునే ప్రయత్నం చేయలేదు. చేసినా సానుభూతి చూపలేదు. స్వాతంత్ర్యానంతరం తమకు సొంత రాష్ట్రం గావాలనే వాంఛ ౧౯౪౭లో ప్రాజెక్టులన్నీ వహించింది. దీనికి ప్రైవేటీప్రోత్సాహం లేకపోవటమేగాక, స్వార్థపూరితమనీ విద్విన్నకరమనీ ప్రైవేరు దీన్ని ఇందించారు. తత్ఫలితంగా తెలుగువారిలో ఈ వాదన బీజవూపం దాల్చింది. దీన్నేకదీక్షగా నారు చేపట్టారు. ఎంతో రక్తపాతం జరిగింది. ఆమరణ నిరాహారదీక్షలు - నాయకులు దీన్ని పట్టించుకోలేదు. చివరకు ఈ ఉద్యమాని కిందకు - ఆమరణీవుల లేజుస్సుకు ప్రైవేరు తలబగ్గారు.

ఫలితంగా భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రాలు ఏర్పాటయ్యాయి మననాడు ప్రత్యేక రాష్ట్రంగా రూపుదిద్దాయి. మన సంస్కృతి సంప్రదాయాల పరిరక్షణమున

భాషాభివృద్ధి తెలుగువారికి ముఖ్య కర్తవ్యమయినది. తమ సాంస్కృతిక సాహిత్య విషయాల్లో విపులము సమగ్రము అయిన పరిశోధన సాగించటానికి కొన్ని సంస్థలు రూపొందాయి. ఆ సంస్థల్లో ఒకటి సాహిత్య అకాడమి. మన భాషకు సమగ్రమైన వ్యాకరణం ఇంతవరకు లేకపోవటాన్ని వారు గుర్తించారు. అసలు సరియైన నిఘంటువు గూడ మనకు లేదన్న సత్యాన్ని వారు గమనించారు. అందువల్లనే వారు ఈ యంతాలపై ప్రణాళికాబద్ధమైన కార్యక్రమాన్ని ప్రారంభించారు. ఈ కార్యక్రమంలోని భాగమే మాండలిక వృత్తి పదకోశాలు. వివిధ వృత్తలవారు వివిధ ప్రాంతాల్లో నిత్యం వాడుతున్న తెలుగు పదాలను సంకలనం చేసి సమగ్రంగా పరిశీలించి నిర్ణయించి రూపొందించుచున్నారు. ఈ పూనికలో మొదటివారు ఆచార్య భద్రరాజుగారు. ఈ భగీరథ ప్రయత్నంలో వ్యవసాయ వృత్తిపదకోశం తెలుగులోకి వచ్చింది. వీరి మార్గాన్ని సరిగా అనుసరించి మరొకరి రీతిలో తమతమ రీతిలో రూపొందించుచున్నారు.

నన్నయూడి మహాకవుల పదప్రయోగ కోశాన్ని నిర్మించేపనిలో గూడ భద్రరాజుగారి ప్రోత్సాహమే ముఖ్యమయింది ఇప్పటికి శ్రీనాథ పర్యవేతనం పడ ప్రయోగ కోశాలు వచ్చాయి ఈ కోశాలన్నీ తత్సమ లేదా సమసంస్కృత పదాలను మాత్రమే చోటు చేసుకున్నాయి. అంటే నన్నయ మొదలు శ్రీనాథుని వరకున్న కవుల్లో సమసంస్కృతపదాలు లేవని కాదు ఉన్నవని వారికి తెలుసు ఆ విషయాన్ని వారు స్పష్టంజేసారు కాని తత్సమాలను విడచిన నన్నయూడుల భాషను మాత్రమే గమనించామా? అంటే తెలుగుభాషలో గల ప్రత్యేకతను గుర్తించాలంటే సంస్కృత సమాసాలతో పనిలేదని స్థూలంగా విచారించుకోవాలి. కాని పై సంకలన కర్త లీ అభిప్రాయాన్ని చెప్పలేదు. తత్సమాలను పరిగణించలేదన్నారు గాని దానికొరణాలను వారు చెప్పలేదు. తత్సమాలను వదిలి ఈ కవుల గ్రంథాల్లో భాషను అధ్యయనం చేస్తే అది సమగ్రమవుతుందా లేదా అని మనం ఆలోచించాలి.

నన్నయ మొదలు నేటి వరకు తెలుగులో వెలసిన కవులందరూ సంస్కృతంలో పండితులు. నన్నయ స్వయంగా సంస్కృత ప్రాకృత ప్రాకృతాంధ్ర భాషల్లో కవిరాజు. మన ప్రాచీనకవులందరు కావ్యరంభంలో చేసి దైవప్రార్థన తరువాత గావించిన పూర్వకవిస్తుతిలో సంస్కృత కవులను కొనియాడారు. వారికి సంస్కృతంలో ఏపాటి పాండిత్యం గలదో చెప్పకున్నారు అలాటి కవులందరూ

సంస్కృత గ్రంథాల కనువాదాలు గావించినవారు కొందరు సంస్కృత కావ్య పురాణాల్లోని వస్తువును స్వీకరించి స్వతంత్ర కావ్యరచన గావించినవారు. కావ్య పురాణానువాదాల్లో అనుసరణలో వారికి కొన్ని సమస్యలు వచ్చాయి స స్కృతం గొప్పభాష. 'భాష తెన్నేని గల వహా'భాషలందు సంస్కృతంబు త్రమంబు తత్స రణి టోల నితరభాషలకింతుకయేనిగాదు. దానితెన్నియో హేనుచ్చ్యుః' నా.నా. ఉత్తరార్థ 290 తిరుపతివేంకట కవులపై పద్యం ఈ యర్థాన్నే చెబు తుంది. తెలుగులో పద్యరచనతిసులువుగ నల్లెరుపై బండిలా సాగిందే వీరికి తెలుగునేలలో నాలుగు చెరగులా నాటికి నాటికి ఎవలేని కీర్తి ప్రతిష్ఠలున్నాయి. ఆవిధంగా సాధన చేసిన వారి మాటలివి. ఈ విషయంలో నన్నయారు తేకిభవి స్తారు. కాని వీరా యంశాన్ని కంఠోక్తి చేశారు. తక్కినవారాచరణలో చూసినా కంఠోక్తం చెయలేదు. సూరి పర్యంతం మనకున్న వ్యాకరణాలు సంస్కృత పదాలకు తుల్యార్థకాల నెలా గల్పించుకోవాలనే యంశంలో సూచనలిచ్చాయి. మన వ్యాకరణాలు సంస్కృత వర్తనమామూయంతో ప్రారభ్యమయి. ఆద్యాయాః పంచాద్యర్థాః చింతామణి, సంస్కృతంబునకు వర్తములేబడి. బాల వ్యాకరణం సంస్కృతపదజాలానికి తుల్యార్థకాలను గల్పించే ప్రయత్నం అనా దిగ తెలుగు కవులు చేస్తున్నారని వ్యాకరణ కర్తలు చెప్పకున్నారు. ఈ క్రింది యధర్వణుని మాటలు పరిశీలనార్హాలు.

శబ్దామేరముత్పన్నా ఆద్యాయామత్సభిలాః

కథితావై కృతైశ్చబైర్యవంతి సదనుగ్రహాత్.

వికృతివివేకము

సదనుగ్రహాత్కథితాభవంతి. ఇందు సజ్జరాలు అంటే పండితకవులు లేదా భాషాభివృద్ధికి కృషి సలిపేవారు సంస్కృతంలో ఉండే పదాలకు సమానార్థకాలను గల్పించే ప్రయత్నం సాగించారు. అందువల్లనే తెలుగు సంస్కృతంలో తుల్యమైన పదజాలాన్ని ఈ యంశాన్ని విన్నవించి పెద్దన చెప్పాడు. సంస్కృతంలో తుల్యంగా ఉండటం, కయతి ప్రాసలు తెలుగుకు ప్రత్యేకించి ఉన్న వైశిష్ట్యాలు, ఇన్ని ఉన్నా తెలుగునంగానే శ్రోతల అదరణకు నోచుకోవటం లేదని ఆయన అనేదనను వ్యక్తం చేశాడు. ఈ ప్రయత్నంలో సంస్కృత పదాలను తత్సమాలనే పేరుతో తెలుగులోకి ప్రవేశింప జేశారు కొందరు. ఈ విషయంలో కొన్ని గమన పండితులు ప్రతిపాదించారు. ఈ నిబంధనల్లో తేతన ప్రతిపాదించిన నిబంధనలీ కింద ఇస్తున్నాను.

పృథ్వీణదత్తాయ పక్షిభిః పుత్రస్య
 యను విభక్తులు తెనుంగునకు తొరపు
 అస్తి ప్రయాతి గాయంతి భుక్తైఃసంతి
 నయతిస్మరతి యను క్రియలు సొరపు
 గత్వాహసిత్వా ప్రకాశ్య సంత్యజ్ఞునా
 దనరుత్వాం య్మ సొరపు
 మనుతుమున్నంతంబరయ తొరపు
 తొరవెందునాంధ్ర కవిత
 నవి తెలుగులు

సుప్రసిద్ధమైన అంజనామల అమ్మయ్యలు తెలుగులో చొరవన్నాడు. ఈ యంజాన్ని ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రం అంగీకరించారనే తలంబాది. దీనిపై మౌనంవల్ల అంగీకారాన్ని వ్యక్తం చేసిన ఆధర్వణుడు మరి కొన్నింటిని తెలుగులోకి రావని చెప్పాడు. ఈయన వివరణం తర్వాత ప్రక్రియను దృష్టిలో పెట్టుకొని శాస్త్రజ్ఞులు భవత్ మొదలైన శత్రుతలాలు గీర్ మొదలైన శత్రుతలాలు యుష్మదాది సర్వనామాలా హలంతాలకు సమన్వయించే ప్రక్రియ వర్తింపజేసినప్పటికీ తెలుగులోకి రావు.

భవద్దీర్ఘ కణ్ఠా నామాద్యయోర్యుష్మదస్మతో.

శ్రీమద్రామాయణమునందు వివరించినట్లుగా, విశ్వవివేకము

'భవవృక్షాదుల కిందు గుఱలేదు' బాల, తత్సమ-87 అని సూరి గూడ చెప్పియున్నాడు. అది అతని మనోభావమే. సంస్కృతంబునకం గలాదుల కిందుక్కనునని సూరి స్ఫూటించి (క్రియా 88) నందున అన్ని భాష వులపైన ఇంచుచేర్చి ప్రయోగిస్తావేమోనని దీనికి నిషేధాన్ని మళ్ళా సూరి 'అగు టికంబులగు యెవరులకిందు యోగంబులేదు' (క్రియా 12) అని చెప్పియున్నాడు. ఈయంశాన్ని అధర్వణుడు చెప్పలేదు. భవవృక్షాదులను అగటికంబులగు భాషులను కేతన నిషేధించలేదు. కాలక్రమంగా నిషేధం పెరిగిపోతుందని తలచింది.

కుతుబు కేరళ అధ్యక్షుడు సూరి నిషేధించిన పద ధాతు లిజంత సుబంత కృదంతాలు ఆసంఖ్యాకం తెలుగు కవుల ప్రయోగాల్లో ఉన్నాయి. దీన్ని పరిశీలించి పై నిషేధాన్ని సడలిస్తూ ప్రవేశించిన లిజ్ సుబంతాలు కృదంతాలు మొదలైన వాటిలో నియమం గావించాలి. ఈ నియమం లేకుంటే ఆ గ్రామ్యాలు తద్వారా అప్రభంశాలు అవుతాయని 'సంఖ్యా'మంహి' యత్వ ప్రభంశం () అనే సూత్రాలు తెలిపాయి. అయినా ఈ యంతాన్ని ఎవరు పట్టించు కోలేదు.

నిదదవోలు వేంకటరావు విమర్శనలో అందెవేసిన చెయ్యి. ఆయన సాహిత్య అకాడమీ వారి ప్రచురణార్థం ప్రబోధ చంద్రోదయానికి సంపాదకత్వాన్ని వహించిన సందర్భంలో ఆ గ్రంథ పీఠికలో ఈ విధంగా చెప్పికున్నారు. "చతురామూయ ప్రౌఢిమ; ప్రబోధ 1-10 ప్రౌఢి శబ్దమునకు ఇమనిచ్ ప్రత్యయం రాదని వామనోక్తి. (సర్వంకష వ్యాఖ్య పుట 292) కాని శ్రీ నాథకవి ననుసరించి యీ కవులు ప్రౌఢిమ, యని వాడినారు. (ప్రబోధ చంద్రోదయ పీఠిక పుట 81 సాహిత్య అకాడమీ ప్రచురణ, 1978) కాబట్టి ప్రౌఢిమ సంస్కృత వ్యాకరణ విరుద్ధం. అని నిదదవోలు వారు గ్రహించారు. ఈ యంశం ఆయన ద్వారా ఆయన సంపాదకత్వంలో ప్రకటితమైన ప్రబోధ చంద్రోదయానికి గల పీఠికద్వారా పండితలోకంలో ప్రాచుర్యాన్ని ప్రదానాన్ని పొందిందని నిష్కర్షక చెప్పవచ్చు. దీని నిజ స్వరూపాన్ని గ్రహించాలని ఎవరూ యత్నించలేదు. దీన్ని కదిలిస్తే దీగ కదిలిస్తే దొంకంత కదిలిందన్నట్లు ఇంకా ఎన్నో విషయాలు తెలుగులోకి వచ్చేయి. ఇందుకు సాహసం చేయకపోవటానికి అలసత లేక ఆశక్తత కారణమై - - - - - వారి అలసత కాంధులు పెరుగించినవారే. అంతేగాక పాణిని వ్యాకరణాన్ని సమగ్రంగా పఠించిన వారికి తెలుగుపై పరిశీలించటం సమ్మతంగాదు. తెలుగులో పరిశ్రమించే వారు పాణిని వ్యాకరణాన్ని ఊర్థం చేసుకున్న వారీ కాలంలో లేరనటం అవాస్తవంగాదని పై విషయంలో పండితులు మిన్నకుండటం వ్యక్తికరిస్తుంది.

మనభాషలో కవిత్వం వ్రాసిన వారందరూ సంస్కృతంలో సిద్ధపై వారు తమ పాండిత్యాన్ని - - - - - చెప్పుకోవటమే గాక తమతమ

నన్నయ తన్ను గూర్చి తాను చెప్పుకున్న సందర్భంలో 'ఉభయ భాషా కావ్య రచనాభిలోభితు 1-1-0 అని పేర్కొన్నాడు. ఉభయ భాషలందీ సంస్కృతాంధ్రాలని నిష్కర్షగా చెప్పవచ్చును. ఈ రెండు భాషల్లోనూ కావ్య రచన సాగింది ఆ రచనలవల్ల కీర్తి ప్రతిష్ఠల నార్జించి ఆ కీర్తివల్ల శోభిస్తున్న వాడు నన్నయ. మరియు నన్నయ శబ్దశాసనం నన్నయతోబాటు రాజరాజు ఆస్థానంలో ఉన్న పండితుల్లో అపారశబ్ద శాస్త్ర పారంగతులైన వైయాకరణు (1-1-0) లున్నారు. వారితో సంప్రదించి తాను గావించే శబ్దానుశాసనంలో గలిగిన సందేహాలను నన్నయ నివృత్తి చేసుకొనేవాడని తలంపనగును. నన్నయ భారతంలో తొలిపద్యం సంస్కృతంలో ఉంది అదిపర్యం ప్రథమా శ్లోకంలోని 8 పద్యంలో 'వలయిత' అనేదుంది. ఇది ఇలవ్ ప్రత్యయంతం తారకాదులకు ఇలవ్ చేరుతుంది. వలయ తారకాదుల్లో లేదు. అయితే రాకాది ఆకృతి గణం అని సంస్కృతం. ఆకృతి గణమంటే ఇంకా భాషలో వలయిత అనే విహిత ప్రత్యయం అన్య ప్రాతిపదికలపై చేరితే ఆకృతి సామ్యాన్ని పుగస్య గింసకాని వాటిని గూడ ఈ గణంలో చేర్చుకోవాలని గ్రహించాలి తారకాదుల్లో వలయిత అనే ప్రయోగమున్నందున వలయ చేరుతుందని సమర్థింపవచ్చు. కాని ఇక్కడ మరో సమస్య ఎదుర్కొచ్చి వస్తుంది. రూపం విషయంలో చిక్కు తొలగిపోయినా అర్థం విషయంలో మరో చిక్కు తలచుతుంది. తారకాది గణ గణాల కర్తం విషయంలో ఓ ప్రత్యేకత ఉంది. తల్ స్య. రం అనే అర్థంలో ఈ ప్రత్యయం వస్తుంది. తారక లాకాకానికి గలిగాయి. ఆకాళంలో తారకలు ప్రకాశిస్తున్నాయనే అర్థంలోనే ఈ ప్రత్యయం వస్తుంది. అంటే తారకలు సదా ఆకాళంలో ఉన్నాయి. కాని పగలు సూర్యుడి వెలుగులో సీతాకాళం కనరావు. రాత్రిపూట వెలుగు లేనందున చంద్రుని వెలుగు తక్కువయినందున తారక లగపడతాయి. తారకాది పరిణాలన్నీ ఈ సూత్రానికి బద్దములై ఉంటాయి పండిత విశేషజ్ఞానం నిగూఢంగా వ్యక్తి నిష్ఠమై ఉంది. తగు పరిశ్రమవల్ల వెలికి వస్తుంది. పులికిత, కోరకిత అనేవన్నీ ఇలాంటివే. వలయిత అలాంటిది గాదు. నిగూఢంగా ఉన్న వలయం వెలికి వచ్చి నట్లు చెప్పలేం. ఈ సందర్భంలో ఇతవ్, అభూత తద్భావాన్ని చెప్ప తొలి ఉన్నది. వేల వలయంగాదు. తదన్యం లేదా అభూత తద్భావాన్ని పొందటం ఇందరి విశేషం. కాబట్టి వలయితను అధికమైన సంస్కృత ఆకృతి గణమైనప్పటికీ తారకాదుల్లో చేర్చవీలుగాదు. వలయిత వెలుగు వ్యాకరణ నియమాల హద్దుల్లో రూపంగాదు. అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యం, అదే విధిలో ఇది

చేరదు. సంస్కృతంలో ఈ యర్థంలో ఇతచ్ చేరటాన్ని వ్యాకరణం ప్రతిపాదించి యుండలేదు. వలయ ఇతచ్ అనేవి రెండు సంస్కృతాలయిన వీని కలయిక సాధ్యం. అంటే తెలుగు వారు సాధించిన రూపం. అవయవాల దృష్ట్యా ఇది సిద్ధం. అర్థం దృష్ట్యా ఇది సాధ్యం. కాబట్టి దీన్ని సాధ్యమైన సిద్ధ రూపమనాలి.

పైన వివరించిన వలయత మొదలైన రూపాలు తెలుగుకవి ప్రయోగాలల్లో ప్రాచుర్యాన్ని వహించిన సంస్కృత రూపాలు. దీన్ని తెలుగువారి సంస్కృతం అని చెప్పటం తగును. తెలుగువారి సంస్కృతంగా గుర్తించవలసిన ప్రయోగాలు చాలా ఉన్నాయి. వాటి నితఃపూర్వం ఎవరు ప్రసంగం వచ్చినా పరిశీలించలేదు. పోతన చెప్పినట్లు ఆ యవకాశం నాకు గల్గింపదలంచి మిగిలిన వారందరూ మిన్నకున్నారని చెప్పటం చాగు.

జరద్యోళ్ళ 9-10-11 అనే ప్రయోగంలో జరత్ అనేది శత్రంతం. శత్రంతంలో చున్ పస్తుండని 'చువర్తకంబు ద్రుం - తంబు క్రియన్' శత్రర్థకంబునందగు'ననే సూరి లా (క్రియా42) సూత్రం శత్రర్థంలో చున్ ను విడిచింది. ఈ చున్ కు వర్తమానార్థం వినా మరో అర్థం ఉన్నట్లు సూరిగానీ మరే తెలుగు వ్యాకరణకర్తగానీ చెప్పినట్లు. అనుక్రమ్యంతో గ్రాహ్యం తదనుక్రమ్యకారస్య విక్రూఢవతి పాణినిః, అనే తెలుగు వ్యాకరణ సూత్రన మేరకా 'జరత్' అనే శత్రంతాన్ని తదర్థాన్ని మనం వివరంగా గ్రహించందే ఈ సందర్భంలో శత్రంత ప్రయోగ విశేషాన్ని తెలుసుకోలేం. సంస్కృతంలో లద్ అనే దానికి బదులుగా అంటే వర్తమానార్థంలో మాత్రమేకాక లక్షణార్థంలోనూ హేత్యర్థంలోనూ శత్రంతాలు ప్రయుక్తాలవుతాయని 'లక్షణ హేత్యోః క్రియా యాః, 9-2-126 అనే సూత్రం చెబుతుంది. ఈ సూత్రాధారాన్ని జరద్యోళ్ళ మొదలైన తెలుగు కవిప్రయక్తాలైన ప్రయోగాల విషయంలో సమన్వయం గావించకుంటే అర్థం కుదరదు. లక్షణార్థాన్ని పై ప్రయోగంలో సమన్వయమై ముడిమి శరీరావయవాల్లో పొడసూపిన వేళ్ళ అని గ్రహించగలం. మన ప్రాచీన కవులందరూ సంస్కృతంలో నిగ్ధహస్త గోప్య పరిశ్రమచేసి పాండిత్యాన్ని పొందినవారు. వారు తమ తమ రచనల్లో సంస్కృత వ్యాకరణాదుల్లో తమ కున్న పరిచయాన్ని నొక్కి వక్కాణించారు.

నన్నయ సంస్కృతంలో కవిత్యం రాయగల శక్తి ముందు. ఆయన రాసిన సంస్కృత కవిత్యం జనుల ఆదరణ పొందటమేగాక పండితుల ప్రశంసకు ఆకరమైనదని 'ఉభయ భాషాకావ్య రచన' 1-1-9, మాట వ్యక్తం చేస్తుంది. నన్నయ రాసిన తెలుగు భారతంలో సంస్కృతచ్ఛాయ ఉంది. దీని కాయన కాభాషలోగల పరిచయం నన్నయప్రయుక్త వాక్యాలు బహువ్రీహులు ఆయన కాంధ భాషతోగల సంబంధాన్ని వ్యక్తం చేస్తాయి.

అరాశకుంతల విభాసిని కుమారి 1-7-20

త్రిభువన పావనియైన ఇప్పరమమూర్తి 1-7-42

వసుధ 1-8-82

పుష్కరిణి శనియునగు జరితం జూచి 1-8-810

కురిపతికిన్ యుధిష్ఠిరునకు నృకలక్షితిపాల సేవ్యసుస్థిర

2-1-85

వల్మీకీన ధరిణి జేసి ధర్మచారిణి దోష్టానిచని 2-2-881

మొదలైన ప్రయోగాలు సంస్కృత విధేయాలు. విశేషణ విశేష్యాలకు లింగ వచన విభక్తులు తుల్యంగా ఉండటం సంస్కృత భాషలో అలెకాం. ఇది తెలుగు కవిత్యంలో గూడ పాటించాడు. ఇలాంటి ప్రయోగాలింకా నన్నయ భారత భాగంలోనే ఉన్నవి. విస్తరభీతివల్ల ఇంతే ఇచ్చాను. ఈ సందర్భంలో విశేషణ విశేష్యాలకు సామ్యం కుదరని ప్రయోగం ఒకటి నన్నయ భారతంలో లభించింది. 8-2-110 అనే ప్రయోగం. కుసుమాలు విశేష్యం సుగంధులు విశేషణం, సుగంధి అనే దానికి బహువచన రూపం ఉన్నది. సుగంధి పుం లింగం కుసుము మనపుంసక లింగం. ఈ ప్రయోగంలో వచనం విషయంలో సామ్యమున్నప్పటికీ లింగం విషయంలో పోలికలేదు. ఇది అనూచానంగా నన్నయ పాటించిన మార్గానికి ఖాదకం. ఇలాంటి భేదాలను తిక్కన 'సుగంధి' లేదు ఆయన జాత్యముగా నందున సంస్కృతాన్ని వాడరాదు. వాడితే సంస్కృతంలోవలే లింగ వచనాదుల సామ్యాన్ని విశేషణ విశేష్యల్లో పాటించి తిలాలనే తలంపున్నట్లు ఆయన నిర్వచనోత్తరం గావించిన కాషాయక సిద్ధాంత మనం గ్రహింపగలం.

సంస్కృత శబ్దాన్ని తెలుగు నుడిలో విశేషణంగా ప్రయోగిస్తే అవిశేషణ విశేష్యాల లింగవచనాల్లో భేదించటాన్ని పండితులు ఆశ్చర్యపోతారు.

అలవడ సంస్కృత శబ్దము, తెలుగుబడి విశేషణంబు లేటపడంగా
పలుకునెడ లింగవచనంబుల భేదింపచికి మెచ్చు బుధజనుడు

ని. ఆ రా. 1-14 అనే పద్యం వ్యక్తం చేస్తుంది. పై నన్నయ ప్రయోగమయిన 'అతి సుగంధులయిన నీలము' అనే వాక్యంలో విశేషణ విశేష్యాలు లింగం విషయమై భేదింపటాన్ని తిక్కన అంగీకరించలేదు. ఈ విధమైన సన్నివేశాలు రాకుండ తెలుగుభారతీలో రచన సాగించాలి, అలా కాకుండ ఇలాంటి సందర్భాలను ప్రవేశింపజేస్తే తత్సంబంధి సంస్కృత భాషా మర్యాదను పాటించాలి ఈ మర్యాద విశాదీయము, తెలుగునకు జాత్యముగాదు. అందువల్ల తాను అట్టి రచన కుద్యమించనని తిక్కన చెప్పుకున్నాడు. తిక్కనలో ఇలాంటివి చాల తక్కువ, భూదారినిర్ధరకాంత 4-2-128 అనేటప్పుడు దారిణి అని లేదు. అసత్య సంవాదిని సుధేష్ట 4-2-180 అనేటప్పుడు విశేషణ విశేష్యాల్లో ని ర్మల పాటించాడు. ఇవి తిక్కన ప్రయోగాలో లేక లేఖకపారకాధముల మార్పులు చేర్పులువల్ల గలిగినవో తెలియదు. మొత్తంమీద జాత్యముగాని సంస్కృత విధేయతను తిక్కన నిరాకరించాడు. 'వాక్యనిర్మాణాదుల్లో సంస్కృత విధేయతను నిరాకరించినా తత్వను పదాలను తిక్కన వాడుక చేశాడు, ఈ విషయంలో గూడ ఈయన నన్నయ యంత విస్తృతపదాలను ప్రయోగించలేదు. నన్నయ ప్రయోగించిన సంస్కృత పదాలు పాల్కురికి సోమనాథునకు వెగిటు పుట్టిం చు. సంస్కృత భూయిష్ఠరచన సర్వసామాన్యం గాదనీ పండితులకు మాత్రమే వేద్యమని పాల్కురికి చెప్పిన సందర్భంలో ఆయన దృష్టిలో నన్నయ భారతం కన్నా ఇది గ్రహింపగలం.

నన్నయ ప్రశ్నోత్తర సంస్కృత విధేయరచన, దాన్ని పాల్కురికి సోమనాథుని సంస్కృత భూయిష్ఠరచన తనకభిమతం గాకున్నా ఆమార్గంలో గమనం చేయ లింగవచనములు విశేషణ విశేష్యాల్లో సామ్యతగలిగి ఉండాలని తిక్కన అభిప్రాయపడ్డాడు.

అనంతర కాలంలో ఎఱ్ఱన తద్రచనయగా అరణ్యపర్యవేషాన్ని పూరించి నన్నయ మార్గాన్ని సంస్కృత విధేయతను పునరుద్ధరించాడు. ఈయన హరి వంశాదుల్లో గూడ సంస్కృత విధేయతగలదని 'అశేష చిక్కులుండనరె ప్రసన్నులై, హరిపంశ 4-77 ఇత్యాది ప్రయోగాలు సువిదితంగావిస్తున్నాయి. ఇలాంటి ప్రయోగ విశేషాలను గురించి తత్పరిశీలన గావించటానికి బదులుగా

నన్నయ సంస్కృతంలో కవిత్యం రాయగల శక్తి మంతుడు. ఆయన రాసిన సంస్కృత కవిత్యం జనుల ఆదరణ పొందటమేగాక పండితుల ప్రశంసకు ఆకరమైనదని 'ఉభయ భాషాకావ్య రచనాభిశోభితుడనే, 1-1-9, మాట వ్యక్తం చేస్తుంది. నన్నయ రాసిన తెలుగు భారతంలో సంస్కృతచ్ఛాయ ఉంది. దీని కాయన కాభాషలోగల పరిచయం మూలకారణం నన్నయప్రయుక్త వాక్యాలు బహుప్రమాలు ఆయన కార్పణ భాషలోగల సంబంధాన్ని వ్యక్తం చేస్తాయి.

అరాశకుంతల విభాసిని కుమారి	1-7-20
త్రిభువన పావనియైన ఇప్పరమమూర్తి	1-7-42
వసుధ	1-8-82
పుష్కర	1-8-810
కురిపతిన్	2-1-85
విభవాభిరామునకు	2-1-85
వల్కలాశిన దరణిం జేసి ధర్మచారిణి చొక్కానిచని	2-2-981

మొదలైన ప్రయోగాలు సంస్కృత విధేయాలు. విశేషణ విశేష్యాలకు లింగ వచన విభక్తులు తుల్యంగా ఉండటం సంస్కృత భాషలో అతి సాధారణం. ఇది తెలుగు కవిత్యంలో గూడ పాటించారు. ఇలాంటి ప్రయోగాలెంతా నన్నయ భారత భాగంలోనే ఉన్నాయి. విస్తరభీతివల్ల ఇంకే ఇచ్చాను. ఈ సందర్భంలో విశేషణ విశేష్యాలకు సామ్యం కుదరని ప్రయోగం ఒకటి నన్నయ భారతంలో లభించింది. అది 8-9-110 అనే దా ప్రయోగం. కుసుమాలు విశేష్యం సుగంధులు విశేషణం. సుగంధి అనే దానికి బహువచన రూపం సుగంధులనేది. సుగంధి పుం లింగం కుసుమము నపుంసక లింగం ఈ ప్రయోగంలో వచనం విషయంలో సామ్యమున్నప్పటికీ లింగం విషయంలో పోలికలేదు. ఇది అనూచానంగా నన్నయ పాటించిన మార్గానికి బాధకం. ఇలాంటి భేదాలను తిక్కన సూక్ష్మముగా లేదు ఆయన జాత్యముగా నందున సంస్కృతాన్ని వాడరాదు. వాడితే సంస్కృతంలోవలే లింగ వచనాదుల సామ్యాన్ని విశేషణ విశేష్యాల్లో పాటించి తిరాలనే తలంపున్నట్లు ఆయన నిర్వచనోత్తర ౧-౪ లో గావించిన భాషామయిక నిర్దేశాలవల్ల మనం గ్రహింపగలం.

సంస్కృత శబ్దాన్ని తెలుగు నుడిలో విశేషణంగా ప్రయోగిస్తే అవిశేషణ విశేష్యాలు లింగవచనాల్లో భేదించరాని పండితుల దగ్గర

అలవడ సంస్కృత శబ్దము, తెలుగుబడి విశేషణంబు లేటపడంగా
పలుకునెడ లింగవచనంబుల భేదంపనికి మెచ్చు బుధజనుడు

ని. ఉ. రా. 1-14 అనే పద్యం వ్యక్తం చేస్తుంది. పై నన్నయ ప్రయోగమయిన 'అతి సుగంధులయిన కుసుమ' అనే వాక్యంలో విశేషణ విశేష్యాలు లింగం విషయమై భేదించటాన్ని టిక్కన అంగీకరించలేదు. ఈ విధమైన సన్నివేశాలు రాకుండ తెలుగుభారతీలో రచన సాగించాలి. అలా కాకుండా ఇలాంటి సందర్భాలను ప్రవేశింపజేస్తే తత్సంబంధి సంస్కృత భాషా మర్యాదను పాటించాలి. ఈ మర్యాద తెలుగునకు జాత్యముగాదు. అందువల్ల తాను అట్టి రచన కుద్యమించనని టిక్కన చెప్పకున్నాడు. టిక్కనలో ఇలాంటివి చాల తక్కువ. భూదారినిర్దరకాంత 4-2-128 శ్లోకం దానికి అని లేదు. అసత్య సంచాదిని సుధేష్ట 4-2-130 అనేటప్పుడు విశేషణ విశేష్యాల్లో సెరుగ్గడం పాటించాడు. ఇవి టిక్కన ప్రయోగాలో లేక లేఖకపారకాధముల మార్పులు చేర్పులువల్ల గలిగినవో తెలియదు. మొత్తంమీద జాత్యముగాని సంస్కృత విధేయతను టిక్కన నిరాకరించాడు. వాక్యనిర్మాణాదుల్లో సంస్కృత విధేయతను నిరాకరించినా తత్సమ పదాలను టిక్కన వాడుక చేశాడు. ఈ విషయంలో గూడ ఈయన నన్నయ యంత విస్తృతపదాలను ప్రయోగించలేదు. నన్నయ ప్రయోగించిన సంస్కృత పదాలు పాల్కురికి సోమనాథునకు వెగిటు పుట్టింది. సంస్కృత భూయిష్ఠరచన సర్వసామాన్యం గాదనీ పండితులకు మాత్రమే వేద్యమని పాల్కురికి చెప్పిన సందర్భంలో ఆయన దృష్టిలో నన్నయ భారతం ప్రయోగహింసకరం.

నన్నయ ప్రవేశింపజేసిన సంస్కృత విధేయరచన, దాన్ని పాల్కురికి సోమనాథుని, సంస్కృత భూయిష్ఠరచన తనకభిమతం గాకున్నా ఆచార్యంలో కుసుమ కేసుడు లింగవచనములు విశేషణ విశేష్యాల్లో సామ్యరగలిగి ఉండాలని టిక్కన అభిప్రాయపడ్డాడు.

ఆనంతర కాలంలో ఎఱ్ఱన తద్రచనయగా అరణ్యపర్వశేషాన్ని పూరించి నన్నయ మార్గాన్ని సంస్కృత విధేయతను పునరుద్ధరించాడు. ఈయన హరి వంశాదుల్లో గూడ సంస్కృత విధేయతగలదని 'అశేష చిత్తులుండనరె ప్రసన్నులై, హరిపంక 4-77 చిత్రాది ప్రయోగాలు సువిదితంగావిస్తున్నాయి. ఇలాంటి ప్రయోగ విశేషాలను గుర్తించి తత్సరిశీలన గావించటానికి బదులుగా

ఏ సమయముననుస్వయంగా మనపాఠక లేదా లేఖకులు కల్పిస్తుంటారు ఇది భాషకు కవి భావనకు తీరని అపకారం అని వారు గుర్తించిగూడ ఈ విధంగా చేస్తారు. పై ఎఱ్ఱన ప్రయోగంలో దిక్కులు అంటానికి మారుగ 'దిక్కులం' అని పారాంతరం గల్పితము. దీనివల్ల ఆ వాక్యంలో విశేషణ విశేష్యత ప్రోతుంది. ఇది మనవా రనూచానంగా భాషకు ప్రసాదీన కవిప్రయోగాలకు చేస్తున్న అన్యాయం.

తరువాతి కాలంలో వెలసిన భాస్కర, రంగనాథ రామాయణాల్లో భాస్కర ౧-౪౪ సంస్కృత భూయిష్ఠరచనకు సుముఖంగా ఉందని 'అక్క' అనే తెలుగు మాట తుల్యార్థకం సంస్కృతంలో లేనందున 'అగ్రభగిని' (భాస్కర. బాల 841) ఇత్యాదులను గల్పించి ప్రయోగించాడు ఈ విధమైన సంస్కృతీకరణం రంగనాథ రామాయణంలో లేదు. మరియు సంస్కృత పదములను పదాల కాంధీకరణ ప్రయత్నం ఇందగపడుతుంది. అపశకునములు, అంటానికి మారుగ పోలని శకునములని, రంగనాథ ౧-౪౪౪ ప్రయోగించాడు, 'అప' అనేది సంస్కృతంలో ఉపసర్గ. దీనికి పర్యాయంగా వ్యతిరేక తృప్త కార్థకమైన 'నిజ్' అనేదాన్ని 'పోల' అనే ధాతువునకు పరంగా చేసి 'పోలని' అనే రూపాన్ని గల్పించాడని గ్రహింపగలము. 'వ్యతిరేక తృప్తకార్థంబున నిజ్ యగు' (బాల. క్రియా 47)

అనంతర కాలంలో శృంగార కాకుంతలకర్త వినవీరన గూడ సంస్కృత విధేయతను అయిన ప్రయోగించిన తీరునుబట్టి చెప్పగలం. 'అర్వేలని యోగి' అనే తెలుగు మాటను షట్పదాస్రకులమని వినవీరన సంస్కృతీకరించి శృంగార కాకుంతలం (1-29) లో ప్రయోగించటం గుర్తించాలి. ఇంతేగాక 'అచతుర్వదన్' బ్రహ్మ - ద్విబాహురపరోహరిః' అపాలలోచన శృంఖుః - ఇత్యాది సంస్కృత శ్లోకార్థాన్ని క్రింది విధంగా సంస్కృతంలో నే ఘటించి 'అచతురానన పద్మజుండు' శృం. కా. 4-188.

అచతుర్ముఖ చక్రపాణి శృం. కా. 4-188

అనిటలాక్ష శంకరుండు ..

ఇత్యాదిగ రచించి తనకు సంస్కృతంలో గల శక్తిని దృఢీకరించి యున్నాడు.

తరువాతివాదైన శ్రీనాథుడు సంస్కృత ప్రాకృత శారసేనీ భాషలను చదవటమేగాక పాతంజల మహాభాష్యాన్ని కూలంకషంగా తరిచి చూచిన మనీషి. ఈయన సంస్కృత పాఠానికి 'పందేతమాం' శృంగారనైషధ 4-198 మొదలైన ప్రయోగవిశేషాలనేగాక జిసిదాత్రర్థంబు, భుజక్రియ ఇత్యాదిగ సంస్కృత భాషలను గూడ ప్రయోగించి ఆతని యభిరుచి సంస్కృత విధేయతను వ్యక్తం గావించాడు. 'ధూమ' అనేదానికి మరుబర్తంలో 'ల' అనేదాన్ని చేర్చి 'ధూమల' (నైషధం 8-41) అనే దాన్నాయన ప్రయోగించి సంస్కృత విధేయతను వ్యక్తం చేశాడు. దీనికి వ్యాకరణం కుచుకాదు. 'అధ్యక్ష' మొదలయిన సంస్కృత నామాలకించు చేర్చి నూత్న తత్వమ భాష నిష్పత్తికియన రోహదం గావించాడు. ఇదంత ఈయనకుగల సంస్కృత విధేయతను వ్యక్తం చేస్తుంది. 'పంచాన్యాయ' కాశీఖండ 1-25, ఇత్యాదిగ ఆంధ్ర సంస్కృతాల మధ్య సంస్కృత భాషా విధేయంగా సంది చేయటం శ్రీనాథునకు సంస్కృత విధేయత గలదనుటను వ్యక్తం చేస్తుంది.

శయించు	కాశీఖండ	8-105
అశ్రవణుండు, అశ్రుణుండు, అనంఘ్రి, అలోచనుడు, ఆరసజ్ఞుడు -		
కాశీఖండ - 8-248	నక్ష	బహుప్రసా. తెలుగులో తక్కువగా ఉన్నాయి.
దధి తోడి చరిదిముద్గం	కాశీ	4-287
దాక్షయనితో బాసిన శంభుండు		4-248
సంస్కృత స్వీకృత నేరెడుదీవి	కాశీఖండ	5-185
మూలానక్షత్రం - ప్రథమ పాదము - మొదలికాలు.	కాశీ	5-820
నిబదిత - శివరాత్రి మాహాత్య 2-7	} తారకాది గణగణితాలు	
ఆతప్రతిత - నైషధ 1-48		గానివానిపై ఇతత్.
అభ్రభారతి నైషధ 2-8	అకాశవాణి	
వారిబింబిత నిజస్వచ్ఛకాంతి	నైషధ	5-5
వేల్పులకపట నాటకము	"	5-178
గవీ - మ్రోయంగవీనము	"	7-187
జిసి భాత్యర్థంబు	"	8-52
చుకుకిత	భీమఖండ	1-100 చుకుక not in తారకాది

చిక్కోరములు	2-48	అదివృద్ధి Sekt.
శహభాద్రన్నంలు	2-102	ప్రతారవచనేధతే -
క... పుకరి	4-98	

ఈ విధంగా రచనా సరళి రూపొందిన తరువాత పోతన రంగం మీదకి వచ్చాడు. ఆయన ముందు వెనకలు పరిశీలించాడు. మార్గాలు రెండు ఆయన కగపడ్డాయి. కాబట్టి కొందరికి దెనుగు గుణమగు కొందరికిని సంస్కృతంబు గుణమగు, అని చెప్పుకున్నాడు. అను ఉభయమును సంకృప్తి పరుస్తా నన్నాడు.

ప్రరాజింపి	1-7
౪౫౬౭౮౯	1-219
ఆరాట-పోరాట-దుర్గము - గురిగుండ్ల పోరాటనము	1-251
భసిరక్షప్రాజ్ఞము	1-875
శ్రీనివాసానుబంధము	1-466
దేవు జూదనికన్నలు కేకి పిండాతులు	2-50
విన్యసించు	2-54
చార్మరము (మనలి)	2-148
నూపురిత	2-541
వినక వినుత్తు నూపురిత వేదములు	ప్ర.
ముక్తికంటె గరిష్ఠంబు	2-877
యోగనిద్రాకుపు	2-1015
పేమ కళింగండు	4-595
తపస్సు	4-684
దొప్పాటకు లేంద కుమారుడు (ప్రహార)	7-209
కుయ్యోమొట్టో	8-219, 8-940
విధివల్లే కాళము	4-848
మనసించు	8-488, 10. పూ. 848
కొలుకుట కళ్ళు పెట్టుచు దుచ్చితరము	10 పూ. 1770
౪౫౬౭౮౯	10-6 తర 719 జరాసంధుడు
జరాసంధుడు	" 785 "

నూత్నధాతువులు (మానసిండు) నూత్న పదబంధాల కల్పన (జరా తన యుడు, జరాతనూభవుడు) మొదలైన విధానాల్లో పోతన తనకు గల సంస్కృత విధేయతను చూపుకున్నాడు. అంతేగాక తెలుగులో ప్రసిద్ధులైన బూత్తదలో పన్నీరు (భసిరక్షిప్తాజ్యము) నెమలికన్ను (కేకిపింఛాతులు) పదబంధాలను సంస్కృతీ కరించి తెలుగుపై తనకున్న యభినివేశాన్ని వ్యక్తీకరించాడు. సంస్కృత ఫక్కివేరు తెలుగు భోరణివేరనే భావం సుదృఢంగా ఈనాటికి ఏర్పాటయినది. ఈ కాలంలో వెలసిన పొన్నికంటి తెలగన మొదలైనవారు రచించిన యయాతి చరిత్ర మొదలైన గ్రంథాలవృత్తు తెలుగు వ్యక్తీనామాలు దప్ప తక్కిన పదాలన్నీ తెలుగుమాటలే. కాని సంస్కృత ఫక్కిలో రచన సాగించినవారు వ్యక్తీనామాల విషయంలో గూడ అక్షరాలను చేసి విప్లుచిత్తుణ్ణి, హరిచిత్తుడుగా హస్తినాపురాన్ని నాగపుర, ఇళపురంగా మార్చారు, కాళహస్తినీ కాళద్యృపముగ మార్చారు, అచ్చతెనుగు కావ్యాల్లో సంస్కృత పదబంధాలకు తెలుగు సేత గనబడుతుంది. ఇందీప్రక్రియ బాహుళ్యాన్ని పహించి ఉంది. సంస్కృతాంధ్ర పద్ధతిలో రచనలు చేసిన గ్రంథాల్లో ఈ ప్రక్రియ విరళంగా ఉంది. తెలుగులో కావ్యరచన సాగించిన కొందరు సందర్భానుసారంగా సంస్కృత సమాసాలను తెనిగించి ప్ర - గ - మ. త్రినేత్రకు ముక్కంటి, అనిన్నీ, వారాంధస్, అంటే గాలిమేతరి అనీ అజాగళ స్రవమంటే మేకయరితిచన్ననీ వు.

ఈ ప్రక్రియనే అచ్చ తెనుగు కవులను సరించారు. వ్యక్తీస్థల నామాల ననువదిస్తే స్పష్టత లోపిస్తుందనే దృష్టితో ఈ పనికి మాత్రం వారు దిగలేదు. ఈ యంశాన్ని వారు గ్రంథారంభంలో చెప్పుకున్నారు. అచ్చతెనుగు కావ్యరచనతో తెలుగు రచన విధానం రూపొందింది. ఇప్పుడు పాఠ్య - ఈ గ్రంథాన్ని వారి రచనా సంప్రదాయం సంస్కృత విధేయంగా సాగిందని నిష్కర్షగ చెప్పగలం. పోతన తరువాత తెలూరి రామకృష్ణుడు సంస్కృతాన్ని తెలుగు చేయనూ తెలుగును సంస్కృతంగా తీర్చిదిద్దనూ దక్షరగలవాడని ప్రశంసించారు. తన్ను గూర్చి రాను పాండురంగ మాహాత్మ్యం (1-28) లో ఈ విధంగా చెప్పుకున్నాడు.

తగ సంస్కృతము తెనుగుగ జేయ దెనుగు సం

సత్కృతముగ, జేయను జరురమతిని (పాండు 1-28)

ఈ యంశాల్లో పాండురంగ విభుని సామర్థ్యం ఎలాంటిదో పరిశీలించాలి.

రాజార్థ కిరీట పూర్ణరాజనివాస్య (పార్వతి)	1-55
శబ్దసహ మృగయవ యుగళము	1-191
నిష్కాలగళుడు, నిర్వృపతి గాత్రుడు, నిర్మిట	
లేకబుడు నిర్వ్యాళ శిశు ప్రాస	1-139

ఇత్యాదుల్లో వ్యతిరేకార్థకాన్ని నిర్ణయించి ఈ ప్రయోగకల్పనలో ఈ కవి చూపిన నేర్పు ప్రశంసనీయము (Ref. Negation).

అక్షికౌశ్యముడు	1-156
తారావిహర్తామోళి	1-180
తారాకమనార్థమోళి	1-209
కౌస్తుభోదర్శిరాభిరామ కంధరుడు	2-21
అంధోరుహప్రభాణుడు	2-159
అనర్చిత దితరుడు	4-55
పయోజాత సూతి	4-82
విష్టపదపలగ్న (విష్టపద = శూన్య)	4-205
గృహవర్తన భావతంత్రము	4-219
శశశాబక శృంగము (కుందేటి కౌముది)	5-72
ఇభరషోహరుడు ఉద్భూతారాధ్య చదిత్ర	1-20
చంద్రధరు మందీరము	2-165
నేత్ర కర్ణేశతల్పాశుగుడు	3-28
దివిషన్నదీ మకుటుడు	3-95
కాకోదర రాజహారుడు	3-96
సాగర కాంచీకాంచుడు	3-188

ఇన్ని విచిత్ర పదబంధాలను సంస్కృతంలో ఈ కవి కల్పించాడు. తెలుగు పదబంధాల వ్యాఖ్యానం గూడ ఈయనలో ఉంది. అపూర్వ పదబంధ ప్రయోగంలో ఈయన ఘనత అనాదే కవి పండిత లోకంలో వ్యాప్తిగాంచిందని తెలుస్తుంది. ఈయనకు సమకాలికుడు ఈయనలాగానే లైవ్ పాఠశాలను ప్రబోధించిన అష్టదిగ్గజ కవుల్లో గృహవర్తన భావతంత్ర, కవిత్వంలో ఈ పద బంధాల ఛాయలున్నాయి. ఇది వీరి స్పర్శవల్ల వృద్ధిగాంచిన విద్యగా గుర్తించాలి.

ఇందు ఎవరికి వారు అనుకరింప యత్నించారని సులభంగా చెప్పలేం. ఈ విషయంలో మరికొంత పరిశోధన సాగాలి. మనవారి గ్రంథాలనన్నింటినీ పరిశీలింది చాలా పట్టాలను పొందారు. కాని ఈ విషయం వారికి చర్చనీయంగా తోచలేదు. వారిది ఉపరిశోధన. సంస్కృత ప్రయోగాల దృష్టిలో ఈ వాఙ్మయాన్నామూ లాగ్రంగ పరిశోధించితే మంచి విశేషాలనీ కవుల విషయంలో తెలుసుకోగలుగుతామని మనం నిష్కర్షక చెప్పగలం శివుణి నేత్రకర్ణేతల్యాశుగుడు అని ఉద్యటారాధ్య (81-28) అని తెనాలి రామకృష్ణుడు ప్రయోగించాడని చెప్పుకున్నాం. ధూర్జటి తన కాళహస్తి మాహాత్మ్యంలో (1-68) ఈ యథాన్ని కొత్త పదబంధంతో వ్యక్తంగాచిల్చి వ్రాశాడు.

పటి గ్రామజీకయ్యాస్తుండు-కాళహస్తి మాహాత్మ్యం! 1-68 అనేదీ పదబంధం. ఈ రెండు పదాలను విష్ణువు ఎవ్వనికీ అయుధముగ గలడో అతడనేది వివక్షిరార్థం. త్రిపురాసుర సంహారంలో శివునకు భూమిరథంగా సూర్యచంద్రులు రథచక్రాలుగా మేరువు ధనుస్సుగా విష్ణువు బాణముగా సహకరించినట్లు చెబుతారు. ఆ సందర్భాన్ని పురస్కరించుకొని కల్పితమైన దీపమాస ద్వయము. తారావిటార్థమా? (1-180) తారాకమనార్థమా? (1-209) అనేవి శివపర్యాయాలుగా పాండురంగ మాహాత్మ్యంలోనూ, దివిషన్నదీ మకుటాడు (81-95) కాకోదరరాజుభాషాడు (91-98) అని ఉద్యటారాధ్య చరిత్రలోనూ ప్రయోగించగా ధూర్జటి ఈ క్రింది సమాసాలను శివ పర్యాయంగా కాళహస్తి మాహాత్మ్యంలో ప్రయోగించాడు.

కలధోత శిఖరాలియుడు	కాళహస్తి	1-60
హిమధామ కిరీటుడు	,,	1-120
చంద్రా చంద్రుడు	,,	1-121
మీనాంకధ్వంసకుడు	,,	పై
హిమగర్భ స్త్రీయాదామణి	,,	4-108
అంగధపభిక్	,,	4-116
కాకోలాశనుడు	,,	4-179
గోలాంగూల కేశనుడు	,,	4-179

ఈ విధంగా ఈ కవి ద్వయంలో సమాసములతో అహమహమిక రసబడుచుంది.

భాషానుష్ఠానములను సంస్కృతాంధ్ర సంప్రదాయము చూచి 1-8లో సంస్కృత రచనల పద్ధతినేగాక తెలుగుకవుల్లో గల సంస్కృత ప్రధానరచనను తెలుగున కనువైన రచననూ పాటించెను అని గ్రహించాలి. సంస్కృత గ్రంథ సంప్రదాయాన్ననూచానంగానర్చయ మొదలాంధ్ర కవులందరూ పాటించిన వారే

సంస్కృత గ్రంథ సంప్రదాయంవల్ల తెలుగు కావ్యాలకు గలిగింది మేలే. కాని సంస్కృతంలో ఆపి, రు, క, లై, హి మొదలైన పదపూర మాత్ర కాలున్నాయి. అష్టాదశ పురాణాలకు కర్తయైన వ్యాసుణ్ణి చకార కుక్షి అని చెబుతారు. ఆ పురాణ గ్రంథంలో అనేకాలైన చకరాలు ప్రయుక్తమని దీని సారాంశం. తెలుగులో గూడ మరియు, వెండియు, విసన్, ఉన్ మొదలైన పాదపూరణ మాత్రకాలున్నాయి. ఛందోబద్ధ రచనకు మనవాద్యమింది నందున పాదపూరణకాలు తప్పనిసరి అయినాయి. పాదపూరణ మాత్రం కోసం ప్రయుక్తమైనవి సరళకమనే బోషంగా పరిగణితమవుతుందని మనము (పాద పూరణ మాత్రం యత్తన్నిరర్థకమవ్వలే, ప్రతాపరుద్రీయ విద్యానాథ) స్పష్టంగాచించియున్నారు. అయినా తెలుగు కావ్యాల్లో వీనికి ప్రాచుర్యం లేకపోలేదు. వాటిని నిరసిస్తూ తమ రచనలందుంచి వాటిని పరిహరిస్తామని నంది మల్లయ-ఘంట సింగయ అనే జంటకవులు తమ వరాహ పురాణం (1-8) ప్రారంభంలో పద్యపూరణంబున కాదీ భారణంబులైన సంస్కృతాంధ్ర భాషలం గల జల్లును విసర్జించి, రస పోషణ ప్రధాన శబ్దంబులుపార్జించి, అని పేర్కొన్నారు. పాదపూరణకాలైనవి నీరస పదాలు రసపోషణకివి అపకర్ష గలిగిస్తాయి. సంస్కృతాంధ్ర బాషాకావ్యాల్లో ఇలాంటి వధికంగా ఉన్నాయి అలాంటి వాటిని తాము పరిహరించి రసవంతాలైన పదాలను మాత్రమే ప్రయోగిస్తామని చెప్పకున్నందున ఆ కాలానికి పాదపూరణాలయిన పదాలు భాషలో ఎంతగా ప్రాబల్యాన్ని సహించువో చెప్పగలుగుతాం.

కావ్యంలో ప్రయుక్తమయ్యే భాషల్లో వేటిని పండితు లాదరిస్తారో వివరించే సందర్భంలో కావ్యభాషను దశవిధాలుగా వింగడించి నిడుచుకున్నాడు లంకా విజయమనే రావరణ దమ్మియాన్ని రచించిన పిండిప్రోలు లక్ష్మణకవియనే వాడు. 1 శబ్ద సౌష్ఠవము, 2 భావము, 3 అర్థము, 4 సంధి సంఘటన, 5 అలంకృతి, 6 వృత్తి, 7 తెన్ను, 8 సంస్కృతము, 9. చందము,

10. అన్నియు, కావ్యాన్ని పరిశీలించుకొనుట పై విభిన్న కాఖలను వేర్వేరు రచయితలు దృష్టిలో ఉంచుచు, కొందరి యన్నింటిని దృష్టిలో నుంచి కొని కావ్య ఘనతను నిర్ణయిస్తారు. (లంకావిజయము పీఠిక 50) ప్రకృత కవి మూత్రం ఎల్ల కవికోటి సంతోషించేటట్లు రచన సాగిస్తానని చెప్పుకున్నాడు. కావ్యభాషా పరిశీలనలో తెలుగు ప్రయోగాల్లో గల వైశిష్ట్యాన్ని కొందరు గుర్తిస్తారని మరికొందరు సంస్కృత పదాల ప్రయోగంలోగల ప్రత్యేకతను దృష్టిలో ఉంచుకొని కావ్యం యొక్క ఘనతను పరిశీలిస్తారని చెప్పుకున్నాడీ కవి. తెలుగు కావ్య పరిశీలనలో సంస్కృత పదాల వైవిధ్యం క్రమంగా స్థానాన్నాక్రమించిందని మనం గుర్తించదగును.

పై వానిలో శబ్దసౌష్ఠవము, సంది, తెన్లు, సంస్కృతము కావ్యానికి భాష్యా శరీరమైన భావనకు సాధారణ భావము, అర్థము, అలంకృతి అనేవి కావ్యానికి ఆంతర శరీరమైన భావనకు చెందినవి. వృత్తి మొదలైనవి ఉభయములు. ఇందులో అక్షరముల రెండింటికీ ప్రమేయంగలదని గుర్తించాలి.

ఈ కవి 'సంస్కృత'మనే పదాన్ని ఏ యర్థంలో వాడాడు. సంస్కృత భాష తెలుగులో తర్జుమ రూపంగా ప్రయుక్తమైనదిగా నిర్వివాదాంశం. సంస్కృత సమాసాలవల్ల ఆ భాషలో ప్రత్యేకంగా గల ధ్వనులు పంటొమ్మిడి తెలుగులో చేరాయి ఈ యంశాన్నాడి వ్యాకరణం నుంచి అన్ని తెలుగు వ్యాకరణాలు అంగీకరించాయి. కాబట్టి ఈ సందర్భంలో సంస్కృతం విశేషార్థంలో ప్రయుక్తమయినదని నిర్వివాదంగా చెప్పగలం అయితే విశేష సంస్కృత ప్రయోగాలనీ కవి ప్రస్తావించిన 'సంస్కృత' పదంనుంచీ మనం గ్రహించాలనుకుంటూ సంస్కృత వ్యాకరణ విశేషాల్లో ధూమల, ప్రౌఢిమ, వలయిత, ద్రాఘిమ మొదలైనవని చెప్పవీలుగాదు. తెలుగువారనాదిగ సంప్రదాయంపై గౌరవభావం గలవారు. సంప్రదాయసిద్ధమైన వ్యాకరణ నియమాన్నుల్లంఘించటం ప్రత్యేక లక్షణంగా వారు ప్రతిపాదించారు. అయినా వ్యాకరణ విరుద్ధంగా ప్రయుక్తమైన వాటిని వారు తప్పనిసరిగా మూలాన ఆ విధానాన్ని ప్రతిపాదించారనలేం. కాగా వీరు ప్రయోగించిన 'సంస్కృత', అనే దాన్ని సంస్కృత భాష నాధారంగా చేసుకొని నూత్న పదబంధాల కల్పన అని తలంపనగును. ఈ తలంపు అప్పటిగ్గాట్లో శైవకాగ్యమైన ధూర్జటి, తెలూరి రామకృష్ణుడనే ఈ కవిద్యయంలో గలవారు.

నేత్ర కర్ణే శతల్పాశుగా ఉద్భూతాధ్య చరిత్ర 8-28
 ఘణిగ్రామజీవ్యాస్త్రిడు. కాశహస్తమాహాత్మ్య 1-58

ఈ రెండు సమాసాలు శివపర్యాయాలు విష్ణువును బాణంగా వాడుకున్న వాడని సమాసం. ఆదిశేషువు పొన్నగా గల విష్ణువును బాణంగా ప్రయోగించిన వాడని కాశహస్తమాహాత్మ్య గల అర్థం. లక్ష్మణకవి తన కావ్యారంభంలో రాసుకున్న పద్యంలో 'సంస్కృత మనేపదం ఈ రీతిని వినుతన్న పదబంధ పర్యవసాయి అని చెప్పడగును ఈ విధమైన రచన కవి ప్రతిభకు నికర్షోపలం గావటం మాత్రమేగాక సహృదయ హృదయాలకు స్పృహనాన్ని గలిగిస్తుందని సరస్వతకల తా విధమగు రచనకు ప్రాచీనులు స్వాగతం పలికారని చెప్పనగును. తెలుగు కావ్యాల్లో గల పదబంధాలను మన కవులుదేశ పూర్వకంగా స్వప్రతిభకు నికర్షోపలంగా ప్రయోగించారని తలచాలి అంటే తెలుగు కవుల సంస్కృత ప్రయోగాలు యాదృచ్ఛికాలుగావసీ ఉద్దేశపూర్వకాలసి సారాంశం.

తెలుగు కావ్యరంగం ఉద్దేశ్య పూర్వకంగా సంస్కృత భూయిష్ఠమయి నందున తగువాత వారి క్రింది రీతిని చెప్పవలసి వచ్చినది.

తెలుగు తెలుగని యద్దానదిగుడె గాని

సంస్కృతమ్మనకన్న కష్టంబు పొదుపు

ఒక్కదాన పరిశ్రమమ్మన జాలుదాని

శ్రిద్దానితో రెండడు గులవలయు శ్రవణానందము 6-58

ఆధునిక యుగానికి వై.ఎ. శ్రీనివాసాచార్యులు తిరుపతి వేంకట కవుల ప్రవచనమిది. తెలుగుకు ముఖ్యంగా కావ్యాల్లో వాడుక చేస్తున్న తెలుగు సంస్కృతంలో నిత్యము అవినాభావము అయిన సంబంధాన్ని పెంపొందించుకున్నది. తెలుగును సమగ్రంగా అధ్యయనం గావించాలన్న తెలుగులో కావ్యరచనకు సంస్కృతాన్ని సంస్కృత భాషతోను వ్యాకరణంతోను పరిచయం అని వార్యం. అందువల్లనే సంస్కృతంలో రచయితగా చెలామణి అంటే ఆ భాషతో మాత్రం సంస్కృత మాత్రాన సరిపోతుంది. మరి తెలుగు కవితకు సంస్కృతాంధ్ర భాషల్లో పాండిత్యం గావాలి. ఉభయభాషా ప్రావీణ్యం లేకుంటే తెలుగు రచన సాగదు సంస్కృతాంధ్ర సంబంధం తీయని ఆంధ్ర భాషకు రూపుదిద్దరాదనీ, సంస్కృత పదాలు తెలుగు కావ్యభాషలో ప్రయుక్తమై

ప్రౌఢతను ఆంధ్రానికాపాదిస్తున్నాయనీ (తెలుగుల సంస్కృతంబునకు దీయని చుట్టము సంస్కృతం బొయా-తెనుగున గల్చుకున్న యెడదపి జనింపదు జప్ప నొను గుంటూరి సేవ-4) తిరుపతి వేంట కవులు చెప్పారు. 'సంస్కృత గ్రంథ వాసనయే లేకున్నచో తెలుగుగాదది పెద్ద తెగులుగాని గుంటూరి సీమ పుట రిరి, అని తిరుపతి కవులు తమ యధిప్రాయాన్ని ప్రకటించియున్నారు అంతేగాక.

"ఆది భాషయందు నంతోయింతో ప్రవేశ
మబ్బుకున్న వారి కందరికిని
వందనం బొనర్తు యెందుకందురయేని
తెలుగునందు మీరు దిగకుడనుచు,

నానారాజ సందర్శనము, ఉత్తరార్ధము 904, అని మన కవులు చెప్పి యుండిరి కావ్యాలంకార చూడామణిలో విన్నకోట పెద్దన సంస్కృత పదాలు దర్శముఖ్యులుగా తెలుగు పాఠకులకు బాధాకరంగా ఉన్నాయని చెప్పకొన్నట్లు తెలియును. ౧౧౫౫, తెలుగు రచనలు సంస్కృత భాషకు చల ఒగ్గాయి, అచ్చతెనుగు ప్రక్రియ ఈ విధానానికి విరుద్ధంగా సాగినప్పటికీ క్రమంగా ఈ రచనలు పండిరాదరపాత్రం పొందినవి. ఈ రచనలంతగా పరన పారనాడుల్లో ప్రాధాన్యాన్ని పొందలేకపోయాయనే విషయం మనకు తెలుసు. దేశభాషయైన తెలుగు జగన్మూర్త్యైక కారణమనీ 'చ' పరిసర భాషలు ప్రభావంవల్ల ఆ భాష తన ప్రభావాన్నీ కోల్పోయిందనీ విశ్వనాథవారు 'నీచ భాషాక్షిణ్యమానావస్థయై జగన్మూర్త్యైక రహితమైన దేశభాషయుం బోలె, ఇంద్రజిత్తందము శివరి చెప్పియున్నారు. అశోకవనంలో రాక్షస గణపరివృతయిన సీతకు దేశభాషకు పోలిక, నీచభాషలకు రాక్షస గణంతో సామ్యాన్ని విశ్వనాథ వారి సందర్భంలో 'అగ్రాగ్రా' తెలుస్తుంది విశ్వనాథవారి రచన సంస్కృత బహుళంగా ఉంది. అన్య భాషలయిన ఆంగ్లాదుల ప్రభావం ఆయన రచనల్లో లేదు. తెలుగు సంస్కృతంతో కలసి సర్వోత్కృష్టంగా ప్రకాశిస్తుందని వీరు తలచారని చెప్పగలం.

నవీన యుగంలో కవులు ఛందో బంధోబస్థులను నిరసింపారే గాని సంస్కృత భూయిష్టమైన ఆంధ్రాన్నాదరించారు ఇతరుల కవుల రచనల్లో కన్న రూపాని వారి రచనల్లో సంస్కృతం అధికంగా ప్రయుక్తమైంది. 'మహాప్రస్థానం' అనే నామకరణం నుంచి భిక్షవర్ణియనీ మొదలయిన శీర్షికల

వరకు అంతా సంస్కృత భూయిష్టమే. అల్లసాని పెద్దనాథుడు అడిగిన నిరుప హతిస్థలేర్పాడలు అనవసరం, సదాకృతిః ప్రభవతి అని చెప్పిన శ్రీ శ్రీ తన రచనలో సంస్కృత పదాలనేగాక సంస్కృత సమాసాలను వాక్యాలను గూడ ప్రయోగించాడని తెలుస్తుంది.

శాస్త్రగ్రంథములలో ప్రయత్నంతో పారిభాషిక పదాలు ప్రధాన సమస్య అవుతుంది. వీటిని తెనిగించే ప్రయత్నం కొంత జరిగింది. ఈ విధానంలో సంస్కృతాన్ని మనం ఎక్కువగా వాడుక చేస్తున్నాం.

ఈనాటి పత్రికల్లో సంస్కృత పదాల నధికంగా వాడటమేగాక విభిన్న భాషా పదాల మధ్య సంస్కృత సంధిని వాడటం అతి సామాన్యాంశం అయి పోయింది. పూర్వపదం హలంతమైనా అకారేతరముగా ఉన్నప్పుడు ఇతర మొదలైన పదాలు పరంగా ఉన్నప్పుడు రాదగని గుణసంధి రావటంగలదు.

నాటికి నేటికి తెలుగు సంస్కృత ప్రభావానికి లోనై ఉంది. నాటి వారు సంస్కృత పండితులు. ఈనాడు సంస్కృత అధ్యయనం తగ్గిపోయింది. అందు వల్ల ఈ గ్రంథంలో సూచించినట్లు తెలుగులో ప్రవేశించిన సంస్కృత సుప్తి జంఠాంకు సంధి సమాసాదులకు, కృత్తాది మొదలైన వాక్యరచనకు సూచించిన వివరాలను గుర్తిస్తే తెలుగువారు తమ కవనరమైన సంస్కృతాన్ని గ్రహించ గలరని చెప్పదగును.

ద్వీరుక్తాల విషయంలో సంస్కృత సంప్రదాయం చాల అధికంగా ఉంది. తరతమాంతాలు తమ ప్రత్యేకతను కోల్పోయాయి.

కృత్తాది మొదలైన తెలుగు కవులు చూపిన చొరవ వ్యక్తమైనా ఉండగా చెప్పగలం.

తెలుగులో ప్రయుక్తాలయిన సంస్కృత భాషావిశేషాలను ఆధారంగా చేసుకు నిర్మించిన ఈ గ్రంథం తెలుగువారికి సుగమంగా ఉంటుందని నిష్కర్షగా చెప్పవచ్చును.

నేటి పత్రికల్లో రేడియోల్లో సినీమా రంగంలో ప్రయోగించే సంస్కృతాన్ని తెలుగులో రచితాలైన శాస్త్రగ్రంథాల్లో గల సంస్కృత భాషా మర్యాదలను వివరించే గ్రంథాన్ని నేనధికారంలో రచించి ప్రకటింపగలనని నమ్ముతున్నాను.

సంప్రదించిన గ్రంథాలను అసంఖ్యాకం ఉన్నందున వాటిని భాషాపరంగా వింగడించి ౪౫ వోల్యూమ్లలో ప్రయత్నం పరిచియున్నాను.

ఆంధ్ర మహాభారతంలో నుంచి గ్రహించిన ఉదాహరణాలకు ఇచ్చిన మూడు సంఖ్యలతో మొదటిది పర్వాన్ని, రెండోది అశ్వాసాన్ని, మూడోది పద/గద్య సంఖ్యను తెలియజేస్తే 3 ఏ ఏ యోని సూత్రాల కిచ్చిన సంఖ్యలతో మొదటిది అధ్యాయాన్ని రెండోది పాదాన్ని మూడోది సూత్రసంఖ్యను తెలియ జేసుంది.

తక్కిన గ్రంథాలకు 5 నిమిష ప్రయోగాలతో మొదటి సంఖ్య
 ఆశ్వాసకాండను రెండోది చర్చకు తెలియజేస్తుంది.

ద్విపద గ్రంథాల్లో పద్యసంఖ్యను నిర్ణయించటం దుర్లభంగాన అందులో పుటను మాత్రం ఇచ్చాను.

విషమోఽపి విగాహ్యరేనయః కృతతీర్థః పయసోమివాశయః॥

సమత్రత విశేషదుర్గభస్మకావ్యం కృత్యవర్తయః

— 'భాగవతి'

కర్నూలు

10-4-85

אין אונזערע ארבעטן

జ్ఞా సి సూర్యనారాయణ

విషయ సూచిక

1.	ముందు		
2.	ధాతుపాఠము	.. .	1
3.	తత్సమధాతువులు	6
4.	వాక్యరచన	16
5.	సుప్తిజంతులు	41
6.	సమాసాలు	61
7.	శబ్దాంతాలు	132
8.	కృదంతాలు	..	175
9.	తరతమప్రత్యయంతాలు	.. .	197
10.	ధ్వన్యనుకరణాలు	.	219
11.	ఇతరములు	227

ధాతుపాఠం

నన్నయ మొదలు నేటివరకు తెలుగులో కవిత్వం ప్రాసే వాళ్ళందరూ అంతో ఇంతో సంస్కృత గంధం అబ్బినవాళ్ళే. వెనుకటివాళ్ళు ప్రత్యేకించి సంస్కృతాన్ని చదివారు. వాళ్ళు సంస్కృత కావ్యాలనే గాక ఆ భాషకున్న వ్యాకరణాన్ని గూడ పఠించారు. అంతేగాక వ్యాకరణంపై వచ్చిన వ్యాఖ్యాన గ్రంథాలన్ని గూడ వాళ్ళు చదివారు. అష్టాధ్యాయి పాణినిరచితం. ఇది ప్రధాన వ్యాకరణ గ్రంథం. దీనిపైన మహాభాష్యం అనే వ్యాఖ్యానం వెలసింది. సూత్ర ప్రతిపదికలు ఆక్షేపణల సూహించుకొని వాటికి సమాధానాన్ని చెప్పే రీతిలో నడిచే వ్యాఖ్యను భాష్యమంటారు. (ఆక్షేప సమాధానపరోగంతోభాష్యమ్) మహాభాష్యంలో సాగిన చర్చ ఈకోవకు చెందింది. సూత్రార్థాలను వివరించే ప్రయత్నంతో సాగిన వ్యాఖ్య కాశికావృత్తి. (సూత్రార్థ ప్రధానోగ్రంథోవృత్తి.) ప్రాచీనాంధ్ర కవిపండితు లివృత్తిని గూడ పఠించారు. ఈనాడు పతన పాఠ నాల్లో బహుళ ప్రచారాన్ని పొందిన వైయాకరణ సిద్ధాంతకౌముది 16వ శతాబ్దం తరువాత వచ్చింది. దీని రచన వృత్తిని పోలి ఉంటుంది. అంటే సూత్రార్థ వివరణం ఇందలి ప్రధాన ధ్యేయం. కాశికావృత్తిలో అష్టాధ్యాయి క్రమాన్ని పాటించి వివరణగావించారు. భట్టోజి రస కౌముదిలో ఈ క్రమాన్ని పాటించలేదు. ప్రక్రియాద్వైపిలో ఏ సూత్రం తరువాత ఏ సూత్రం రావాలో పరికించి ఆ క్రమంలో ఈయన వ్యాఖ్య గావించారు. పాణిని సూత్రాల్లో అను క్తదురుక్తాదు లను వివరించే వ్యాకరణాంశాలను వరరుచి ప్రతిపాదించాడు. ఈతన్ని వార్తిక తారు దంటారు. పాణిని, వరరుచి, పతంజలి సంస్కృతవ్యాకరణ నిర్మాణంలో విశిష్టస్థానా న్నాక్రమించారు. ఈ ముగ్గురను ఈ మునిత్రయమని పేర్కొనటం గలదు. శ్రీ పతంజలి మహాభాష్యాన్ని ప్రత్యేకించి పేర్కొన్నారు. దుగ్గన నాశితోపాఖ్యానంలో శ్రీనాథుని వైరుష్యాన్ని ప్రస్తావిస్తూ "పన్నగపతి సార్యభౌమభూషిత మహాభాష్య విద్యాసమభ్యాస బలము" అని చెప్పటంలో శ్రీనాథుడు పతంజలి రచిత భాష్యాన్ని పరించాడని తెలుస్తుంది.

పై వ్యాకరణాల్లో ధాతుపాఠం అనేది కూడా ఉంటుంది. కాని పురుష వచన బోధక ప్రర్యయాలు చేరే ప్రక్రియను సూత్రనామాత్రంగా కొన్ని

ధాతువులకు చూపి మిగిలిన ధాతువులను ధాతుపాఠంలో ఇమటించి వ్యాకర్తల పద్ధతి.

మన రచయిత బి.ఎ.ఆర్.లోని ధాతువులలో పరిచయం కలిగి ఉన్నట్లు పరిశీలన వల్ల తెలుస్తుంది. ఇంతేగాక ధాతువులను కొన్నింటిని మనవారు తెలుగు కావ్యాల్లో వాడారు, అంటే కేవల ధాతువులను వాడారని గ్రహించాలి.

"భుజ" అనే ధాతువొకటి సంస్కృతంలో ఉంది. దీని కిందు చేరి భుజించు అని రత్నమధాతువు ఏర్పడుతుంది. కాని శ్రీనాథుడు "భుజిక్రియ" (శృంగార నైషధం 8-184) ప్రయోగించాడు. ఇది రుదాది వర్గానికి (7th C. A.D.) చెందిన ధాతువు. దీన్నుంచి లట్ ప్రథమ పురుష ఏకవచనంలో భుజక్తి అనేకావం ఏర్పడుతుంది. అలాగే ఊని అసి మరో ధాతువును ప్రయోగించిన ఘనర శ్రీనాథునకు (నైషధం 8-52) దక్కింది. ఈ ధాతువుకు చుంబనమని అర్థం, ఊని అర్థం. ఊని అసి శ్రీనాథుని ప్రయోగం. అయ్యలూరి రామభట్టాచార్యుల తన "కృష్ణాక్షర" ఇలాంటి ప్రయోగాన్ని చేసాడు. ఈ విషయంలో ఈతన్ని అపర శ్రీనాథుడనవచ్చు. భుజక్రియ (రా.కృష్ణాక్షర 9-20) అని ప్రయోగం ఇందుకు నిదర్శనం. అయ్యలూరికలకవుల రచనల్లో ఈకోవకు చెందిన ప్రయోగం కానవచ్చింది. అరణ్యకాండనం అంటానికి ఏడు అరణ్యకాండన తుల్యమై (జయంతి 1-341) అని ప్రయోగించాడు. రుదీర్ అనేది అదాది (2nd C. A.D.) వర్గానికి చెందిన ధాతువు. దీనిపైనుంచి రోదించు అని రత్నమధాతువు ఏర్పడుతుంది. ఈ సందర్భంలో రుదీర్ అనేది రోదన మనే నామానికి తుల్యార్థంలో ప్రయుక్తం. ప్రాచీన సంప్రదాయాన్ని కృష్ణాక్షరం ఆధినివేశంగాల విశ్వనాథ కృష్ణాక్షర రచనల్లో ఈ విధంగా సంస్కృత ధాతువును ప్రయోగించటం గలదు. భుజిక్రమ రామాయణ కల్పవృక్షంలోని అయ్యలూరిగారి గల మిని కృష్ణాక్షర భాగంలోని అరణ్యకాండలో గల దశవర్ష ఖండంలోని 84 పద్యంలో ఉంది.

భావి వర్గానికి (1st C. A.D.) చెందిన గమ అనే ధాతువునుంచి ఏర్పడే గమించు అనే రూపాన్ని నన్నయ ఆదిపర్వం చతుర్థాశ్వాసం 289 పద్యంలో ప్రయోగించాడు. పోవు అనేది దీనికర్థం. ఇముదాగమ సహితమైన గమించు అనేదాన్ని భాస్కర రామాయణ కర్త అరణ్యకాండ ద్వితీయా

శ్వాసంలోని 70 పద్యంలో వాడియున్నాడు. నన్నయ వాడిన గమించు అనే దాన్ని భాస్కర రామాయణకర్త బాలకాండ 371, 471 కిష్కింధకాండ 558, 599, 608 (తెండుసార్లు), 809 లో వాడాడు. మొత్తం ఈ ప్రయోగం భాస్కర రామాయణంలో ఏడుసార్లు ప్రయుక్తమయినది. గమించు అనే ఈ రూపాన్ని పోవు అనే అర్థంలో రంగనాథ రామాయణం తరువాత ప్రబంధ కవులు ఇద్దరు ముగ్గురు వాడారు. ధూర్జటి తన కాళహస్తిమహాత్మ్యం (4-40) లోను, తెనాలి రామకృష్ణుడు తన పాండురంగమహాత్మ్యం (8-102) లోను, పల్లవ రామభద్రుడు తన రామాభ్యుదయం (5-105) లోను వాడి యున్నారు. పల్లవ తరువాత ఈ రూపాన్ని ఈ అర్థంలో ఏడు పర్వాయాలు రామాయణ కల్పవృక్షం బాలకాండ 49, 171 ఆయోధ్యకాండ ప్రస్తాన ఖండ 452, మునిశాపఖండ 356, కిష్కింధకాండ అత్యేషఖండ 984, యుద్ధ కాండ ఇంద్రదిత్తం 810, నిస్సంగయ ఖండ 8 లో విశ్వనాథ సత్యనారాయణ ప్రయోగించటం గమనింపదగిన అంశం. ఈ రూపాన్ని యర్థంలో హంపిత్తేత కర్త 75 పద్యంలో వాడినాడు.

'గమ్' అనే ఈ ధాతువుపై బ్యూట్ అనే కృత్ప్రత్యయం చేరగా బ్యూట్ లో లకారం ఇద్విజ్జకముగల లోపించి మిగిలిన యు అనేనానికి అన ఆవేశమై నందున ఏర్పడే గమన అనే నామంపై ఇందు చేరినందున ఏర్పడే గమనించు అనే రూపాన్ని పోవు అనే అర్థంలో నందిమల్లయ, మండిసింగయ అనే జంట కవులు తమ వరాహపురాణం ద్వితీయాశ్వాసంలోని 8 పద్యంలోను, మూడవ ఆశ్వాసం 27 పద్యంలోను వాడారు. తైమిసిభారతం (2-106), హరిభట్ట రచించిన వరాహపురాణం (2-54, 2-148), అన్నమాచార్య సంకీర్తనతో (1-140, 12-282) ను ప్రయుక్తం. భాగవతం (5-2-81), వసుదర్శిత (8-82) లోను ప్రయుక్తం. గమనించు అనే ఈ తత్సమ ధాతువుకు ఆధునిక భాషలో వచ్చిన విశేషార్థాన్ని నిరూపించే ప్రయోగాన్ని తిరుపతి వేంకటకవులు తమ నారాణ సందర్శనంలో 601 పుటలో వాడియున్నారు. వీరికి శిష్యుడుగా నామోదైన విశ్వనాథచారిలో ఈ రూపంగాని దీని విశేషార్థం చోటు చేసుకోలేదు. నన్నయాయులు వాడిన గమించు అనేదాన్ని ఆ యర్థంలో వాడిన విశ్వనాథ సత్య నారాయణ కాలాన్నిబట్టి ఆధునికుడైనా భాషావిషయంలో అభిప్రాయపరచుకొన్నాడనిచెప్పదగినది చెప్పగలం.

ఆమనించు అనేది తత్సమ ధాతువు. ఇది ఎర్రన రచిత భారత భాగం (8-8-70) లో ఉంది. ఇందులో 'ఆ' అనేది ఉపసర్గ. 'మన్' అనేది ధాతువు. ఇది దివాది (4th C : 'gation) వర్గానికి చెందిన ధాతువు. మన్యతే అనేది దీనికి లబ్ధ ప్రథమైక పదన రూపం. ఈ ధాతువాత్మనే పదం. ఈ ధాతువుకు పరంగా ఇంచు చేరినందున ఆ-మనించు అనే రూపం నిష్పన్నమని గుర్తింప గలం. అందులో పరిచయం లేకుంటే ఈ తత్సమ ధాతువులో మూల రూపాన్ని గుర్తించటం సులభం కాదు.

తైవల్య వివక్షలు అనే ప్రయోగం నాచన సోమనాథుని ఉత్తర హరి వంశం (4-58) లో ఉంది. "తైవల్య ఏకైక పదము చేరువారు" అనే భాక్యగత మి ప్రయోగం. వచ అనే ధాతువుకు 'సు' అనే ప్రత్యయం చేరగా ఈ రూపం ఏర్పడుతుంది. ఈ 'సు' సన్నాంతాల్లో ఒకటి. ఈ ప్రత్యయం పరంగాగ ధాతువుకు ద్విత్యం వస్తుంది. అందులో మొదటి పద 'ఏ'గా మిగులు తుంది. రెండవ పదలో చ్, క్ అవుతుంది. దీంతో కలిసినందున ప్రత్యయ సంబంధి స్, ష్ అవుతుంది. అందువల్ల వివక్ష అనేరూపం ఏర్పడుతుంది. చెప్ప గోరు అని దీనికర్థం సిద్ధిస్తుంది. కాని ఈ అర్థం పై సందర్భానికి కుదరదు సందర్భబుద్ధిగల ఆర్థాన్ని సందర్భంలో మనం పొందాలంటే ఏ క్రింద ఉన్న అర్థాన్ని పరిశీలించాలి. ధాతుపాఠంలో 'వ' అనే ధాతువాకటూది. దీనికి కాంటి అని అర్థం. కాంటి అంటే ఇచ్చ అనిగూడ ఈ దాతర్థానికి వివరణ ఉంది. ఇచ్చార్థకమైన ఈ ధాతువుకు 'సు' అనే ప్రత్యయం చేరగా పై నిర్దిష్ట మార్గంలో వివక్ష అనే రూపం ఏర్పడుతుంది. తైవల్యము నందిచ్చగల అని అర్థం దీనివల్ల సిద్ధిస్తుంది. ఈ అర్థం సందర్భానికి ఈ యంశంవల్ల కలిగిన ప్రయోగాల నవగాహన చేసుకోవాలంటే ఏ క్రింద ఉన్న ధాతుపాఠాన్ని పరి శీలించాలని మనం అంగీకరించక తప్పదు.

అంధ్ర మహాభాగవతంలోని చతుర్థస్కంధములో 728 పద్యంలో గల పనించు అనే తత్సమ ధాతువునకు అర్థ మంత సులువుగ నిర్ణయించలేము. ఈ ధాతువులో చివరి అవయవం ఇంచు అనేది. ఇందులో 'మన్' అనేది మన్యతే పూర్వాయవం స్వరూపంలో ప్రక్షుప్తం. దీన్ని పన అనుకుంటే సరి పోతుంది కాని దీనికర్థ నిర్ణయం చేయటం ఏలా? ఇలాంటి ధాతువుగాని, తజ్జన్య మైన నామంగాని మనకపరిచితం. సంస్కృతంలో గూడా ఇలాంటి ధాతువుగాని

తజ్జన్యమైన కృదంతరూపంగా ప్రచారంలో రూఢిగాంచినట్లు తోచదు. తెలుగు కవులైన పోతనాడలు తెలుగు వ్యాకరణ నియమాల్ని ఖారరు చేయకుండా రచన గావించాడంటారు. అంటే వ్యవహానికి దగ్గరగా తన రచనలోని ఖాషను నడి పించాడని సారాంశం. అలాంటి కవి స స్కృతంలో మారుమూల అంటే ధాతు వును గ్రహించి తత్సమ ధాతువును నిషృన్నంచేసి దాన్ని తన రచనలో ప్రయో గించటం తెలుగువారికి సంస్కృత ఖాషమైగల అభిరుచిని వ్యక్తం చేస్తుందని తలంపగలం. పణ = వ్యవహారేస్తు తాచ, వనద, స్తురావిత్తేవ సంబంధ్యతే. అని పణ అనే ధాతువునకు వ్యవహారం స్తుతి అనే అర్థాన్ని, ఇందలి మూర్ధన్యా నికి ' వ్యవ ' శేషంగా గల ధాతువున్నూ వాడుకలో ఉంది. అంటే పన అనేది. కాని దీనికి స్తుతి అని మాత్రమేగాని రెండో అర్థంలేదు అని ధాతుపాఠం స్పష్టం గావించింది. పన అనే ఈ ధాతువు ఖ్యాది (1st Conjugation) గణంలో చేరింది కాగా పనించు అంటే కొనియాడు, స్తుతిచేయు అని అర్థం.

భాగవత దశమ స్కంధంలో 1220 పద్యంలో గల కషకించు అనేది విశిష్టరూపం. ఇందు కషక అనేది ధాతువుగా గుర్తింపదగియున్నది. ఇది ఖ్యాది గణ (1st Conjugation) పతితం. ఈ ధాతుజన్యమైన తిజంత లేదా కృదంత రూపాలు సంస్కృతంలో ప్రయోగరూఢి గాంచినట్లు చెప్పవీలుగాదు. అలాంటి మారుమూల ధాతువును స్వీకరించి తత్సమ ధాతువును నిషృన్నం గావించి ప్రయోగించిన పోతన కవిత్వాన్ని అవగాహన చేసుకోవాలంటే ధాతుపాఠాన్నాధారంగా గ్రహింపక తప్పదు.

తత్సమధాతువులు

సంస్కృత ధాతువులపై - ఇందు, చేరినందున తత్సమ ధాతువు లేర్పడు తాయని చిన్నయసూరి. ఈ రీతి తత్సమ రూపాలేర్పడేవిప్పుడు ఇ = అయి, ఉ = అవ్, ఋ = అర్, మారుతాయని సూరి. కాబట్టి జి > జయ్ + ఇయ = జయియ, ద్రు > ద్రవ్ + ఇయ = ద్రవియ, త్ప > తల్ + ఇయ = తరియ మొదలైన రూపాలకు సూరి గతి కల్పించాడు. ధాతువులోని ఇ, ఏ గా మారు తుంది, దీన్ని గుణమంటారు. అనంతరం ధాతువు ఏకారాంతం (జి > జే) గాగా అందలి ఏకారానికి ఆయవాదేశం అద్భుతపరంగా ఉన్నందున వచ్చి (జయ్ + ఇయ) అని అవుతుంది. కాని సూరి ఈ మార్గాన్ననుసరించలేదు. సూరి, పరంగా ఉన్నదచ్చు అయినా అది సంస్కృతపద సంబంధిగాదు. పూర్వమందలి ధాతువు సంస్కృతం. పరంగా ఉన్న ఇయ తెలుగు సంస్కృతాంధ్రల నడుమ సంస్కృత సంధిని విధించటం ఇష్టం గానందున సూరి ఈ సందర్భంలో 'ఇ' ఇత్యాదులు అయ్ మొదలైనవిగా ~ ~ ~ ఆద్యధారి త్రొక్కాడు.

కేవల ధాతువులు అనగా 'జి' ఇత్యాదులు వ్యవహారంలో ప్రసిద్ధాలుగావు. అలా ప్రసిద్ధాలుగాని వానిపై ఇయ చేరినప్పుడు కృతకం. జయ, ద్రవ, తర మొదలైనవి ఆయా ధాతుజన్యాలు. కృదంతాలయిన నామాలివి. వీనికి భాషలో ప్రయోగ ప్రాచుర్యం గలదు. ఈ విధంగా భాషా ~ ~ ~ నామాలపై ఇయ చేరి జయియ మొదలైన తత్సమ ధాతువు లవుతాయేగాని జి మొదలైన ధాతువుల నుండి - ఇయ చేరినందున జయియ ఇత్యాగా ~ ~ సూరి చెప్పటం అసహజం. భాషా స్వభావానికి విరుద్ధం అయినప్పుడు కృతకంగా గ్రహించాలి

ఇవ్ ఆనే ధాతువొకటి సంస్కృతంలో ఉంది. దీనిపై సూరి సూచించి నట్లు - ఇయ చేరితే ఇషియ అని కావాలి. కాని అలాంటి రూపంలేదు. ఈ ధాతు జన్యమైన కృదంతరూపం ఇచ్చ. దీనిపై ఇయ చేరినందున ఇచ్చియ అని రూపం ఏర్పడుతుంది. ఈ రూపానికి అనేక ప్ర ~ ~ ~, ఇషియ అనేది

కనబడక పోవటం మూలాన ధాతుజన్యాలైన కృదంతాల పైన- ఇంచు చేరుతుం
దని నిర్ణయం చేయగలం.

ఈ క్రింది ప్రయోగా లి సందర్భంలో గుర్తించాలి.

ఇచ్చించు	భాగవతము	1-124
—	—	1-185
—	—	8-881
—	—	8-704
—	—	2-258
—	—	4-242
—	—	4-858
—	—	8-847
—	—	8-805
—	—	8-881
—	—	8-704
ఇచ్చయించు	ఉత్తర రామాయణ	5-808

(సూరి సూత్రా న్ననుసరించి, ఇచ్చించు అని కావాలి)

ఇచ్చయించు భాగవతం 8-195 అనే విశేషరూపం గూడ 'ఇచ్చ' అనే
కృదంతం నుండి నివృత్తమై ప్రయుక్తమగుట గమనించాలి.

రాతువుపై 'ఆ' అనే కృత్తత్వయం చేరగా ఏర్పడిన నామాలపై నుంచి
ఏర్పడిన తత్సమ ధాతువుల సీక్రింద ఉవహరిస్తున్నాను.

గమ >	గమ - ఇంచు = గమించు	1-4-288
యంతర్ >	యంతర్ - ఇంచు = యంతరించు	4-2-258
క్రమ్ >	క్రమ్ - ఇంచు = క్రమించు మౌసల	- 10
(నద)నంద్ >	నంద - ఇంచు = నందించు పండితారాధ్య పుట 472	
గ్రహ >	గ్రహ - ఇంచు = గ్రహించు భాగవత	4-494
తర్థ >	తర్థ - ఇంచు = తర్థించు	— 7-277
భర్థ >	భర్థ - ఇంచు = భర్థించు	— 9-454

—	—	—	—	—	9-520
గమై >	గమ	+ ఇంచు	=	గమించు	భాస్కరా.బాల 371, 474
—	—	—	—	కిష్కింధ	589
—	—	—	—		599, 680(1+1)
				గమించు	తైమినిభారతం 7-202
				గమించు	వరాహ-హరిభట్టు 2-54, 148
				గమించు	కాశహ స్తీశ్వర 4-60
				గమించు	పాండురంగ 9-102
				గమించు	రామ కృష్ణ 5-105
స్యాద్ >	స్యార్	+ ఇంచు	=	స్యాదించు	చెన్నకవి 23
గంధై >	గంధ	+ ఇంచు	=	గంధించు	పై
క్రమై >	క్రమ	+ ఇంచు	=	క్రమించు	ఉత్తరరామాయణ 2-22
					120, 259, 1-187
హసై >	హస	+ ఇంచు	=	హసించు	3-399
క్రమై >	క్రమ	+ ఇంచు	=	క్రమించు	4-46, 142, 181
గ్రసై >	గ్రస	+ ఇంచు	=	గ్రసించు	6-18
క్రమై >	క్రమ	+ ఇంచు	=	క్రమించు	6-212, 249
ర్యశై >	ర్యశ	+ ఇంచు	=	ర్యశించు	7-38
క్రమై >	క్రమ	+ ఇంచు	=	క్రమించు	7-485
నాదై >	నాద	+ ఇంచు	=	నాదించు	కాటమరాజుకథ పుట. 66
యజై >	యజ	+ ఇంచు	=	యజించు	దేవీరాగపత్ర 8-359, 7-371
					8-289
				సుశీల	1-1
				యతించు	శతావధానసార
				ఉత్తరార్థ పుట	120
				సుశీల	3-12, 155, 150
శరించు	సుశీల				4-48
యతించు	—				5-180, 6-129
	జయంతి				1-159, 399, 345

హసించు	కల్పవృక్ష	బాల	9
గమించు	—		40,171
నందించు		అయోధ, అభిషేక	58
గమించు	—		804
—	—	ప్రస్థాన	452
		మునిశాస	958
హసించు		పాదూ	885
గమించు		అరణ్య పంచవటి	308
గ్రహించు		మార్గీచ	111
యమించు		జటాయు	258
గమించు		కిష్కింధ-అన్వేషణ	884
రాదించు		సుందర-సంధ్యా	128
—		యద్ధ-కుంభకర్త	118
క్రమించు		ఇంద్రజిత్	55
గమించు			310
వ్యధించు			408
గమించు		నిస్సంశయ	8
తపించు			85
గదించు	ప్రవాసము (కృష్ణకావు)		108
శబ్దించు	హంపిషేతము		10
శ్వాసించు			40
గమించు			75
గ్రహించు	ఆంధ్రపురాణ కాకతీయపర్వ		281
రహించు	మహాప్రస్థాన	పుట	89
లయించు		పై	
శలించు		పుట	108
ధ్వనించు		పుట	90
ధ్వనించు	శ్రీశ్రీ రచనలు	పుట	127
లగించు	స్వప్నకుమారము	పుట	87

పై రూపాలన్నింటిలో ధాతువు హలంతం. ధాతువులోగల అచ్చు ఆకారం. అందువల్ల కృత్రుత్వయం పరంగాగా ఇందులో గుణాదీసంధి ప్రసంగం లేదు. ఈ వర్గానికి చెంది ఉపసర్గభూర్వకాలైనవి కొన్ని గలవు.

ఆమనిండు	8-8-70
ప్రాపిండు	8-8-141
—	18-9-97

మొదలైనవి.

ఇంతేగాక ఇ, ఉ, ఋ అంబాలు కృత్రుత్వయం పరంగాగా గుణాదీసంధి మాధులకు లోనై కృదంత రూపాలేర్పడగా వానికి పరంగా ఇందు చేరినందున ఏర్పడిన తత్సమ ధాతువులు కవి ప్రయోకాలున్నాయి. ఇందు కొన్నింటికి ముందుపసర్గలు కలవు.

కృదంతేతరాలగు సహజనామాలపై ఇందుచేరి నిచ్చన్నమైన తత్సమ

భిక్షిండు	బసవ పురాణం	పుట 521, 9-7-282
—	విజ్ఞానేశ్వరీయము	అచారకాండ 10
„	భాగవతము	8-521
„	పంచతంత్రము	2-79
„	ఆముక్తమాల్యద	4-85
సంకేతిండు		4-1-180
„		4-2-277
„	దశకుమార చరిత్ర	8-09
కలుషిండు	దశకుమార చరిత్ర	4-2-48
యంత్రిండు	—	4-2-258 (మాటలు)
చేష్టిండు	హరవిలాసం	4-7, 155
„	భాగవతం	1-449
„	„	పూర్వ.భా. 10-271
నిష్టిండు		14-2-82

"	పండిత సమైక్య చరిత్ర స్థిత - గ-	పుట. 278
"	బసవపురాణం	పుట. 2, 148, 198, 247, 281
"	పండితారాధ్య చరిత్ర	పుట. 85, 404, 548, 711
ఘట్టిండు	పండితారాధ్య చరిత్ర	పుట. 302
ధ్వనింగు	బసవ పురాణం	పుట. 312
కలుషిండు	నిర్వచనోత్తర రామాయణం	7-180
హేషిండు	మార్కండేయ పురాణం	5-259
చూర్ణిండు	రంగనాథ చరిత్ర	పుట. 388
శృంగారిండు	కాటమరాజు కథ	పుట. 31
"	తైమిని భారతం	6-97
"	కాస్మర చరిత్ర	సుందరకాండ 180
"	కాశీఖండం	
వేష్టిండు	కుమార సంభవం	1-100
పల్లవిండు	"	6-82
ఆదోళిండు	పంచతంత్రం	5-27
నివాళిండు	సింహాసన ద్వారతంత్రం	4-107
మానసిండు	భాగవతం	7-874
"	"	8-281
"	"	పూర్వ. భా. 10-848
"	ఉత్తర చరిత్ర	4-9
ఆందోళిండు	భోజరాజీయం	5-72
కందంబిండు	వరాహ పురాణం	8-98
ప్రకటిండు	"	10-86
అధ్యక్షిండు	దేవీభాగవతం	4-94
"	"	10-114
"	కాశీఖండం	1-14
పంకిండు	తైమిని భారతం	8-132
కుత్సిండు	నాశితేజస్వినీ	1-171
వివేకిండు	కాశీపూర్వీక వ్రతకం	5

"	ఉద్బూధాధ్య చరిత్రం	1-39
పరిమళిండు	కాశహ స్త్రీశ్చర మహాత్మ్యం	8-80
కోదకిండు	ఉద్బూధాధ్య చరిత్రం	2-20
ఉద్బూధిండు	"	2-119
చండిండు	విజయ విలాసం	2-80
పింజరిండు	"	2-134
తరళిండు	పరమయోగి విలాసం	పుట. 48
శరిండు	సుశీల చరిత్ర	4-49
"	అన్నమయ్య కీర్తనలు	1-242
అహమిండు	"	1-481
ఉష్టిండు	సర్వేశ్వర శతకము	94
అంజలిండు	కల్పవృక్ష - బాల	800
"	— — —	804
"	— — —	807
"	— — —	818
"	— — —	818
"	— — —	159
"	— — —	511
ప్రాంజలిండు	— — —	807
—	— — —	804
వినిశ్చయిండు	కల్పవృక్షం అయోధ్య అభిషేక	58
బాహిరిండు	కల్పవృక్షం అయోధ్య ప్రస్తావన	221
"	" మునిశాప	228
"	" ఆరణ్య జరాయు	259
కమలిండు	కల్పవృక్షం గుండర, పరరాత్ర	824
(వాని కన్నులు చూచుచున్న కమలిండు లీలవై)		
బాహిరిండు	" అయోధ్య మునిశాప	228
శీతలిండు	కల్పవృక్షం యుద్ధ నిస్సంశయ	220
శబ్దిండు	హంపిత్తేత్రము	10
శ్యామిండు	"	40

శరీరము మహాప్రస్థాన పూర్వ. 109
ఉదాసించు స్వప్నకుమార 4

దాతువులపై ల్యుట్ అనే ప్రత్యయం చేరగా ఏర్పడిన కృదంతాలపై దాతువ్య భివక్షలో- ఇందు చేరినందున సిద్ధించే తత్వము దాతువులకు తెలుగు కావ్యాలలో ప్రయోగం నాటివిరళంగా ఉంది. ల్యుట్తో లకారం ఇత్యంజకములు నందున లోపిస్తుంది. మిగిలిన 'యు' అనే దానికి ఆదేశంగా అన వస్తుంది. కాబట్టి ల్యుడంతాలు న- సిద్ధిస్తాయి.

గమనించు	నరాహ పురాణం (నంది మల్లయ)	2-8
"	"	8-27
"	ప్రకౌఠ చంద్రోదయం	8-8
"	జైమిని భారతం	2-108
ప్రయాణించు	"	8-85
గమనించు	అన్నమయ్య కీర్తనలు	1-140
"	"	12-282
"	నానారాజ సద్దర్శన	పుట 891
ప్రయాణించు	భిక్షుసృష్టి	పుట 18

(క్రిన్నంతాలపై ఇందు చేరినందున సిద్ధించిన తత్వము దాతువులు)

దృష్టించు	రంగనాథ రామాయణ	పుట 159, 220 242 279
"	"	పుట 248
"	"	పుట 427, 438, 487
వేష్టించు	కుమార సంభవము	1-100
దృష్టించు	పంచశతము	8-157
"	హరిశ్చంద్రోపనిషత్	పుట 84
అమీరించు	పారిశ్రామికపహరణం	5-58
దృష్టించు	వైజయంతి విలాస	1-70
"	పరమయోగి విలాస	పుట 898

కృత్ప్రత్యయాల పరంగా దాతువులోని అచ్చునకు గుర్తాదులవల్ల మార్పు వచ్చినందున ఏర్పడిన కృదంతాలపై- ఇందు చేరినందున సిద్ధించిన తత్వము

దాతువు కొన్ని గలవు. రాపించు ఇత్యాదు బుదాహరణాలు. ఇందులో రాప కృదంతం. దాతువు తప్, అని ప్రాస్య అకారమంతంలో

అనురాగించు		6-1-170
నిష్పాదించు		6-2-829
అలంకారించు	బసవ పురాణం	పుట 62
అహంకారించు	"	పుట 257, 276, 311
కాపించు	బసవ పురాణం	పుట 422, 529
"	రంగనాథ	పుట 120
విష్పాదించు	కాస్కర	ఖాల 8
"	"	శిష్కింధ 609
"	"	సుందరకాండ 205
సంవాదించు	భోజరాజీయము	8-148
నిర్ధారించు	వరాహ పురాణం (నంది మల్లయ)	5-64, 65
ఆహారించు	"	7-9
ప్రతారించు	ప్రబోధ చంద్రోదయం	5-99
ప్రతాపించు	క్షేమిని భారతం	7-159
కాపించు	నాసికే తూపాఖ్యాన	8-14 (1+1)
ఆహారించు	వరాహ పురాణం (హరిభట్ట)	8-116
"	"	4-210
"	కాళహస్తీశ్వర మహాత్మ్యం	1-188
"	పాండురంగ మహాత్మ్యం	4-179
రాపించు	నిరంకుశోపాఖ్యాన	2-98
నాదించు	శృంగార సత్యభామ సాంత్వన	పుట 90
"	పరమయోగి విలాసం	పుట 81, 818
ప్రసాదించు	"	పుట 199
ప్రతాపించు	"	పుట 186, 462
ప్రక్షాళించు	రేపాల రాజలింగ శతకము	96
సర్కారించు	గొట్టముక్కల రాజగోపాల శతకము	94
కాపించు	ఉత్తర రామాయణ	6-401

నాదించు	కాటమరాజు కథ	పుట 88
మానించు	నానారాజ సందర్భము	పుట 810
అహరించు	కల్పవృక్ష	అరణ్య, జటాయు 889
రాదించు	"	సుందర, సంధ్యా 128
"	"	యుద్ధ, కుంభకర్ణ 118
ప్రరాదించు	"	" " 927
సంహరించు	"	" నిస్సంకాయ 98
శ్వాసించు	హంపిత్తేతం	10

కృదంతాలైన నామాలపైనేగాక సహజహమాలపైగూడ ఇంచు చేరినందున తత్సమధాతువు లేర్పడుతున్నాయని పైన నిరూపించాం. ఈ దృష్టితో పరిశీలిస్తే యచ్ ఇత్యాది ధాతులపై గాక యజ మొదలైన కృదంతాలపై - ఇంచుచేడి నందున "యజించు" మొదలైన తత్సమ ధాతువులు నిష్పన్నా సమంజసం. ఈ విధానంలో ఇ-ఉ-ఋ లకయగవు గరక్కులగుననే చిన్న యసూరి విధానంతో పనిలేదు. జ నుంచి జయ అనే కృదంతం, 'లు'నుంచి లవ, తృ నుంచి తర అని కృదంతాలు సీద్ధిస్తాయి, అపదాదిస్వరసంధి నిర్వచయ నందున జయించు, లవించు, తరించు మొదలైనవి ఏర్పడుతాయి. అంతేగాక కేవల ధాతువుగాక తత్సమధాతువులైన తెలుగువారి వ్యవహారంలో రూఢి గాంచినందున కాలాంతరంలో దాన్నించి-ఇంచు చేర్చి తత్సమ ధాతువును నిష్పన్నం గాంచి దారనటం సమంజసంగా ఉంటుంది.

వాక్య రచన

వక్ - ప్రకృతి మాట్లాడుట అని అర్థం. ఈ దాతువుపై, 'య' అనే ప్రత్యయం చేరినందున వాక్య అనే పదం ఏర్పడుతుంది. ఈ ప్రత్యయం పరమైనపుడు చలనాదేశం ఆదేశంగా రావటం విశేషం. శబ్దసంజ్ఞకమైనపుడే ఈ ఆదేశం వస్తుంది. వాక్యమంటే శబ్దసంజ్ఞ. ఇది ఒక శబ్దాన్నిగాని అనేకాలను గాని బోధిస్తుంది. వాక్యంలో కనీసం ఒక శబ్దం ఉంటుంది. ఎన్ని శబ్దాలున్నా విషయంలో నియమం చెప్పలేం. వస్తువిషయ ననుసరించి వాక్యంలోని పదాల సంఖ్య పరిమితం కాదు. గానీ మనకు పరిచితమైన అంశం.

సంస్కృత వాక్యంలో విశేషణ విశేష్యాలు తుల్య లింగ, వచన విభక్త్యంబులై ఉండాలనేది నియమం. ఈ విధిని బాలవ్యాకరణకర్త తెలుగులోకి దిగుమతి చేశాడు. విశేష్యంబునకు బోధ విశేషణంబునకు లింగవిభక్తి సమానం గు (బాల-కారక-10) అనేసూత్రం ఈ అంశాన్ని ఉద్ఘాటించింది. దీని కవచాదు లభికంగా ఉన్నట్లు, సూరి తన వ్యాకరణంలోనే వివరించి యున్నాడు. ఈ విధికి లక్ష్యంగా గుర్తింపదగిన ప్రయోగాలు తెలుగు కవుల భాషలో కొన్నిగలవు. ఈ వర్గానికి చెందిన తెలుగు వాక్యాలను చూడటానికి చేరులతో సంస్కృత వాక్యంగా కూర్చవచ్చును. ఈ విధి శృంగార, కర్ణాటకరవరకు తెలుగు కావ్య భాషలో చోటుచేసుకొంది. అనంతర కాలంలో మరుగుబడిపోయిన ఈ విధిని పునరుద్ధరించి ప్రాజప్రతిష్ఠ గావించిన కవి విశ్వనాథ శర్మ. ఈ కవిసారథిమైన కవ్యవహితపూర్వమందు గాని పరమందు గాని ఉన్న కవి యెవ్వరు నిట్టి ప్రయోగములను గావించి రచన చేశారు. అయినప్పటికి ఈరీతివిధిని పునరుద్ధరించిన ఈతనికి ప్రాచీన కవి ప్రయోగములం దాదరమున్నదనియు నీతనిప్రభావము అనంతరకవులపై ఏమాత్రము ప్రసరింప లేదనియు మన మీ సందర్భమునందు గుర్తింపవలెను.

రిక్కెన "సౌఖ్యం గు గతిపొందె" (7-2-1924) ఇందు 'గతి' విశేష్యము. క్రిన్నంకరెక్కెన గతి సంస్కృతంలో నియత స్త్రీలింగము. దీనికి విశే

షణ్మస సౌఖ్యం : : శ్రీలింగమే. సౌఖ్యకారిణీం గతి మవాప అనేది ఈ సందర్భంలో సమ సంస్కృత వాక్యము. సౌఖ్యకారిణీ అనే పదంలోని తుది దీర్ఘానికి హ్రస్వం ఆదేశమయినది. సంస్కృతవాక్యంలో ఈ విశేషణ విశేష్యాలు ద్వితీయా విభక్త్యంతాలు. తెలుగునం దివి ప్రళయం వటం గుర్తించదగిన యంతం.

కృష్ణ గుణోత్తరయాజ్ఞసేని (7-4-91). ఇందులో యాజ్ఞసేని అనేది విశేష్యం. కృష్ణ గుణోత్తర అనేది విశేషణం. కృష్ణ గుణోత్తరా యాజ్ఞసేనీ అనేది సమసంస్కృత వాక్యం. ఇందులోని తుది దీర్ఘానికి హ్రస్వాన్నిదేశం గావించనంత మాత్రాన తెలుగు వాక్యం నిర్మితమైన దనటం సువిధితం. వైష్ణవియగల్భష గర్భాని నీ యనుస్మృతి (12-4-250) ఇందులో స్మృతి అనేది విశేష్యం. తక్కినవి రెండు విశేషణాలు. 'య' అని విశేషణాలకు పరంగా ఉన్నది. 'ఉన్' అనే సముచ్చయానికి యదాగమం కలిగినందున సిద్ధించిన రూపం. అనుస్మృతి క్రిన్వంతం. దీనికి ప్రథమలో అనుస్మృతిః అని ఉంటుంది.

వైష్ణవీ కల్మష విధ్వంసినీ అనేవి క్రమంగా తర్వాత విశేషణాలకు సంస్కృత రూపాలు. కాబట్టి వైష్ణవీకల్మష గర్భాని ఏతదనుస్మృతిః అనేది సంస్కృత వాక్యం. వాక్యంలోని ఏతత్ అనే దానికి ఈ అనే విశేషణం ఆంధ్రీకరణములో ప్రయుక్తం. "ధర్మవేదిని గాంధారి" (15-2-72) అనే ఈ వాక్యంలో గాంధారి విశేష్యం. ధర్మవేదిని విశేషణం. ఉభయత్ర తుది స్వరానికి దీర్ఘాన్నిదేశం గావిస్తే "ధర్మవేదినీ గాంధారి" అని సంస్కృత వాక్యం సిద్ధిస్తుంది.

తిక్తన రచించిన నిర్వచనోత్తర పుస్తకంలో గూడా ఈ వర్గానికి చెందిన ఉదాహరణం లభించింది. "గోపురావళి నభోవ్యాపిని యగుటయు" (ని. ఉ. రా. 2-70) నభోవ్యాపినీ గోపురావళి అనేది ఈ సందర్భంలో సంస్కృత వాక్యం.

ఎర్రన రచించిన ఆంధ్ర మహాభారతంలో ఈ వర్గానికి చెందిన ఉదాహరణలు రెండు లభించాయి. "కృష్ణగుణగూర్హి యగుడు" (8-5-298). ఇందు కృష్ణ విశేష్యం. మందహాసినీ విశేషణం. కృష్ణగుణగూర్హి అని ఉభ

యత్ర అంత్యస్వరానికి దీర్ఘస్వాదేశం గావించినంత మాత్రాన సంస్కృత వాక్యాన్ని మనం నిర్మించగలం.

"అనువర్తియై వనిత చరింపనగు" (8-5-298) వనిత విశేష్యం. అనువర్తిని విశేషణం. అనువర్తిని వనితా అనే రీతిని అంత్యస్వర దీర్ఘాదేశంవల్ల సంస్కృత వాక్యం సిద్ధిస్తుంది. ఈ వర్గానికి చెందిన ప్రయోగం 'ఒక్కటి ఎర్రాప్రగడ రచించిన హరివంశంలో' గలదు.

"అశేష దిక్కులుం దనరె ప్రసన్నులై" హరివంశం (4-77) అనేది ఉదాహరణ. ఇందశేష దిక్కులనేది విశేష్యం. ప్రసన్నులు అనేది విశేషణం. దీశప్రసన్నాః బభూవుః అనేది సందర్భంలోని సంస్కృత వాక్యం.

దిక్కునకు పరోక్ష శిష్యుడయిన మారన మార్కండేయ పురాణంలో ఈ వర్గానికి చెందిన ప్రయోగాలు రెండు చొరికాయి.

"ఇది వివేకిని బాల" మార్కండేయ పురాణము (8-189), ఇందు బాల విశేష్యం. వివేకిని విశేషణం. ఇది అనేది 'ఏషా' అనే సంస్కృత సర్వ నామానికి ఆంధ్రీకరణం. సంస్కృతంలోని స్త్రీలింగం తెలుగులో అమహద్వాచ కంగా గుర్తించుట కాబట్టి, ఇది అనే అమహద్వాచక సర్వనామం ఈ సందర్భంలో ప్రయోగింపబడింది. 'ఏషా' అనేది సంస్కృత వాక్యం. ఇందులో తదిస్వరాలకు సూన్యం ఆదేశమయి నందున తెలుగు వాక్యం సిద్ధించ దని గ్రహింపగలం.

"తక్కిన భార్యరెల్ల కుశలినురె" మార్కండేయ (5-280) అనేది మారన గదనలో నున్న ప్రాంతం. భార్యాః కుశలిన్యః అనేది ఈ సందర్భంలో సంస్కృత వాక్యం. సంస్కృతంలో విభక్తివచన బోధకతలు రెండూ ప్రత్యయాని కున్నాయి. తెలుగులో అలా కాదు. తెలుగులో 'దుమువున' లేక వచనంలోమాత్రం వస్తాయి. తక్కిన విభక్తులన్నీ ఏక బహువచనాల్లో ప్రయుక్త లవుతాయి. తెలుగులో బహువచనబోధకత ప్రత్యేక పలుకరించుట అది లు or ర రు అనేవి. అందువల్ల పై సందర్భంలో సంస్కృత పదాలను ప్రథమైక వచనాలరాల నూహించి వానిలో తుది స్వరానికి ప్రాస్వాన్ని గల్పించి అనంత రం తెలుగు బహువచన ద్యోతకాలను చేర్చారు. భార్యాం > భార్యా > భార్య = భార్యలు, కుశలిన్యః > కుశలిన్ > కుశలిని + లు = కుశలినులు

గమనిక:- ఈవిధమైన ప్రయోగాలు నన్నెచోడుని కుమారసంభవంలో గనరాలేదు. దండి రచిత దశకుమారచరిత్ర, విజ్ఞానేశ్వరీయం అనే గ్రంథాల్లో ఇట్టిప్రయోగాలు గనరాలేదు తత్సమ శబ్దాలను విస్తారంగా వాడినప్పటికి వీరు సంస్కృత వాక్య నిర్మాణాన్ని తెలుగులో గల్పించే ప్రయత్నాన్ని గాఢించ లేదని మనం గ్రహింపగలం.

ఈ కర్మానికి చెందిన ప్రయోగాలు భాస్కర రాజు లో కొన్ని ఉన్నాయి.

"లతాగుల్మాందిత తీర నిష్కల్మషతమస" (భాస్కర బాల 5) ఇందులో తమస విశేష్యం. ఈ మూడు పదాలు సంస్కృతంలో ఉన్నాయి. తుది స్వరానికి ప్రాస్వరమదేశమైనందున నివి తత్సమాలైనాయి. లతాగుల్మాందితా తర నిష్కల్మషా తమసా, అనే రీతిని తుది స్వరానికి దీర్ఘాన్నాదేశం గావిస్తే సంస్కృత వాక్యం సిద్ధిస్తుంది. "దుశ్చారిణి పాపచారిణి శ్రీని అయిన వధింపుము" (భాస్కరబాల 258). ఇందులో విశేషణ విశేష్యాలు మూడున్ను ద్వితీయైక వచనాంబాలు. ఇందలి విశేష్యం శ్రీమ్ అనిన్ని విశేషణాలు దుశ్చారిణీమ్, పాపచారిణీమ్ అనిన్ని సంస్కృతంలో ఉంటాయి. వీనికి ప్రధమ దుశ్చారిణీ, పాపచారిణీ, శ్రీ అని వీని తుది స్వరానికి ప్రాస్వరం ఆదేశం గావించి (ఏకాచ్చమైనందున శ్రీలోని దీర్ఘానికి ప్రాస్వరంలేదు) అనంతరం తెలుగులోని ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయాన్ని చేర్చినందున పై వాక్యం నిష్పన్నం.

"జగత్ కిణియగు నా భృగుపత్నిందునిమి శౌరి" (భాస్కర బాల 254). భృగుపత్ని విశేష్యం. ఇందు విశేష విశేష్యాలు ద్వితీయైకవచనాంబాలు. వీనికి పైన చెప్పినట్లు ప్రథమాంబాల నుంచి తుది స్వరానికి ప్రాస్వాన్నాదేశం గావించి తత్సమ రూపాలను నిష్పన్నం గావించి అనంతరం వానిపై తెలుగులోని ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయాన్ని చేర్చినందున పత్నిని మొదలైనవి సిద్ధించినట్లు గ్రహింప నగును.

"జనహంతులయిన కాంతలు" (భాస్కర బాల 255) కాంతలు ఇందు విశేష్యం. ఇందలి విశేష్యవిశేషణాలు ప్రథమా బహువచనాంబాలు. జనహం త్రిణ్యః కాంతాః అనేది దీనికి తుల్యమైన సంస్కృత వాక్యం. ఈ విశేషణ విశేష్యాలకు ప్రథమైక వచనరూపాలను గ్రహించి వాటినుంచి తత్సమరూపాలను

గల్పించుకొని అనంతరం బహువచన ద్వారక ప్రత్యయాన్ని చేర్చినందున ఈ తెలుగు వాక్యం నిర్మితమయినదని తలంపనగు.

యజ్ఞవిష్ణుకారిణీయు పు... పాదచారిణీయు (భాస్కరబాల 280). యజ్ఞ విష్ణుకారిణీ మాయావీ పాదచారిణీచ అనేది సంస్కృత వాక్యం. సంస్కృతంలో సమవ్యయద్వారకమైన 'చ' అంతంలో ఉన్నప్పటికి సరిపోతుంది. కాని తెలుగులో 'ఉన్' అనే సమవ్యయార్థకం ప్రతిపదానికి అంతంలో చేరవలసిన అవసరం ఉందని పై ఉదాహరణ వల్ల తెలుస్తుంది. చ అనే సంస్కృతావ్యయానికి తుల్యార్థకం ఉన్ అనే తెలుగు మాట

"వాయుభక్షణ నిరాహారి భస్మ శాయనియు అయ్య ఆహార్య" (భాస్కరబాల 527). ఇందహార్య విశేష్యం. విశేషణాల్లో నిరాహారి భస్మశాయని అనేవి... వాయుభక్షణ... ఇందులో సమవ్యయార్థకమైన 'ఉన్' సంస్కృత వాక్యం నందువలె ఒక్కమారు మాత్రం ప్రయోగం గావటం గమనించదగిన యంశం.

"నీవేరెడు భూమి యెల్ల నిప్పుల గాదే" (భాస్కర-తిప్పింధ 243) అనే ఈ వాక్యంలో విశేష్యం భూమి నిప్పుల అనేది... విశేషణం. 'నీ'ని కి హస్తం వచ్చినందున ఈ రూపం సాధ్యం.

"ఆతల జయశీల నీలిపరురాలు ఈరార" (భాస్కర-తిప్పింధ 323) అనేది ఈ కోవకు చెందిన మరో ఉదాహరణ. ఇందులో నీలి పరురాలు, ఆనే తత్సమ పదానికి మారుగ సంస్కృతంలో 'నీలిపరా' అని స్త్రీ ప్రత్యయంతో ఉంటుంది దీన్నుంచి 'నీలిపర, అని తత్సమరూపం సాధ్యం. కాని కవి ఇక్కడ స్త్రీ మాత్ర పరమయిన 'ఆలు' శబ్దాన్ని గూర్చి ప్రయోగించటం గమనింపదగును.

ఈ క్రింది వాక్యంలో స్త్రీలింగమయిన భూమి అనే విశేష్యానికి పలు స్త్రీలింగ విశేషణాలను కవి ప్రయోగించి యున్నాడు. వశీకరయ్య నిస్త్రాణ కంట కయ్య, పాండువర్ణయ్య సమతలయ్య, విగతబాధయ్య ఆరోగ్యవతియ్య, శార్దూల వతియ్య, సర్వకాల ఫలవృక్షశోభితయ్య, చాదుకాచ... సువర్ణ షక్తి గణ వి... భూమి (భాస్కర-తిప్పింధ 593). పై విశేషణాల్లో ఆరోగ్యవతి, శార్దూలవతి అనేవి గాక తక్కినవన్నీ... తే. తుది స్వర దీర్ఘతవల్ల ఇది సంస్కృత వాక్యంగా మారదు. విశేష్యమైన భూమికి మాత్రం

దీర్ఘం రాదు. విసర్గలు కలుగుతాయి. 'చ' కు పర్యాయంగా తెలుగులో వచ్చే 'ఉన్' అనే సముచ్చయార్థకం అన్ని విశేషణాలకు పరంగా ఇందు ఉంది. అనేక విశేషణాలుంటే ఈ విధంగా సముచ్చయం చేరుతుందని తలంపనగు.

"చంద్రాక్షరే, చంద్రాక్షరే, సర్వాభరణభూషితయనగు కాంత" (భాస్కర-కిష్కింధ 598) అనేది మరో ఉదాహరణము. ఇందులో మొదటి రెండు విశేషణాలు చంద్రాక్షరే, చంద్రాక్షరే, మూడోది అకారాంతం. కాంత అనే విశేష్యం గూడ అకారాంతం. సముచ్చయార్థకం మూడు విశేషణాలకు పరంగా చేరింది. సముచ్చయార్థకాన్ని తొలగించగ మిగిలిన ఇకార, చంద్రాక్షరే, చంద్రాక్షరే గావింపినంత మాత్రాన ఇది సంస్కృత వాక్యంగా రూపొందుతుందనే ఆశం ఈ విధమైన రచన సంస్కృతానికి ఎంతగా సన్నిహితమో తెలియ జేస్తోంది. ఇంతవరకు మనం చెప్పకున్న వాక్యాల్లో విశేష్యం శ్రీ లింగమైనందున తక్కిన విశేషణాలు గూడా శ్రీ లింగంలో ఉన్నాయనుకొన్నాం. ఈ క్రింది వాక్యంలోని విశేష్యం పులింగం. అందువల్ల ఇందలి విశేషణాలన్నీ పులింగంలో ప్రయుక్తాలైనాయి.

"శుభాకారులు చంద్రాక్షరే, చంద్రాక్షరే, సర్వాభరణభూషితయనగు పురుషులు" (భాస్కర-కిష్కింధ 598) శుభాకారా, రూపవంత, మహాలేఖస్థిన, వితంద్రాక్షా, పురుషాః అనేది సంస్కృత వాక్యం. పై విశేషణాల్లో మొదటి రెండున్నూ చంద్రాక్షరే, చంద్రాక్షరే, తుది రెండూ విశేషణాలు ఇచ్ఛంతాలు. వీనికి ప్రథమా విభక్తి ఏకవచన రూపాలను గ్రహించి వానికి తగు మార్పులు ప్రహస్యాదులను గల్పించి విశేష్యం బహువచనమైనందున బహువచన ప్రత్యయాన్ని చేర్చగా ఈ రూపం నిచ్చన్నమయినట్లు మనకు స్పష్టము.

"మాణిక్యమయ వస్త్రయు, గోష్ఠాగారావరంసయు, శాతకుంభస్తనయు, రత్నదీపికా నిరస్త సదనాంధకారయునగు విలాసిని" (భాస్కర-సుందర-76) అనేది మరో ఉదాహరణ. ఇందు విశేషణాలన్నింటికీ సముచ్చయార్థకమైన 'ఉన్' అంతంలో చేరింది. ఇందలి విశేషణాలన్నీ చంద్రాక్షరే. సముచ్చయార్థకాన్ని తొలగించి తుదిస్వరానికి దీర్ఘాన్నాదేశం గావిస్తే సంస్కృత వాక్యం ఏర్పడుతుంది. విశేష్యం ఇందలి చంద్రాక్షరే దీనికిన్నీ తుదిస్వర దీర్ఘం అవసరం. దీనివల్ల ఈ వాక్యాలు సంస్కృతానికి ఛాయలేగాని తెలుగు నుడికి పొసగేవి కావని తెలుస్తుంది.

"సీదత్తకాళంగు తటిల్లతల చొప్పన" (భాస్కర-యథ 2-282)
ఇందు విశేష్యమయిన తటిల్లతలనేది ఆకారాంతము శ్రీలింగము బహువచనము నయినది. దీనికి తటిల్లతాః అనేది సంస్కృత రూపము. ప్రథమైక వచనాంతాన్ని (లతా) ప్రాతిపదికగా తీసుకొని దాని తుదిస్వరానికి ప్రాస్యాన్నాదేశం గావించి ఆనంతరం తెలుగు బహువచన ప్రత్యయం చేరిస్తే తటిల్లతలు అనేది ఏర్పడుతుంది. సీదత్తకాళాః అనేదాన్నుంచి ప్రకాశ అనేదాన్ని గ్రహించి 'లు' చేర్చగా సీదత్తకాళలు ఏర్పడినట్లు గ్రహింపవలెను.

ద్విపదలో రామాయణాన్ని రచించి పదిమందికి ఆ కథ లు . శా ఉండేటట్లు చేయాలనే రంగనాథ రామాయణకర్త గూడ పై నిరూపించిన విధంగా సంస్కృత ఛాయామాత్రలయిన వాక్యాలను నిర్మించి ప్రయోగించాడు. "రాటకి యను దానవురాలు" (రంగనాథ - పుట, 28) రాటకి (రాటకా) నామ దానవీ అనేది సమసంస్కృత వాక్యం రాటకా అని ఈ నామం రామాయణంలో లు . ప్రయుక్తం. ఆనంతర కాలంలో దంపూ రామాయణాది గ్రంథాల్లో భోజాది కవులు (శృంగాటకా రాటకా) ఈ నామాన్ని ఆకారాంతం గానే వాడారు. అయినప్పటికీ పై ప్రయోగంలో ఈ లు . ప్రయుక్తం. నేటి వ్యవహారంలో నాయకా అనే దాన్నుంచి సమసంస్కృత రూపం నాయక అని లు . కగా లు . ఈ ప్రయోగానికి బదులుగా ఈ లు . 'నాయకి' అనే సంస్కృత నామాన్నూహించి 'నాయకి' అని తెలుగువారు వాడటం గద్ద. అలాగే అనాడు ఆకారాంతమైన 'రాటకా' అనే దానికి లు . కగ లు . తెలుగువారు కల్పింపగా దానితో ఈ కవి ఈ నామాన్ని లు . భావించి 'రాటకి' అనే తత్సమ రూపాన్ని ప్రయోగించి లు . 'దానవ' అనే మహద్వాచకానికి ఆలు చేరింది. తత్సూర్యం దుగాగమం ప్రాతిపదికాంతంలోని ఆకారానికి, 'ఉకారాదేశం గలుగగా' దానవురాలని అవుతుంది.

"అశ్వధా కయ నన్యయ వతియయ్యె" (రంగనాథ-పుట, 548)
వసుధా కయ అనేది అశ్వాత్, అనేది సంస్కృతవాక్య తుదిస్వరానికి ప్రాస్యం ఆదేశం నిష్పన్నమయిన తత్సమాలవల్ల నిష్పన్నమయినదీ వాక్యం. పండి బృహద్గ్రంథము నందీ వర్గానికి చెందిన ప్రయోగాలు రెండు మాత్రమే లభింపటం ఈ రచన క్రమంగా చైతన్యాన్ని

పొందుతుందని గ్రహింపగలం. హరిభట్టు రచించిన వరాహ పురాణంలో ఈ కోవకు చెందిన ప్రయోగాలు మూడు లభించాయి.

"పుణ్యసరిద్గిరియు క్త, సమస్త విభూకర వసుంధర" (వరాహ పురాణం 2-51) ఇందు వసుంధర విశేష్యం. మిగిలినవి రెండు విశేషణాలు. ఈ మూడన్నూ పీనికి తుది ప్రాస్థానికీ దీర్ఘమాదేశమయితే సంస్కృత వాక్యం నిష్పన్నమవుతుంది.

"త్రిభువనజీయమాన తీర్థగః సగు మందాకిని" (వరాహ - 2-158). ఇందు మందాకిని విశేష్యం. తద్భూర్వ మున్నది విశేషణము. ఈ రెండన్నూ పీని తుది స్వరం దీర్ఘమయినంత మాత్రాన సంస్కృతవాక్య మేర్పడుతుంది.

"రంష్ట్రా సంస్థా భూదేవి" (వరాహ, 8-84) ఇందు భూదేవి విశేష్యం. విశేషణ విశేష్యాలు రెండున్ను ఇందు ఇకారాంతాలే. కావున పీనిలో తుదిస్వరం దీర్ఘమయినంత మాత్రాన సంస్కృత వాక్యం ఏర్పడుతుంది. 'అయిన' అనే తెలుగు మాటకు పర్యాయం ప్రయుక్తం గాకున్నప్పటికీ సంస్కృత వాక్యానికి క్షతిలేదు.

వాసిష్ఠ రామాయణమునం దీ వర్గానికి చెందిన ప్రయోగాలు రెండు లభించాయి.

"అనన్య సామాన్యయగు నిక్క డి" (వాసిష్ఠ, 1-18) ఇందులో 'అగు' అనే దానికి పర్యాయ పదాన్ని సంస్కృతంలో లేదు. 'ఈ' అంటానికి సంవర్ధంలో 'ఏషా' అనే స్త్రీలింగప్రథమైక వచన రూపాన్ని వాడవలసి ఉంటుంది. మిగిలిన రెండు పదాంతాలకు దీర్ఘమాదేశ మయినంత మాత్రాన సంస్కృత వాక్యం సిద్ధిస్తుంది.

"వనదేవత వల్కె సో " (వాసిష్ఠ, 8-77) దయాసమేతా వనదేవతా అనేది సంస్కృత వాక్యం. 'అయి' అనే తెలుగు మాటకు పర్యాయం ప్రయోగింపకున్నా వివక్షిార్యం సంస్కృతంలో బీభృషడటం విశేషం.

నాసికేతూపాఖ్యానంలో ఈ కోవకు చెందిన ప్రయోగం ఒక్కటి ఉంది.

"అహ్లాదినియై ఆకృతిదేవే" (నాసికేతూపాఖ్యానం 1-248) ఇందులో నియంత స్త్రీలింగంగా గుర్తింపబడిన క్రిన్ ప్రత్యయంతమగు ఆకృతిహమము.

దీనికి సంస్కృతంలో విసర్గలు చేరి ప్రథమైక రూపం ఏర్పడుతుంది. అనగా 'ఆకృతిః' అనేది సంస్కృత రూపం. అంతేగాని ఇక్కడ గూడ అంత్య స్వరాన్ని దీర్చివేసి 'ఆకృతి' యని కల్పించ వీలుగాదు. విశేషణమైన 'అష్టాద' అనే దానిపై మతుబర్గంలో 'ఇన్' చేరినందున నిష్పన్నమయిన 'అష్టాదిన్' అనే పుంప్రాతిపదికపై నాంతమైనందున తీప్రత్యయం (ఋన్నే ఖ్యోదీప్) రాగా అష్టాదినీ అని అవుతుంది. దీనికి ప్రాస్తవం వచ్చినందున సిద్ధించిన రూపం 'అష్టాదినీ' అనేది.

గమనిక :- పుంబసింగయ అనే జంటకవులు రచించిన వరాహ పురాణంలో గానీ ప్రబోధవంశోదయంలో గానీ ఈకోవడు చెందిన ప్రయోగాలు గనరాలేదు. ఇట్టి ప్రయోగ విశేషాలు తైమినిభారతంలో గూడ దొరకలేదు.

అనంతమాత్యుడు రచించిన భోజన వర్గంలో గళార్థమయ్యే ప్రయోగం ఒక్కటి లభించింది.

"నిత్య సత్యవర్తిని సదాదారమూర్తి ధేనువు (భోజరాశీయం 4-129)
ఇందు ధేనువు విశేష్యం. ఇది తెలుగు సంప్రదాయం ప్రకారం అమహత్తు. కాని సంస్కృతంలో దీన్ని స్త్రీలింగంగా గుర్తించారు. ఆ సంప్రదాయాన్ని పాటించి, దీనికి విశేషణాలు ప్రయుక్తమైన నిత్య సత్యవర్తిని సదాదారమూర్తి అనే ప్ర 'సత్య' లి. నిత్యసత్యవర్తిని అనే స్త్రీలింగరూపానికి అంత్యస్వర ప్రాస్తవ వల్ల నిష్పన్నమయిన తత్సమరూపం 'నిత్యసత్యవర్తిని, అనేది కాని సదాదారమూర్తి అనేది స్త్రీలింగం కాదు. స్త్రీలింగంలో సంస్కృతంలో-మూర్తిని, అని ఉంటుంది. దీని తుది దీర్ఘానికి ప్రాస్తవం ఆదేశమున 'మూర్తిని' అని తత్సమరూపం ఏర్పడుతుంది. అలాంటి రూపాన్ని ప్రయోగించకుండా అనంత మాత్యుడు పుంలింగ రూపాన్ని ప్రయోగించి ఈ యంశం విషయమై కవుల యభిరుచి క్రమంగా మారుతూ వచ్చి గ్రహింపనగును. భాస్కర రచనా భార కాండర్బిలోగల "వాయుభక్షణ నిరాహారి భస్మ శాయిని అహల్య", అనే ప్రయోగంలో గల 'నిరాహారి' నిరాహారిణికి మారుగ ప్రయుక్తం. ఇది పై మూర్తికి తుల్యంగా ఉన్నట్లు

గమనిక:- 'నిత్య' సమకాలికులుగ గుర్తింపబడిన ఇక్కన, కొఱవిగోపరాజు, దూలగంట నారాయణకవి తమరచనలైన విక్రమార్కచరిత్ర,

సింహాసనద్వారానికి, పంచతంత్రము అనే గ్రంథాల్లో ఈ విధంగా సంస్కృత విధేయమైన ప్రయోగాలను గావించి కళాగ్రామనింపదగిన యంశము.

పిల్లలమఱి పినవీరన రచించిన శృంగార . . . "కథ ప్రసిద్ధము మిగుల శృంగారవతియు" (1-28). "భువన వర్తనియగు కీర్తిపొందు మధిప" (8-284) అనే రెండు ప్రయోగాలనీ పద్యతని పాటించి ప్రయోగించినట్లు తెలియును. పై వానిలోని మొదటి వాక్యంలోని 'కథ' అనేది సంస్కృతంలో శ్రీలింగం. కావున ప్రసిద్ధ, శృంగారవతి, అనే శ్రీ . . . తత్సమ రూపాలను ప్రయోగించాడు. ప్రసిద్ధ, శృంగారవతి అనేవి వాటికి సంస్కృతరూపాలు. వీటి తుది స్వరాలికి హ్రస్వం ఇందు గుర్తింపదగిన ఆంశం. రెండో వాక్యంలో కీర్తి క్రిన్న . . . శ్రీలింగం. కాబట్టి భువనవర్తనిఅనే శ్రీలింగమరూపం తెలుగులో ప్రయుక్తం. ఇందున్న అంత్యస్వరహ్రస్వత గుర్తింపదగిన మార్పు.

గమనిక :- మొల్ల . . . కవికర్తరసాయనం, ప్రభావతి ప్రద్యుమ్నం, అముక్తమాల్యద, కళాపూర్ణోదయం, వసుచరిత్ర, మనుచరిత్ర, పారిజాతాపహరణం, రా . . . మొదలైన ప్రసిద్ధాంధ్ర ప్రబంధాలల్లో ఇట్టి ప్రయోగాలు దొరకలేదు. పాండురంగ మహాత్మ్యంలో ఈ విధికి లొంగని ప్రయోగాన్నొకదాన్ని తెనాలి రామకృష్ణుడు వాడి . . . గమనింపదగ్గ విషయం.

"హర్షపులకిర తనువయ్యె నవ్వధూటి" (పాండురంగ మహాత్మ్యం 4-31) అనే దీ ప్రయోగం. ఇందులో శ్రీ లింగమయిన వధూటి విశేష్యం. కాబట్టి 'హర్షపులకిరతను' అనే దానికి శ్రీలింగ రూపం ప్రయుక్తం గావాలి. అలాగాక పోవటం ఇందలి ప్రత్యేకత. సదాచారమూర్తి ధేనువు (భోజరాజీయ 4-129), నిరాహారి అహల్య (భాస్కర బాల. 527) ఇలాంటి ప్రయోగాలను పోలిన దీ విశేషప్రయోగం.

శ్రీనాథుని కాలానికి చెందిన కొందరు కవులు చేసిన ఈ ప్రయోగం ప్రబంధ కవుల ఆదరణ పొందలేకపోయింది. తన కాలానికి సుమారు 6 శతాబ్దాలకు ముందన్న ఈ పద్యతని వాక్యనిర్మాణానికి మరల ఉద్యమించిన ఘనత . . . విశ్వనాథ . . . దక్కింది. ప్రాచీనుల మార్గం

ఈయన కుపాదేయం. ఈ ప్రత్యేకత ఈయన వాదిన భాషలో గూడ కనబడుచుండనటానికీ ప్రయోగాలు నిదర్శనంగా చెప్పవచ్చు.

"ప్రభు సుఖాపాదిని రాత్రి" (రామాయణ కల్పవృక్షము ఆరణ్యకాండ, రశవర్ణఖండము 15) ఇందులో 'రాత్రి' విశేష్యం. ఇది శ్రీలింగమునకు 'సుఖాపాదినీ' అనే శ్రీలింగ రూపాన్నించి తత్సమ శబ్దాన్ని గల్పించి విశ్వనాథ శ్రీనివాసాచార్యుని పునఃగుర్తింపగలం.

"పాల్యవృధివి" (రామాయణ కల్పవృక్షము, ఆయోధ్యా కాండము, పాదము 270 అనేది మరో ప్రయోగం. ఇందులో 'వృధివి' అనేది విశేష్యం. ఇది శ్రీలింగమునకు ఏతద్విశేషణమయిన 'పాల్య' అనే రాన్నిగూడ కలిపి శ్రీలింగంలో ప్రయోగించి ప్రాచీన సంప్రదాయాన్ని పునరుద్ధరించాడు.

ఇంతవరకు మనం చెప్పకున్న ఆదాహరణలు ఒకటి లేదా రెండు విశేషణాలుండి ఒక విశేష్యం ఉన్న వాక్యాల విషయం. అందులోను సుఖ్యంగా విశేష్యానికి విశేషణానికి లింగం, వచనంలో పోలిక ఉండటాన్ని మనం వివరంగా చెప్పకున్నాం. అధిక సంఖ్యలో విశేషణాలుండి లింగవచనాల్లో తద్విశేష్యంతో పోలికగల ప్రయోగాల సీక్రింద చూద్దాం. ఇంతేగాక ఇవి విభక్త్యేతరాలు.

సన్నయ :- బలభగ్గీకృత పాదగణాని, అనభిజ్ఞాత ద్వారదేశం బయిన దాని, ఆస్వాధ్యాయ స్వాహాకారమున దాని, అపేత భూషణ యెక్కిన దానిద్వార వర్తింజూచి (లి-1-179) ఇందు శ్రీలింగము ద్వితీయావిభక్తి ఏకవచనాంతము అయిన ద్వారవర్తిని, అనేది విశేష్యం. దానికి ప్రయుక్త విశేషణాలన్నీ లింగవిభక్తి వచనాల్లో సర్వముగలవి గలిగి ఉన్నాయి బలభగ్గీకృతపాదపాం.... ద్వారవరాం, ఇత్యాదిగ సీ ప్రయోగాన్ని అలరి మార్పులతో సంస్కృతీకరింపవగు. 'అయినదాని' అనేది తెలుగునూ విశేషణాల కంఠంలో చేరింది. దీనికి మూలంగా గుర్తింపదగిన యంశం సంస్కృత వాక్యంలో వెదికినా దొరకదనేది సత్యం.

మారన :- మార్కండేయ పురాణంలో ఇలాంటి ప్రయోగం ఒకటి లభించింది. ఇందులో విశేష్యం ప్రథమైకవచనాంతం. అందుపల్ల విశేషణాలన్నీ

నానా... సుదీర్ఘమయిన ఈ వాక్యంలో అమ్మపీ వల్లభువల్లభ అనేది విశేష్యం. దీనికి ప్రకార విశేషణాల స్క్రింద చూద్దాం.

'శోక వేదనా పరవశయన్, వితీర్ణకదఘారయ, సుదృఢ బాష్పపూరయన్, కరర... డి... గద్గదికా వికూర్త నాదయన్ చరణ విపర్యయావగత సత్వరయానయనై 'అమ్మపీ వల్లభు వల్లభ' (మార్కండేయ పురాణము 1-245).

యక్షగానములు :- ప్రజలకు వినోదాన్ని గల్గింప జేయుటకు యక్షగానములు యక్షగానాల్లో గూడ ఈ విధంగా విశేషణ విశేష్యాలకు తుల్యలింగవచన విభక్తులను వాడినట్లు చెప్పదగిన ప్రయోగాలు కొన్ని ఉన్నాయి

"అగణితోర్వాహునకు, బిగ్గిర... (యక్షగానములు పుట 82). ఇదన్నీ షష్ఠ్యంతాలు మునుంద శతకంలో ద్వితీయా విభక్త్యంత ఘటితమైన సంస్కృత వాక్యం ప్రయుక్తమై యుండటం గమనింపదగినది. "రావణదమజ విరామం, జనకాత్మకాభిరామం, సుజకాభిరామం, వందిత భార్గవరామం, అనేవన్నీ 'రామం' అనే పుంలింగము ద్వితీయైక వచనము అయిన విశేష్యంతో సమన్వయిస్తాయి.

శృంగార - తృతీయా విభక్తి ఏకవచనము పుంలింగము అయిన పదఘటితమైన ఈ క్రింది వాక్యాన్ని గమనింపవచ్చును.

"ఆ సుకవిచేత, శివభక్త్యావేషునిచేత, కశ్యపాత్మజునిచేత, లక్ష్మీనదసుని చేత" (శృంగార శాకుంతలము 1-20) నారసింహ శతకంలోని 75 పద్యంలో సంస్కృత చతుర్థి ఏకవచనం పదఘటితమైన ఈ క్రింది వాక్యము ఈ సందర్భంలో ఉపయోగపడును.

"సుమేరు ధీరాయ యశుభ వారణాయ" సంస్కృత పదాల నడుమ రావలసిన సవర్ణ దీర్ఘసంధి గాక ఇక్కడ తెలుగులో వచ్చే యడాగమము ఎచ్చి నందున యశుభ అని అయినదని మనం గుర్తింపగలం.

శృంగార శాకుంతలం 1-50లో గల 'అన్నమము...' అనే దానిలో త్రిలింగ ద్వితీయైక వచనర విశేషణ విశేష్యాల పాఠము

నన్నయ సభాపర్య ప్రయోగంలో పదాలన్నీ షష్ఠ్యంతాలు వుంటిగాలు 'కుదుపతికిని' సుస్థిర మునకు 2-1-6 షష్ఠ్యంత మయిన ఈ క్రింది ప్రయోగం నన్నయ భారతం సభాపర్యంలోని ద్వితీయాశ్వాసంలో మూడో పద్యంలోది.

"అంతక తనూనకత్యంత ధర్మమతికి ధృతిః" (2-28)

తృతీయా విభక్త్యాంతాలు :- కర్తృకరణకారకాలు తృతీయా వల్ల సంస్కృతంలో వ్యక్తికరంగా వున్నాయి. తెలుగులో చేత-చే, తోడ-తో అనే ప్రత్యయాలు తృతీయా విభక్తిలో వస్తాయి. అమహద్వాచకాలకు తృతీయలో న రావచ్చు. ఇది ప్రయోగాలవల్ల తోడకు బదులు ప్రయుక్తమవుతుంది. చెప్ప నగును. తెలుగులో చేత కర్తృకారకానికి తోడ కరణ కారకానికి పరిమిరాలు ఇంటేగాక 'ప్రకృతి, మొదలైనవి తృతీయాంతాల్లోవి ఉంటాయి. సహార్థంలో తుల్యార్థంలో వినా మొదలైన గాటితో యోగం ఉన్నప్పుడు సంస్కృతంలో తృతీయావిభక్తి ప్రయుక్తమవుతుంది. వీటన్నింటికి తెలుగులో 'తో' అనేది వస్తుంది. ఈసందర్భంలో అధర్వణాదాద్యుని ఈ క్రింది కారిక నొకమారు స్మరించాల్సిన అవసరం ఎంతైనా ఉంది. సంస్కృత భాషలో నిష్పన్నాలైన శబ్దాలకు తుల్యార్థం గల శబ్దశాలం పండితుల అనుగ్రహంవల్ల తెలుగులో స్వీకృతం అయ్యి ఉంటుంది ఈ కారిక.

"శబ్దయేవ సముచ్చన్నా ఆద్యామామత్యేభిలాః"

కథిరాలైకృతైశ్చవైర్భవంతి సదనుగ్రహత్" కాబట్టి సంస్కృతంలో కర్తృ కరణ కారకాలను తెలుగులో చేత-తోడలతో చెప్పదలచాడ పండితులు. కరణ సహార్థ తుల్యార్థాల్లో వారు తోడను వాడదగునని తలచారు. 'వినా' ఇత్యాది పదాల్లో యోగమున్నందున వచ్చే తృతీయకు వారు చేతను ప్రయోగించారని తలంపనగును.

సంస్కృతంలో సహార్థాన్ని పోలిన ఆర్థాన్ని తెలుగులో తృతీయావిభక్తిని వాడకుండా చెప్పటానికి ప్రయోగాలవల్ల విశ్రాంతి 'బాలుండును దాను గూడ' అనుగ్రహం, అనే ప్రయోగం. ఈ యంశాన్ని స్థాపిస్తుంది. ఇందులో 'కూడ, అనేమాట సంస్కృతంలో 'సహ, అనేదాని సహ

నాథకం. ఈ ప్రయోగం దుగ్గన వ్రాసిన నాసికేతు వెంకటాచారి ద్వితీయశ్వాసంలోని 145 పద్యంలో ఉంది. తృతీయావిభక్తితో ప్రమేయం లేకుండనే సహార్థం ఇక్కడ సాధితమయింది. ఈ వాక్యాన్ని తృతీయా విభక్తితో ప్రమేయం లేకుండ సంస్కృతీకరించలేము. 'బాలేన సహ సంప్రవర్తే' ఇత్యాదిగ దీనికి సంస్కృతానువాదము. ఈ సందర్భంలో తృతీయను సంస్కృత విధేయ్యుడు. ఈ తెలుగు కవులు వాడినందున ఆ పద్ధతి ప్రళస్తమై పై పద్ధతి తెలుగులో మరుగు పడినదని తలంపనగును.

పై యంశాన్ని స్థాపించే మరో ప్రయోగం జైమిని భారతం (8-242)లో గలదు. "రక రక తమ్ములుదాను నమస్కృతి గాంచె" అనే దా ప్రయోగం. ఈ ప్రయోగాన్ని సంస్కృతీకరించాలంటే తృతీయ విభక్తి వాడక తప్పదు. అనుజైస్సహ నమస్కృతి రఘువాఘః అనేది పై ప్రయోగానికి సంస్కృత రూపము. "వనదేవత వర్మై రయాసమేతయై" (వాసిష్ఠరామాయణం 8-77) దయతో అనటానికి సమేత అనేదీ ప్రయోగంలో వాడినాడు కవి. తృతీయాధ్యాన్ని తదన్యాంతో సాధించే మార్గాల్లో 'సమేత' ఒకటి. ఇలాంటి ప్రయోగం సంస్కృత భాషలో గూడ సంభావ్యమే. 'సమేత' అనేది సంస్కృతమే.

ఈ క్రింది తెలుగు వాక్యాల్లో తృతీయావిభక్తితో నిమిత్తం లేకయే సహార్థం వ్యక్తీకరించబడినది. వీనిని సంస్కృతీకరించాలంటే సహార్థకం తృతీయా విభక్తి ప్రయోగించక తప్పదు.

"జనక తనూజ సుమిత్ర తనయుడు మున్నుగా రథావతరణంబు చేసె" (జైమిని భారతము 8-58).

"ఆ సతియును దాను నిజగృహమునకు సనియె" (భోజరాజీయము 7-94).

"స్వయం దాను వారలకు వందన మొప్పగజేసి యిట్లనున్" (భోజరాజీయము 8-155).

పై తెలుగునుండి ననుసరించి సంస్కృత విధేయ్యుడు ఈ తెలుగు కవులు వాడిన తృతీయా విభక్త్యంతాన్ని పరిహరించి అర్థానికి భంగం రానివిధంగా తెలుగున వాక్యరచన గావింపనగును.

“వానర బలంబుతోడ, రాక్షసులతోడ, జానకితోడ, లక్ష్మణునితోడ, పుష్పకంబెక్కి చనియె” (మొల్లరామాయణము 8-8-124). పై ప్రయోగంలో తృతీయా విభక్తి ప్రత్యయమయిన తోడ నాలు పర్యాయాలు ప్రయుక్తమయ్యింది ఈ వాక్యంలో ప్రధానవ్యక్తి రాముడుగాను ఈ వాక్యం రామ కర్తృకం, వానర బలంబును, రాక్షసులను, జానకియు, లక్ష్మణుడును మునుగా రాముడు పుష్పకంబెక్కి నని తృతీయాంత విరహితంగా ఈ వాక్యాన్ని తెలుగులో చెప్పవచ్చును.

“తుంటర పర్వతులతోడ కూరిమి చెలికాడు” (వరాహ(నంది) 9-28)

“కన్నీటి తోడ కోపము వెడలె” (కవికర్ణరసాయనము 4-169) అనే ఈ ప్రయోగ ద్వయంలో ‘తోడ’ సహార్థంలో ప్రయుక్తమయినది. పై జంటలో తొలి వాక్యాన్ని తృతీయ వినా చెప్పలేంగాని రెండో వాక్యాన్ని కన్నీడు మునుగా కోపము వెడలెనని చెప్పనగును.

“అనిమిష క్షణములతోడ నమృతము కురిసె” (సింహాసన..... 5-284) అనే ఈ వాక్యంలోని తృతీయను తొలగించి, అనిమిష క్షణము మునుగా నమృతము కురిసెనని చెప్పవచ్చును

దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రి రస కృష్ణపక్షంలోని 87 పుటలో ప్రయోగించిన “పాండు మేఘాలతో బరులెత్తె యెఱుపు” అనే ప్రయోగాన్ని సంస్కృత విధేయ కతో ప్రయోగించాడని పాండు మేఘాలు మునుగా మెరుపు పరుగెత్తెనని తృతీయా విభక్తి లేకుండ ఈ వాక్యానికి చెప్పటం తెలుగులో వీలు కలదు. ఇక ఆంశాన్ని మనం గుర్తించగలం.

ఎడబాటు లేదా వియోగానికి ఇచ్చే ఉదాహరణగా దానికి తృతీయా విభక్తి రావటం సంస్కృత సంప్రదాయం. “మా భూదేవం త్తణమపిద లే విద్యురా విప్రయోగః” అనే కాశిదాసు ప్రయోగంలో మేఘానికి మెరుపుతో ఎడబాటును చెప్పే సందర్భంలో తృతీయ (విద్యురా) ప్రయుక్తం ఈ సందర్భంలో తెలుగులో ‘తోడ’ అనేదాన్ని ప్రయోగిస్తాడు. ఈ యంశాన్ని క్రింది యుదాహరణలు నిరూపిస్తున్నాయి

“నీతోబాసి”

భాస్కర రామ ౪ వ పద్యం

“తోయజానన నీవు నాతోడ బాసి

..

-1940

"రాధేయ దత్తునుచేర జచ్చె" (8-1-28) ఈ నిర్మాణం సంస్కృత లోని "రాధేయ దత్తునుచేర జచ్చె" ఇందరి విభక్త్యాదుల వినిమయం లేకయే సంస్కృతీకరింప తగినట్లు అనువు పడుతుంది రాధేయ అర్థమైన హతః అనేది దీనికి సంస్కృతీకరణం. ఇందు "రాధేయకు ప్రథమా అర్థమనకు తృతీయా విభక్తులు ప్రయుక్తాలు గావటం గమనింపగలం.

'జగముచేర చచ్చిన వాడవు' (ని-ఉ.రా-4-88)

'అతనిచే నడుగుబడని మానవుడు' (భీమ. 2-5)

'రాధేయ దత్తునుచేర జచ్చె' (ని-ఉ.రా-4-88) పాఠశాలాప హరణం 6-87)

'రాముడు శౌకు చేర మఖంబునరజేసె' (దేవీ భాగవతం 3-882)

'చచ్చినవాడు' అనుదానికి చచ్చె అర్థాన్ని పై ఉదాహరణలో గ్రహించారు. అలాగే తుది ఉదాహరణలోని 'చేసె' అనేదానికి చేయించె అని చెప్పకోదగినది.

తుల్యార్థంలో తృతీయ విభక్తి సంస్కృతంలో ప్రయుక్తం అయినట్లుగా యుదాహరణలు గ్రహింపనగును.

హంసలతో పురుడిందు (8-2-80)

సుపద్మతో సరిచే గగనదై (8-2-55)

నింగితోగడియ నేర్పినయొక్క మహామహిమలు (ని-ఉ-10-107. 10-27) అని ఈయనాన్ని స్థాపించే పదాలు గూడ తిక్కన ప్రయుక్తాలై యుండటం గమనింపదగినది.

'సీతతో పెండ్లి' (రంగనాథ-పుట 71) అని పెండ్లితో యోగమున్నప్పుడు తృతీయా విభక్తి ప్రయుక్తమయినది.

"నిను పెండ్లి చేసెదనొక కన్యన్" (నాసికేతు 2-101), 'అతడు అన్న మను వివాహమయ్యె' (శృంగార 1-58) అనే ప్రయోగం కన్యను, అన్నమను అని ద్వితీయ ప్రయుక్తం. నాసికేతులో పెండ్లి చేసుకొను వాడు ద్వితీయలో 'నిన్ను' అని ఉంది. చేయించేవాడు లేదు. శృంగార కావ్యం

తలంలో పెండ్లిగారు 'అతడు' అని ప్రథమంలో ఉంది. సుమేనా ఉపయేమే ఇత్యాదిగా కాలిదాస ప్రయోగాల్లో పెండ్లి నేనుగారు కర్తగా ఉన్నప్పుడు పెండ్లి యాదబడే వ్యక్తి (స్త్రీ) ద్వితీయాంతంగా ఉంటుంది. శృంగార - సుమేనా గల ప్రయోగం ఈ వర్గానికి చెందినది. నాసికేతు పుష్కరాలో పెండ్లి నేనుగారు లేడు, అక్కడ నేనుగారు స్త్రీ పుష్కరాలో (కన్యన్, నిను) ద్వితీయ ప్రయుక్తాలు. సీతతో అనే రంగనాథరామాయణ ప్రయోగంలో నేనుగారు పురుషుడు షష్ఠీవిభక్తితో (రామునకు) ఉండాలి. పరిణయ విషయాలైన ప్రయోగాల్లో శృంగార కాకుండా ప్రయోగం సంస్కృత విధేయంగానూ తక్కిన రెండు ప్రయోగాలు తెలుగు విలక్షణతకు సూచకంగానూ ఉన్నట్లు తెలుస్తుంది.

'వినా' అనేది సంస్కృతంలో ఒక అవ్యయం. దీన్ని ప్రయోగించే వాక్యంలో తత్సంబంధి పదానికి ద్వితీయా పంచమీ విభక్తుల్లో ఏదో ఒకటి రావచ్చునని 'పుథగ్విజ్ఞానాభిప్రాయ న్యుగల స్వామ్ (2-8-82) అనే సూత్రం చెబుతుంది. రామా, రామేణ తేదా రామాత్ 'వినా' అని సంస్కృతంలో ఉంటుంది. తెలుగులో ఈ అవ్యయాన్ని ప్రయోగించినవాడు విశ్వనాథ సత్య నారాయణ. ఆయన ఈ సందర్భంలో సంబంధి పదానికి ద్వితీయ (నిన్ను వినా ఘటిల్లనే - కల్పవృక్ష - బాలకాండ - 151) తృతీయను (నీ చేత వినాగ గరిక పోవై నాకదలదు - కల్పవృక్ష - అయోధ్య - ఆననూయ - 100) ప్రయోగించాడు. ఈ సందర్భంలో పంచమీ విభక్తి ప్రవృత్తి ఉన్నది. కాని అట్టి ప్రయోగం తెలుగులో లభింప లేదు.

'రాము వినా' (కల్పవృక్ష-అయోధ్య అధిక 217, 221)

'ఈ రాము వినా నిశ్చలము జాల' (కల్పవృక్ష-కిష్కింధ నూపుర 841)

'లక్ష్మిని సాటి యన వచ్చును' (రాధికా సాంతవనము 1-29) అనే ప్రయోగంలో తుల్యార్థంలో ద్వితీయా విభక్తి (లక్ష్మిని) ప్రయుక్తం గావటం గుర్తింపదగును. తుల్యార్థైర్తులతోపమాభ్యాం తృతీయాన్యతరస్వామ్ (2-8-72) అనే సూత్ర తుల్యార్థంలో షష్ఠీ తృతీయలు మాత్రం సంస్కృతంలో అనుమ

గింజ . య. కాని తెలుగులో తుల్యార్థంలో ద్వితీయా విభక్తి ప్రయుక్తమయినది. సంస్కృత వ్యాకరణ నియమాలకు లొంగనట్టియు, తెలుగు వారికి సొంత మైనట్టిదియు నీ ప్రయోగ మిది.

సంస్కృతంలోని పంచమీ విభక్తికి 'వలన' ప్రత్యయాన్ని తెలుగు కవులు ప్రయోగించారనటానికి క్రింది ప్రయోగాలు తోడ్పడుతాయి.

తిర్యక్కుల వలన	హరివంశ	4-21
నీవలన వరంబు	"	4-22
వనరుహసను వలన లబ్ధవరుండు	"	4-187
వైన లేయుని వలన నవతరణం బొనర్చి	"	5-10
మనకపాయంబు	"	5-89
భూతంబుల వలన జావు లేకుండ	"	5-89
గోవృద్ధుల వలన నర్చనంబు లొంది	"	8-104
తరువు వలన నానితంబులై	ఉత్తర హరివంశ	4-80
వాహుల నవతీర్థాలు	"	8-248
గంధర్వ పతివలన బ్రీతి నొంది	"	9-198
మెలనాటి బోడుని వలన	నృసింహపురాణం	1-9

ఈ పంచమీ అనంతర కాలంలో ద్వితీయ (వాహనాన్ని దిగి) లేదా తృతీయ (నీవేత వరము పొంది) ప్రయుక్తమయినట్లు పరిశీలనవలన తెలుస్తుంది. పై రీతి పంచమీ విభక్త్యంతర ప్రయోగము సంస్కృత విభక్తి విన్యాసమునకు ప్రతిరూపమే గాని తరచుగా, పై ప్రయోగాలన్నీ శ్రీనాథునకు ముందరి కాలానికి చెందినవే. కాలక్రమాన ఈ విధాలైన ప్రయోగాలు చాలవలె.

ప్రదించిన పుత్రుడు' (విజ్ఞానేశ్వరీయము, ఆచారకాండ 185) అనే ప్రయోగం 'వన్య ప్రదయామాస శిశుః పవ్యయం సుతం' అన్న రామాయణ ప్రయోగాన్ని పోలి ఉంది. బిడ్డనుగన్న తల్లిని శ్మేతముగ పించువులు గుర్తించునగు తల్లికి అధికరణ కారకం వస్తుంది. అందువల్ల నప్తవి విభక్తి సరిపోతుంది.

"భార్య గలుగునందు బడయుదీవు సుతుని" (పూర్వోదేయ పురాణము 7-98) అనే ప్రయోగంలో 'అందు' ఆశ్మేతము నందు ఆనగా నాభార్య యందని అర్థాన్ని గ్రహించాలి

సప్తమీ విభక్త్యంతాలకు విశ్వనాథ సత్యనారాయణ తన రామాయణ కల్పవృక్షంలో విశేషార్థంలో ప్రయోగించాడు

'పాదముల యందు సుశృంగం' (కల్పవృక్ష-అయోధ్య-ప్రస్తాన 8)

'పాదముల యందు మొక్క' (కల్పవృక్ష - ఆరణ్య - పర్వ 458)

'పాదముల యందు మొక్క' కల్పవృక్ష-ఆరణ్య-రశవర్ష-841) అనేవా ప్రయోగాలు. ఈ సందర్భంలో సప్తమిని సంస్కృతంలోగానీ ఆంధ్రంలోగానీ - కృష్ణ ర్యం. ఇక్కడ షష్ఠిని వాడుతారు 'పాదయోః' అనేది పాద శబ్దానికి షష్ఠీద్వివచన ప్రత్యయం. ఈ శబ్దానికి సప్తమీ ద్వివచనం గూడ యిదే. సంస్కృతంలో షష్ఠి విభక్తిలో ఉద్దిష్టమైన ప్రయోగాన్ని విశ్వనాథ సప్తమీ విభక్త్యంతంగా గ్రహించి తదనువాదం గావించాడా అని సందేహం గలుగుతుంది కాని ఆ మహామనీషి పాండిత్య ప్రకర్ష దృష్ట్యా ఈ యంశాన్నంగీకరింపలేము. అయినా ఇది ధీమంతుల ప్రమాదమని సద్దబాటు చేసుకుందామనుకున్నా అంత చిత్ సరిపోదు.

ఈ కవి సప్తమిని మరో విశేషార్థంలో గూడ కల్పవృక్షంలో ప్రయోగించాడు. పాద, శిరస్, గ్రీవముల ఖండనం మనం చెప్పవలసి వస్తే పాదాదులను

ఇలాంటి సందర్భాల్లో సప్తమీ విభక్తిని ప్రయోగించి సంస్కృతాంధ్రాల్లో అశ్రుతపూర్వం. విశ్వనాథ ఇలాంటి ప్రయోగాలు వినిపించాడు. ఈ క్రింది ప్రయోగాలను పరిశీలించండి.

"పాదముల యందు సరికెదరు" కల్పవృక్ష-అయోధ్య-జటాయ (195)

"గ్రీవముల యందు నిడుంచెద" (కల్పవృక్ష - రక్ష - శర్వ (288)

మరో సందర్భంలో గూడ విశ్వనాథ సప్తమీ విభక్తిని అపూర్వ సన్నివేశంలో ప్రయోగించాడు.

"రమ్ముని రాముడు బాహువు లందు గైకొని" (కల్పవృక్ష-అయోధ్య-పాదా- 840)

ఈ సందర్భంలో బాహువులతో అని కృతీయా విభక్తిని ప్రయోగించటం మనకు సహజంగా విశ్వనాథ ఈవిధంగా తనదని గుర్తింపదగిన విశేషాన్ని

విభక్త్యంతాలలో ముఖ్యంగా 'అందు' అనేదాని విషయంలో చూపించాడని తలంపనగు.

"నీ కాయస్సున స్వస్తి" (కల్పవృక్ష - సుందర - ఉషాభండ 204) ఇంద్రలో స్వస్తి విశేషార్థంలో ప్రయుక్తం. 'ఆయుస్సున' అనే సక్రమణ్యం ఈ క్రియకన్వయం. 'స్వస్తి' అనేదానికి విరామార్థం వచ్చింది. యజ్ఞాదికార్యాలు నిర్విఘ్నంగా ముగిసిన తరువాత యజమానికి ప్రేక్షకులకు శుభాన్ని వాంఛిస్తున్నాడనే మంత్రాలను 'స్వస్తి' అని అంటారు. శుభాశంసనము దీని యుద్దేశం. ఈ తంతుతో క్రతువు ముగుస్తుంది కాబట్టి స్వస్తికి విరామార్థం వచ్చింది ఈ యర్థాన్ని కవి పై ప్రయోగంలో వివరించాడు. పైగా 'స్వస్తి' దీన్ని ఉద్దేశించి నందున 'ఆయుస్సున' అని వాడాడు. ఇది వినుత్పర భాషలో గల విభక్త్యంతాలకు విశేషార్థాల్లో రూఢి గలగటానికి మార్గం తోడ్పడుతుంది.

షష్ఠీ :- సంబంధ సామాన్యంలో షష్ఠీవిభక్తి సంస్కృతంలో ప్రయుక్తమవుతుంది. కర్తృ-కరణాది విశేష సంబంధాలే దీనివల్ల చెప్పనీలుగాడు కాబట్టి షష్ఠీనుంచి ఎలాంటి కారకాన్ని సంస్కృత వ్యాకరణం వివరించి యుండలేదు. దూర - దీర్ఘాల్లో షష్ఠీవిభక్తిని సంస్కృతంలో ప్రయోగిస్తారని, దూరాంతి కార్తవ్యవ్యవస్థం స్యామ్ (2-8-84) అనే సూత్రం విధించింది. షష్ఠీమాత్రమే గాక ద్వితీయా తృతీయా పంచమీ విభక్తులు గూడ ఈ విభక్తికి రావచ్చును.

'అంతికార్థాన్ని వద విదూరార్థాన్ని మాత్రం తెలుగు కవుల సందర్భంలో గ్రహించారని ద్వితీయ తృతీయ సూత్రం విదనాది షష్ఠీనిమాత్రం తెలుగువారు వాడారని ఈ క్రింది ప్రయోగాలు విశదం గావిస్తాయి.

నన్నయ :- 'సరిపెడి శుభ కార్యములకు బాపి' 8-8-277

తిక్కన :- పాండు నృపతి భాగమునకు బాపి 11-1-88

— ఆపదలకు బాపి సంపదలకు $\frac{N_{\text{ear}}}{2}$ (అంతిక)
(18-8-888)

పై ప్రయోగంలో ఆపదలలోని షష్ఠీదూరార్థాన్ని సంసర్గ శాస్త్ర షష్ఠీ అంతికార్థాన్ని తెలుసున్నట్లు గ్రహించనగు. ఆపదలకు దూరంగా పోయాడు సంపదలకు మిక్కిలి దగ్గరవాడయినాడని ఈ సందర్భంలో మనం గ్రహింపగలం.

— 'శ్రీ' రథంబుపై నిడికొని యునికి ధొలగిపోయె 8-8-184

— ద్రావీ యతని దన రథంబుపై నిడికొని యనికి దొలగి చనియె
8-8-195

— తేరుతాను గయ్యంబునకు తొలగంగదోరె 8-8-870

— ధర్మతనయుండు ముఖ్య కర్మ దిక్కున కురవడించె (Near-అంధిక) (7-8-500)

శయ్యండు కృతవర్మని తేరుపైకి లంఘించెను గిరికిదాటు సింగము భంగిన్
(Near-అంధిక) 6-1-285

శయ్యుడు తేరుకున్నాడనీ సింహంగిరి నధిరోపించిందనీ ఈ ప్రయోగం చెబుతుంది. షష్ఠికి అంధికార్థాన్ని వివక్షించే సంస్కృత వ్యాకరణాంశాన్ని క్షుణ్ణ చీకటి తే ఈ ప్రయోగార్థం తెలియ పిలుగాడు.

“శువదాజ్ఞకు మీరుదునే” అనేది దిక్కున నిర్వచనోత్తర రామాయణంలో (5-87) నిప్రయోగం సీయాజ్ఞని కాదని మారంగా నేను పోలేననేదీ సందర్భంలో సిద్ధించే అర్థం.

కర్ణుడు రణభూమికి దొలగి చనియె అనేది ఎట్టన భారత భాగం (2-4-401)లోనిది.

“కలనికి,దొలగించె” హరివంశ. ఉత్తరభాగం 8-101

“శిరంబు శరీరంబునకు బాపె” హరివంశ ఉత్తరభాగం 9-108 అనే ఈ ప్రయోగాలు షష్ఠికి దూర్థార్థాన్ని వివక్షించిన ప్రయోగాలు.

“వేసిన నసురయు వికృతాంగుడగుడు
ప్రాసి పై పడియె తత్తనువు” రంగనాథరామాయణ పుట858

“సూరత సౌఖ్యం వింతుటకు బాసి వదాచా (హరి) 8-280

“కాంతికింబాసి పెరరాజకోటి” వసుదత్తిత్ర 5-92

“చిల్వకాటునకః గరాసుడు” బుద్ధచరిత్ర 4-5

“చరణంబులకుం బాసిన బంగారు నూపురము” బుద్ధచరిత్ర - 9-148

“చెక్కుటద్దములకు బాసి గళితమైన దల” ,, - పై

“వక్షోజములకు బాసి ద్రవ్యమైన హారము” ,, - పై

"హస్తమలకు బాసి గళితమైన కంకణము" ,, - పై

"సోమకలకు బాసిన మొలనూలు" ,, - పై

"తాయ్యలితొల్లిండి కాయము యోగాగ్నికినిడి" దేవీభాగవత (అంబిక)
7-841 ఇందంతికార్థం కవ్యభిప్రాయం.

"రోహితుడు మృతికి రక్తి తనంతనలేచె" (దూర) దేవీభాగవతం 7-769
ఇందు దూరార్థం సందర్భించితం

"జనంబులద్రకు నిర్వరహితులు" (far దూర) కల్పవృక్ష-బాల-228
ఈ యర్థాలను షష్ఠీ విభక్తి ప్రత్యయం అయిన 'కు' అనేదానివల్లనే గాక తది
తరము లయిన పదాలవల్ల వ్యక్తీకరించటం తెలుగు వాక్యాల్లో లేక పోలేదు.

నన్నయ:- "రణంబు చెల్వడ రథంబీడ్చికొని" (8-1-157) రథంబు
రణంబునకు బాపి అనే ఈ వాక్యార్థాన్ని షష్ఠీ విభక్తి చెప్పజాలి యుండుటం
గమనించాలి.

తిక్కన:- "కృప ఎడ్మడు రథంబు మీదబడిన తత్సారథి లేరుతొలంగం
దోలుకొనిపోయె" (7-5-8) తత్సారథిరణంబునకు రథంబు దొలగించెనని షష్ఠీ
విభక్తిని ప్రయోగించి నిక్కన చెప్పవచ్చును.

"తరంగ మోలెమ చూమేడి నీళ్ళరు లేరచ్చటవాయ నీడ్చికొని పిల్వం
బారె దుర్వారమై" (7-4-78) అచ్చటికి నాయనిని షష్ఠీ విభక్తితో నీ వాక్యార్థాన్ని
చెప్పవచ్చును.

"సూతుడు రథంబుగొని పోయె తొలగ" (4-5-177) రణంబునకు
తొలగ అని దీన్ని షష్ఠ్యంతంగా ప్రయోగింపనగు.

వరాహ పురాణ (హరిభట్ట)

"తచ్చిరము గాత్రముతో పెడబాసి" 4-214

ఇక్కడ గాత్రమునకు, అని ఉంచేసరిపోతుంది

గమనిక :-

"రథికిమ్ముగాని యెడసా

రథి ధృతిమెయి గావపలయు రథియును దత్సా

రథి గావ వలయు రథిసా

రథులు పరస్పరము శరీర రక్షకులగుటన్"

8-1-179

యుద్ధానికి సూక్తిగా "ఈ నియమాన్ననుసరించి కల్పించిన ప్రయోగాలు, నిర్ధార వృత్తిలో 'తోపల' వర్ణకం అవుతుంది సూరి. ఈ క్రింది ప్రయోగాల్లో 'కు' నిర్ధారణ వృత్తిలో ప్రయుక్తం

తిక్కన :- "మానవులకు బ్రాహ్మణులను పరిష్కరించు" 14-2-161 ఇలాంటి ప్రయోగం వరాహ పురాణంలో గూడ ఒకటి గలదు.

"తదాదిత్యులు పన్నిద్దరకు పెద్దవాడు" (వరహ-5-89)

"నిద్దర గుటికి లేక" (అన్నమయ్య-12-1)

"సికాయపునన్ స్వస్తీ" (కల్పవృక్ష-సుందర-నివా-879) మొదలైన ప్రయోగాల్లో వృత్తి సంబంధ సామాన్య బోధకము.

"తపమునకు నుండె నంభికాధపుని గూర్చి" (శృంగార - 1-110) అనే ప్రయోగంలో వృత్తి చతుర్థికి మారుగ ప్రయుక్తం. 'తపసే' అనే సంస్కృత పదానికిది యనువాదం. 'తపసే' అనే దానికి 'తపము గావించు పనికి' (హరివంశం 2-20) అనిన్నీ తపమునకు (హరివంశం 2-28) అనిన్నీ ప్రయోగించినందున సంస్కృత పదాల వ్యవహారంలో ప్రాథమికదశ బోధకమవుతుంది.

"వాసుకికి ఘోర తపం బొనరించి" (సింహాసన ద్వ్యత్రింశిక 1-158) అనే ప్రయోగంలో వృత్తివిధికి ఉద్దేశార్థకంలో రావలసిన తూర్పు, గురించి అనే వానికి పర్యాయంగా వచ్చినట్లు గుర్తించాలి.

"రదీయ హస్తంబు నిజహస్తంబున అవలంబించి" (హరివంశం, పూర్వ భాగం 7-192) అనే ప్రయోగంలో గల 'హస్తంబున' అనే తృతీయాంతం 'హస్తేన' అనే సంస్కృత సుబంధానికి పర్యాయంగా ప్రయుక్తమని గ్రహింప నగు. "హస్తేనహస్తంబరిగృహ్య" (రఘువంశం 7-21) అనే కాళిదాసు ప్రయోగంలో గల తృతీయాంతం ఈ సందర్భానికి తగిన ప్రకరణంలో ప్రయుక్త మనదగును.

ఈ క్రింది ప్రయోగాల్లోని ప్రత్యేకత గమనించదగినవి.

“బహువత్సరాత్మకంబగు కాలంబు” (హరివంశం 1-55)

“సప్తమ శతాబ్దంబు పొందె” (హరివంశం 2-179)

మీది ప్రయోగంలోని ‘సప్తమాణ’ చర్చనీయం సప్తపూర్వ మందున్న రాజన్ శబ్దం తత్సమంలో ‘సప్తమాత్’ అవుతుంది. దానినుండి ఉగాద్యం గలుగగా ‘సప్తమాట్టు’ అని అవుతుందేగాని ‘సప్తమాణ’ అని బాలవ్యాకరణం సిద్ధింపదు.

“సకలరాజ్యంబు సుతులకు సర్కరించి” (హరివంశం 3-56) అనే ప్రయోగంలోని వైశిష్ట్యం గుర్తించగలుగు.

“కామినీ జాతిలోకైక కష్టగాదె” (హరివంశ ఉత్తరభాగ 8-192) అనే ప్రయోగంలో విభక్తి విరహితంగా ‘కష్ట’ ప్రయుక్తం.

“కష్టమృత్యు ప్రసక్తికి బాలయ్యె” (హరివంశ-ఉత్తరభాగం 4-150)

“అభీతి దానికరణంబు గావింపుము” (హరివంశం ఉ. భా. 5-59)

“అంతర్దానంబున పొందె” (,, ,, ప్రపె 7-280)

“బిజ్జాకృత్యయాఙ్ఘ్రము” (,, ,, ప్రపె 7-198)

అనే ప్రయోగాల్లోని ప్రత్యేకత గమనింపదగినవి. సంస్కృత వాక్యము లందువలె విశేషణ విశేష్యములు తుల్య లింగవచన విభక్త్యంతములుగ నుండు నట్లు ప్రతి గానము దేవరాస్త్రత్యాకాలయిన పద్యాలలో ప్రత్యంతాల్లో గననగును.

సుప్తి జంతులు

వృక్ష మొదలైన సంస్కృత విధక్వంతాలూ, అస్త్ర మొదలైన తిజంతాలు, గర్వా, గంతు మొదలైన కృదంతాలు, అపి, తుహి మున్నుగాగల అవ్యయాలు తెలుగులో చేరరాదని కేతన తన ఆంధ్రభాషా భూషణంలోని 29 పద్యంలో స్పష్టం గావించాడు. ఈ పద్యాన్ని వ్యాఖ్యానిస్తూ డా॥ బి. నాగయ్య తన ఆంధ్రవాఙ్మయ సమీక్షలోని పుట 44 లో కేతనకు మునుపిలా ప్రయోగించే వారనీ ఆ పద్ధతిని ఈయన నిషేధించాడనీ వ్యాఖ్యానించాడు.

కేతన ఈ నిషేధాన్ని చేసినప్పటికీ ఆయన కనంతర కాలంలో వీని ప్రయోగం తెలుగులో చూపడమిది. కేతనకు ౪౦౦ ప్రయోగాలు గావించినట్లు ౧౮౮౩ గా తెలు. కాబట్టి ఈ విషయంగా నాగయ్య టిపా ఆర్థరహితమని గ్రహించాలి.

తు-ద అనేవి సంస్కృతంలో అవ్యయాలు. పాదపూరణకోసం వీటిని సంస్కృత కవులు ప్రయోగిస్తారు. కవి ప్రతిపాదించే అంశంతో పాదపూరణ కాలకు తూ-దా వీటిని గూడ ఉపయోగిస్తే ఆంధ్రీకరణాన్ని తూ-దా తప్పక చేసిన యనువాదం అంటారు. వాడూ-వీడూ అమ్మా-నాన్నా ఇత్యాదుల్లో ప్రాస్యం దీర్ఘంగా మారటం మన శిష్యులలో గద్దు, అన్నాదమ్మలు, అని కావ్యభాషలో గూడ, పూర్వపదాంత్య స్వరానికి దీర్ఘం ఆదేశం గావటం వ్యాసకర్తలు గుర్తించారు. ఆ సంప్రదాయాన్నను సరించి వై రెండవ్యయ్యలోని ప్రాస్యాలకు దీర్ఘం చేసి ఉపయోగించారు తూ-దా, అని ఏర్పడుతుంది. ఈ అవ్యయాల జంటను ఈ క్రింది తెలుగు కవులు వాడియున్నారు. ఈ ప్రయోగాన్ని గావించిన ఆంధ్రకవుల్లో పిల్లలమఱ్ఱి పిన వీరభద్రుడికి ఆగ్రహంబాలం బలిపించింది.

తూదాతప్పక యుండ శృంగార.	౪-184
,, విక్రమార్క చరిత్ర	1-110
,, కాళహస్తీమహాత్మ్యం	1-120

,,	రాజశేఖర చరిత్ర	2-102
,,	నానారాజ సందర్శనము పుట	725
,,	జయంతి	1-245

'స' అనేదొక అవ్యయం. ఇది అనేది మరొక అవ్యయం ఈ రెండు దగ్గరకు వస్తే సంధించి 'నేతి' (గుణసంధి) అని రూపం సిద్ధిస్తుంది.

'నేతినేతి వాక్యాలు' (వాళివరామాయణం 4-280) అనే ఈ ప్రయోగంలో 'నేతి' అనేది ఉండటం గమనించాలి.

'వినా' అనే అవ్యయాన్ని ప్రయోగించిన తొలి తెలుగు కవి ఎఱ్ఱన. ఆనంతరం ఈ ప్రయోగం మరుగుపడగా మరల విశ్వనాథ కవి - ఈ ప్రయోగాన్ని దృఢీకరించాడు.

'నిన్ను వినాఘటిల్లనె'	(కల్పవృక్ష బాలకాండ 151)
'ఈ రాము వినా'	(" " 154)
'నీచేత వినాగరిక పోచైన గదలదు'	(" ఆయోధ్యా-అనసూయ 100)
'అవినాస్థి'	(" " ప్రస్థాన 282)

అని వినాతో నళ్ సమాసాన్ని గల్పించి కొనించిన ప్రయోగమిది. 'అథ' అనేది మరో అవ్యయం ఇందలి 'థ' ప్రాసగా రామాయణ కల్పవృక్షం బాలకాండలోని 188 పద్యంలో ప్రయుక్తమై ఉంటుంది గమనించదగినది.

'వృధా' అనేది మరో అవ్యయం. దీన్ని లాశ్యపాక అన్నపూర్ణాచార్యులు 1-84, 217 సంకీర్తనల్లో చాలాసార్లు వాడారు. తిరుపతి వేంకట కవులు పాణి గృహీత (8-79)లోను, సుశీల (5-25)లోను వాడారు. ఆత్మాధునికుడైన శ్రీశ్రీ కవిత్వంలో గూడ ఈ అవ్యయం చోటు చేసుకుంది.

నానారాజ సందర్శనం 42 పుటలో గల తథాస్తు అనే ప్రయోగంలో 'తథా' అనే అవ్యయం ప్రయుక్తంగావటం గమనించాలి.

'అన్యథాగా' (సుశీల 5-12) అనే అవ్యయాన్ని గూడ తిరుపతి వేంకట కవులు ప్రయోగించి ఉన్నారు.

రామాయణ కల్పవృక్షంలోని, ఆయోధ్యా కాండంలో గల ప్రస్థాన భంధంలో 'కృచిత్' అనే అవ్యయం చాలాసార్లు ప్రయోగించబడినది.

తెలుగు కావ్యాల్లో సంస్కృత సుఖంబాలు కొన్ని ప్రయుక్తాలయినాయి. వీని ప్రయోగం అవ్యయాల ప్రయోగాల కన్న కొంత ప్రాచుర్యత గాంచి ఉన్నట్లు గ్రహింపవగును.

ప్రథమా విభక్త్యంతాలు

ప్రీతి అనే సంస్కృత ప్రథమైక శబ్దాన్ని వరాహ పురాణం (9-84), తైమిని భారతం (7-220) ప్రయోగించాయి.

'అహం బ్రహ్మీభవింతు' (ప్రబోధ చంద్రోదయం 1-70) అనే ప్రయోగంలో 'అహం' అనేది అస్మద్భట్టానికి ప్రథమైక వచనాంత రూపము. తేతన విభక్త్యంతాలు ప్రయుక్తాలు గారాదని వృక్షేణ (కృతీయ) దక్షాయ (చతుర్థి) ఇత్యాదులనిచ్చాడు. నిషిద్ధాలలో ప్రథమాంతాలు లేకున్నా ఈ సందర్భాన్ని బట్టి అన్ని విభక్త్యంతాలూ నిషిద్ధాలని మనం గ్రహించటం సరిగ్గా. అహంను ప్రయోగించిన ఈ ప్రయోగా లి సందర్భంలో గుర్తింపదగినాయి.

అహం బ్రహ్మీభవింతు (పరమయోగి విలాసము పుట 181)

అహంపూర్వీకత (ఉత్తరరామాయణము 2-40)

అస్మద్భట్టానికి ప్రథమైక వచన రూపమైన 'త్వం' అనేదాన్ని తెలుగులో ప్రయోగించిన తిరుపతి వేంకట కవులు. త్వంకారోత్తులు (నానారాజ సందర్శనము 578) అహంకార అనే దాని సామ్యంవల్ల త్వంకార అనేది నిష్పన్నమయినదని గ్రహింపవగును.

యత్ అనే సర్వనామ శబ్దానికి ప్రథమా ద్వితీయ ఏకవచనాంతరూపం 'యత్' అనేది. సమాసాల్లో గూడ ఈ రూపమే నిలుస్తుంది. అలాంటి యత్ అనే దాన్ని విశ్వనాథ శర్మ తన రామాయణ కల్పవృక్షంలోని బాలకాండలో గల 71 పద్యంలో ప్రయోగించాడు. 'తదర్థము' అనే ప్రయోగం గూడ పై పద్యంలోనే గలదు. 'తత్' అనే సర్వనామ శబ్దానికి శబ్దరూపంలో ప్రథమ ద్వితీయైక వచనాంతాల్లోను, సమాసాల్లోను సిద్ధించే రూపం 'తత్' అనేది. ఈ క్రింది ప్రయోగాల్లో న క్తం, మృదు, యత్, తత్ అనే సంస్కృత సుఖంత ఘటిత పదబంధాలు గ్రహింపదగినవి.

'న క్తంమూర్తి' (రామాయణ కల్పవృక్ష-అయోధ్య-ప్రస్తావన 105)

'యదన్నుడు' (" " పాదా 309)

'తదన్నుడు'	("	"	"	పై)
యత్కించితు	(రామాయణ కల్పవృక్ష-సుందర	-	దీవా	228)
యత్రతిథా	("	"	ఉషఖండ	281)
తత్రతిథా	("	"	"	పై)
మృద్విరగిక	("	"	ఊర్వశి	85)

గమనిక - మృదు అనే ఉకారంత రూపంలో తుది స్వరానికిందు లోపం వచ్చింది.

'ఏతదాత్మ' ఖడ్గసృష్టి పుట 18

సంబోధన ప్రథమా విభక్త్యంతాలు

సంబోధనాంతాలలో అంత్యస్వరానికి దీర్ఘం తెలుగులో వస్తుంది. ఓరామ, లేదా ఓరామా, అని గూడ అనవచ్చును. ఓ శబ్దంబును తొరంగియు సంబువ్వ రావము ప్రయుక్తం గావటం తెలుగులో గలదు. సంబోధనంబునందు, బవంబు తుది యకారమును దీర్ఘంబు విభాషనగు. (బాల-తత్వపు-93). ఈ ప్రకరణంలోని 93 సూత్రం ఉదంతము మహద్వాచకము అయిన నామాల్లోని, దుస్థానంలో పుత ఊకారం రావటాన్ని ప్రతిబింబిగా ఏతావాతా ఉపలక్ష్యో మహద్వాచకాలకు మాత్రం సంబోధనలో దీర్ఘంగ గృహ్యే దానివల్ల 'గుమా' ఇత్యాదులు నిష్పన్నాలవుతాయని గ్రహింపగలం.

తెలుగు కావ్యాల్లో ప్రయుక్తాలైన సంస్కృత వాక్యాల్లోని సకల్యో గూడ అంత్యస్వర దీర్ఘాన్ని తెలుగు కవులు ప్రయోగించారు. హా లక్ష్మణా! హతోఽస్మి యనుచు' అనే ఈ ప్రయోగం భాస్కర రామాయణంలోని అరణ్య కాండలో 2-220 పద్యంలోనిది. ఇందు లక్ష్మణ అనే సంస్కృత సంబుధ్యంతానికి దీర్ఘాన్ని కవి కల్పించాడు. లక్ష్మణశబ్దం 'ల' 'క' పులింగము. దీనికి సంబుధిలో హే లక్ష్మణ అనిగానీ లక్షణ అనిగానీ ఉంటుంది. అంతేగాని ఈ సందర్భంలో తుదిస్వర దీర్ఘత సంస్కృత సంప్రదాయం గాదు. సంస్కృత వాక్యంలో తెలుగు పదాలకు వలె తుదిస్వర దీర్ఘతను తెలుగు కవులు గనిపించారు.

'దామోదర! ప్రితో భవతని' (వరాహ నంది 9-34) అనే ప్రయోగంలో సంబుధ్యంతమైన 'దామోదర'కు అంత్యస్వర దీర్ఘం రాలేదు. ఇది సంస్కృత భాషకు విధేయమైన వాక్యము.

నిరంకుశపాఖ్యాన కర్తయైన కందుకూరి రుద్రకవి సంస్కృత భూయిష్ఠ మైన రచనలో 'జయపాలా, జయశీలా, భక్తజగదాలోలా' (3-53) అనే ప్రయోగాలను దీర్ఘాంతంగా వాడాడు. సంస్కృత భాషామయమైన పై పద్యంలో సంబుద్ధ్యంతాలు దీర్ఘాంతాలు గావటం తెలుగుదనం.

రాళ్ళపాక అన్నమాచార్యులు వ్రాసిన సంకీర్తనల్లో కొన్ని సంస్కృత భాషలో ఉన్నాయి. ఆ సంకీర్తనల్లో సంస్కృత కొన్ని ప్రాస్యాంతాలుగా ఉండుటకు బదులుగ దీర్ఘాంతాలుగా ప్రయుక్తాలయి ఉన్నాయి. ఇది సంస్కృతంపై తెలుగు తన ప్రభావాన్ని నెరవేర్చుచున్నది చెప్పటానికి సహకరిస్తుంది.

'జగన్నాదా' అన్నమయ్య 1-823 (నాలుగుమాట్లు)

'సరసిజనేత్రా' " " "

'నారసింహ' " 1-453

తిరుపతి వేంకట కవులు తమ నానారాజ సందర్శనలో (పుట 42) 'హే దేవి | కాంకరీ, మనోహరిణి అనే దీర్ఘాంతాలయిన సంబోధనలను సంస్కృత భూయిష్ఠమైన రచన మధ్యలో గావించి యుండటం గమనింపదగును.

వీరి బుద్ధచరిత్ర (8-104)లో సంబుద్ధ్యంతమైన 'శివ' అనేది సంస్కృత పద్యంలో 'శివా | శివా |' అని దీర్ఘాంతంగా ప్రయుక్తమై ఉంది.

విశ్వనాథ సత్యనారాయణ కల్పవృక్షంలోని ఆయోధ్యా కాండలోని పాదా ఖండంలో గల 309 పద్యంలో 'సర్వజ్ఞా పాలక పరమేశా | భుంక్ష్య' అనే సంస్కృత పదంలోని 'క్ష్య' కాన్ని... పరమేశా, అని దీర్ఘాంతంగా ప్రయోగించి ఉండటం ఈ సందర్భంలో గుర్తింపదగిన అంశం.

తెలుగు కావ్యాల్లో ద్వితీయా విభక్త్యంతాలు ప్రయోగం గనరావీదు. తప్పక ప్రయోగం కొంతవరకు గలదు.

'వాచ' అనే త్రిలింగమైన శబ్దం. దీనిపై నుంచి తృతీయైకవచనంలో 'వాచా' అనే రూపం సిద్ధిస్తున్నది ఇందరి దీర్ఘాన్ని ప్రాస్యాంతాదేశం గావించి 'వాచయనగు' అని పాల్కురికి సోమనాథుడు పండితారాధ్య చరిత్రలో 92వ పుటలో ప్రయోగించాడు.

వాఙ్మధురి అని సమస్త రూపాన్ని ప్రయోగించటానికి మారుగా నంది మల్లయాది కవిద్యయం తమ వరాహపురాణంలో గళ 7-80 పద్యంలో 'వాచా

మాధురి' అని ప్రయోగించాడు. ఇందు 'వాదా' అనేది తృతీయా విభక్త్యంత మనుట స్పష్టము. కాళహస్తి మహాత్మ్యం 2-91 గలో వాదా ప్రౌఢి అనే ధూర్జటి ప్రయోగం వాక్రౌఢి, అనే సమస్త రూపానికి బదులుగా వాడినది. ఇందరి 'వాదా' అనేది తృతీయాంతం. 'వాదా చాతుర్యము' అనే ప్రయోగం మల్లన రచిత రాజశేఖర చరిత్రము (2-102) లోనిది, ఇందరి 'వాదా' తృతీయాంతం 'వాదారచన' వైజయంతీ విలాసము 4-29, సమయోచిత వాదా ప్రౌఢిమ గల, వాదా పదుషమలాది అనే ప్రయోగాలు రెండూ పరమయోగి విలాసంలోని 4-52లోనివి. దిరుపతి వేంకట కవులు తమ దేవీ భాగవతంలోని 587 పద్యంలో వాదా నైపుణి అని వాడియున్నారు. వీరి నానారాజ సందర్శనం లోని 884 పద్యంలో 'వాదా రూఢి' అనే ప్రయోగం ఉంది. వీరి జయంతి కావ్యంలో (1-81) వాదా చాతుర్యము అనే ప్రయోగం గలదు.

సూర 'శిరస' అనేదాని నుంచి తృతీయైకవచనంలో ఏర్పడే 'శిరసా' అనేది మహాషాసుర మర్దని శతకంలోని 81 పద్యంలోని 'శిరసా వహించు' అనే ప్రయోగంలో గలదు.

రామాయణ కల్పవృక్షం బాలకాండలో మానస సరోవరాన్ని బ్రహ్మ మనసా కల్పించి (185) అనే ప్రయోగంలో మనస్ శబ్దానికి తృతీయాంత రూపం సందర్భ శుద్ధి గలిగి ప్రయుక్తం.

శిరసా :-

నృపుశిరసా చేసిన ప్రణతి	కల్పవృక్ష	బాల	299
శిరసా పరిధర్మము	,,	సుందర ఉషఃఖండ	295

కుదా :-

కుదామతి	కల్పవృక్ష	అయోధ్య అభిషేక	298
---------	-----------	---------------	-----

వయసా :-

వయసా కడువృద్ధులు	కల్పవృక్ష	అయోధ్య పాదూ	271
------------------	-----------	-------------	-----

మనసా :-

మనసానిష్క్రూతి	కల్పవృక్ష	సుందర పరరాత్ర	828
----------------	-----------	---------------	-----

చతుర్థీ :-

నమోస్త్యయ్యత రుచి వరాహపురాణ (నంది) 9-54 ఇందులో 'రూపాయ' అనేది చతుర్థ్యాంతం. తరువాత అచ్చుతో సంధించింది. ఈ సంధి

తెలుగులో వచ్చే పరస్పరైకాదేశం, ఇలాంటి సందర్భాల్లో సంస్కృతంలో సవర్ణ దీర్ఘసంధి రావాలిని ఉంటుంది.

పంచమీ విభక్తి :-

సరళాత్ 1-4-80, అకస్మాత్తుగా 'భగ్గస్పష్టి' పుట 51. ఇందులో ఆక 'స్పాత్' అనేది పంచమ్యంతం, దీని కుగామాన్ని ద్విత్వాన్ని హలంత సామాన్యాలకు వలె గలిగించి కవి ఈ ప్రయోగాన్ని గావించాడు. దైవాద్యా ప్రాప్తిం చిన కల్పవృక్ష-అయోధ్య-పాదా-428. అకస్మాత్తుగా మహాప్రస్థానం పుట 50. ప్రసంగవశాత్తూ భగ్గస్పష్టి పుట 10. పురాతనరాజయి పూతుడు హంపిత్తేత 47. 'ప్రసంగవశాత్' అనే రానికి ఉగాగమ ద్విత్వాలు గలిగిన యనంతరం ఈ సీమి దీర్ఘం అదేశ మయ్యింది. అందువల్లనే 'ప్రసంగవశాత్తూ' అని ఏర్పడింది.

షష్ఠీ :-

దేవానాం ప్రేయలు	రామకృష్ణ	1-4
కులస్పార్థము	నాసికేతూపాఖ్యానము	1-186
అశ్వమేధానహంకారము	బుద్ధచరిత్ర	4-191
గిరాంమూర్తి	భగ్గస్పష్టి	పుట 48
సర్వేపాం	"	" 28
అపాం	త్యమేవాహం	" 5

గమనిక :- దేవానాం ప్రేయలనే దొక అలుక్పమానము.

కులస్క అనే షష్ఠ్యంతం అర్థంతో కలిసినందున సవర్ణదీర్ఘ సంధి వచ్చినది.

సప్తమీ :

మకు దేవ్యనంగ	పండితారాధ్య చరిత్ర	పుట 50
నీరేజిత	వరాహ (నంది)	11-5
మధ్యేరంగళయానమూర్తి	వైకృతీహాస	1-40
వింధ్యగిరి మధ్యేకాననశ్రేణి	విప్రనారాయణ చరిత్ర	1-86
మూర్ధ్నిని	రేపాల రాజులింగకవి శతకము	44
భవోద్భవత్రత కవిత వాగ్దాసులు కల్పవృక్ష ఆరణ్య దశవర్ష		218

సర్వత్ర	భగదస్పష్టి	పుట 28
సర్వత్రా మారుతోతె	త్యమేవాహం	పుట 55.

గమనిక :- మకుడేషు అనే సంస్కృత సుబంధానికి ఆనంగ అనే అకారాది తెలుగు పదం పదంగాగా సంస్కృతీయమైన యణాదేశం సంధి గలిగింది. 'నీరేజాత' అనేది అలుక్పూసము.

మూర్ధ్విని, అనేది తలను అనటానికి బదులుగ ప్రయోగింపబడినది. అంటే సప్తమ్యంతరాన్ని తత్సమ ప్రాతిపదిక ఈయన గ్రహించినట్లు తోచును.

భూ, దివ అనే శబ్దాలకు రెంటికి తత్సమ ప్రాతిపదిక వానికి సప్తమ్యంత వికవచనంలో సంస్కృతంలో సిద్ధించే రూపాని కల్పింపమని వ్యాకరణం 'భూది వోస్తుజాయతత' (ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి) ప్రతిపాదించింది. ఈ యంతాన్ని బాలవ్యాకరణం తత్సమ పరిచ్ఛేదంలోని 82, మరియు 84 సూత్రాలు ప్రకటింపబడ్డాయి.

తపోరక్షత్ర అనేది తపోరక్షాయాం అనే సప్తమ్యంతానికి తుల్యార్థకం. ఇందులో త్ర అనేది 'రస్మిన్' లేదా 'తస్యాం' అనే వానికి తుల్యం. సప్తమ్యంతంలో త్ర అనేది వస్తుందని 'సప్తమ్యాస్త్రుర్' 5-9-10 అనే సూత్రం ప్రతిపాదించింది. ఇది అవ్యయము వంటిది గాబట్టి లింగ భేదాన్ని బట్టి దీని రూపంలో భేదంరాదు.

కేతన నియమాన్ని ఖాతరు చేయకుండా సంస్కృత తెలుగు కావ్యాల్లోకి దిగుమతి చేయటాన్ని వివరించాను. ఈ సందర్భంగా నాగయ్య తన వాఙ్మయ సమీక్ష (పుట 44)లో గావించిన చర్చ అనువిరమనీ కేతనకు పూర్వం కన్న అనంతర కాలంలోనే సంస్కృత సుబంధాలు తెలుగులోకి వచ్చాయని గుర్తించగలం.

ఈ సుబంధాలకు అజాది తెలుగు పదాలు వరంగా ఉన్నపుడు సంధివల్ల గలిగే మార్పులను ఈ క్రింద వివరిస్తాను.

'కుర్వన్' అనే సంస్కృత అజాది తెలుగు పదం 'అనగ' అదే పరంగాగా సంస్కృతంలో వచ్చే జముడాగమ సంధి (జమో హ్రస్వాదవి జము ణ్ణిర్వక్తు 8-8-82) వచ్చిందని 'కుర్వన్ననంగ, అనే పాల్కురికి సోమనాధుడు

పండితారాధ్య చరిత్రలోని 98 పుటలో ప్రయోగించిన రూపంవల్ల గ్రహింపగలం. సంస్కృతాంధ్రాలకు సంధి చేయరాదు. ఒకవేళ చేస్తే తెలుగు భాషకు చెందిన సంధినే చేయాలని 'గంగను' ఇత్యాదులవల్ల వ్యాకర్తలు వివరించారు. కుత్రచిత్ సంస్కృతీయ్యాపి ప్రాణోన ప్యత్రచ్యుతో భవేత్ అనే యధర్వణ కారిక ఈ సందర్భంలో గుర్తింపదగినది. గంగ + అను అనే సంస్కృతాంధ్రాల సంధిలో సంస్కృతీయమైన సవర్ణదీర్ఘంగాక తెలుగులో వచ్చే పరస్పరైకాదేశం వచ్చింది అంటే సంస్కృతాంధ్రాలమధ్య సంధి రారాదు. వచ్చినా అక్కడ సంస్కృత భాషకు చెందిన సంధిగాక తెలుగునుడి కనుకైన సంధి రావాలని వ్యాకరణం సూచించింది 'కుర్వన్ననగ' అనే పాల్కురికి సోమన ప్రయోగం ఈ పద్ధతికి విదుద్ధంగా ఉండటం గమనింపదగినది. సంస్కృతాంధ్ర పదాల సంధిని నివారించే మన వ్యాకర్తలు మిశ్రసమాసాలను నివారించారని తలంపనగును. హలాది తెలుగు పదంతో సంస్కృత పదాలు సమసించటాన్నంగీకరించిన కేతన ఈ యంశాన్ని సూచించినట్లు గ్రహింపనగును. అరాతి-పోరు, దంతి-కొమ్మ, పనస-పండు, శీరావర్ణవమాతురు ఇత్యాదివైరి సమాసాల నంగీకరించిన కేతన యభిప్రాయం సుస్పష్టం.

మకుడేష్వనంగ (పండితారాధ్య చరిత్ర పుట 55) అనే ప్రయోగంలో ఉకారాంత సంస్కృత పదానికి అజాది తెలుగు పదం పరం గాగా వ్యాకర్తలు నిర్దేశించిన పరసవర్ణం (గంగను) రాకుండ సంస్కృతీయమైన యణాదేశం రావటం గుర్తింపదగును.

వాచయనగ (పండితారాధ్య చరిత్ర పుట 92) ఇందులో మొదటి పదం 'వాచా' అని సంస్కృతీయా ఏకవచనం దీనికి అనగ అనే తెలుగు పదం పరం గాగా సంధిలో పరపదాది స్వరానికి యడాగమం గలిగింది. పూర్వ పదాంతంలోని దీర్ఘానికి హ్రస్వమాదేశమయినది. ఇక్కడ హ్రస్వం రావటాన్ని ఏ వ్యాకరణము ప్రతిపాదించి యుండలేదు. ఈ హ్రస్వత ధంతో నిర్బంధంవల్ల గలిగిందే.

తన్నేఆస్తు (పండితారాధ్య చరిత్ర పుట 523) ఇందులో పూర్వోత్తర పదాలు రెండూ సంస్కృతాలే ఇలాంటి సందర్భాల్లో సంస్కృతంలో పూర్వ స్వరైకాదేశం వస్తుంది. అలావస్తే తన్నేస్తు అని గావాలి. కాని సంధిని చేయకయే

ప్రయోగి అగు ఇందలి విశేషం. సంధి వస్తే భందస్సుకు భంగం కలుగుతుందని ఈ సందర్భంలో కవి ప్రకృతి దావాన్ని పాటించాడని గ్రహించవచ్చు.

బ్రహ్మశ్రీ (పండితారాధ్య చరిత్ర పుట 548) ఇది షష్ఠీ తత్పురుష సమాసము. 'బ్రహ్మణః + హత్య' అనే పదద్వయ ఘటిత మీ సమాసం ఇందు సమాసిక లోపం రాగా ప్రాతిపదిక బ్రహ్మన్- అని వచ్చును. ఉంటుంది. ఇందులోని నకారం గూడ లోపాన్ని పొందుతుంది. (నలోపః ప్రాతిపదికాంతస్య 8-2-7) అనే సూత్రంవల్ల పోగా 'బ్రహ్మ + హత్య' అని మిగులుతుంది. ఇక్కడ పరపదాదిలోని హకారానికి లోపం ప్రాప్తిచేయడం ఈమాటం సిద్ధించింది. కాని ఈ సందర్భంలో హకార లోపం వ్యాకరణ విరుద్ధం. ఇందులో నిర్బంధమే ఈ లోపానికి మూలమై ఉంటుందని తలంపనగును. బ్రహ్మహత్యలోని పరపదాది హకారం లోపించినట్లుగా 'బ్రహ్మణ + ఆశిషము' అనే ఉదాహరణంలో ఆశిషములోని 'ఆ' కారం లోపించినట్లు నిష్పన్నమై 'బ్రహ్మణ శిషము' అనే ప్రయోగాన్ని వరాహపురాణంలోని (2-94) తత్కర్త్రయః శిష్యుడులు ప్రయోగించారు. దీనికి మూలకారణం భండోనిర్బంధమేనని మనం తలంపనగును.

జగదాంబ (భాస్కరరామాయణ సుందరకాండ 502) అనే మరో విశేష ప్రయోగం. 'జగత్ + అంబ' అని ఈ సమాసానికి విగ్రహం ఇందులో సామాసిక విభక్తి ప్రత్యయం లోపం రాగా 'జగత్ + అంబ' అని మిగులుతాయి కాబట్టి 'జగదంబ' అని సంస్కృత రూపము. 'జగదంబ' అని తత్పురుష రూపం సిద్ధిస్తాయి గాని ఇందలి ద్వితీయ స్వరానికి దీర్ఘం రావటం వ్యాకరణ సంప్రదాయ సమ్మతం గాదు. భండోనిర్బంధంవల్ల ఈ సందర్భంలో దీర్ఘం పద్మించని తలంపటం సమంజసం.

గతహంకారుడు

వరాహ (నంది)

9-22

'గత + హంకారుడు' అనే పదబంధం సంధివల్ల 'గతాహంకారుడు' అని కావలసి యుండగా నట్లు సప్తదీర్ఘ సహిత రూపానికి మారుగ పరపదాది 'అ' కార లోపయుత రూపాన్ని సందర్భంలో నందిమల్లయాది కవిద్వయం ప్రయోగించింది. భండోనిర్బంధంవినా ఈ విధమైన ప్రయోగానికి మరో కారణాన్ని హామీచేయవలసిందిగా.

'అమృత రుచి' వరాహ(నంది) 9-54 అనే ప్రయోగంలో 'రూపాయ' అనేది చతుర్థి విభక్త్యంతమైన సంస్కృతనామం. దీనికి అజాగ్రతేభాగ

పదం పరంగాగా గంగను అనే ప్రయోగంలో వచ్చినట్లు పరస్పరైకాదేశం వచ్చిందని మనం గ్రహింపగలం.

సంస్కృత పదానికి పరంగా తెలుగుపద మన్నపుడు తెలుగు సంధి వస్తుందనటానికి 'రూపాయయ' అనేది ఉదాహరణం తెలుగు పదానికి పరంగా సంస్కృతపదం ఉంటే సంస్కృత సంధి వస్తుందనటాన్ని 'పం'నాయ' అని శ్రీనాథుడు కాశీఖండంలో గావించిన ప్రయోగంవల్ల ఊహింపనగును. ఇక్కడ పంట-అన్యయ అని ఉండగా సవర్ణ దీర్ఘసంధి వచ్చినట్లు గుర్తించగలం. సంస్కృతాంధ్ర పదాల నడుమ తెలుగు భాషకు విధేయమైన సంధి మాత్రమే వస్తుందనటానికి మరో ఉదాహరణ నందిమల్లయాది రచిత మరాఠా పురాణంలోని 11-3లోని పరమాత్మందురు అనేది ఉదాహరణ. పరమాత్మ + అందురు అనే ఈ సందర్భంలో పరస్పరైకాదేశం వచ్చింది. లేకుంటే సంస్కృతీయమైన సంధి వచ్చి పరమాత్మాందురు అని కావలసి వచ్చేది.

పాండురంగ మాహాత్మ్యంలోని 8-108లోగల 'శ్రీకాముక పరిషదానీకము' అనే ప్రయోగాన్ని పరిషత్ + అనీకము అని విడదీయాలి. ఈ సందర్భంలో అనీకము అనటం కన్న అనీకము అనే మాట ప్రయోగ రూఢము. పరపదం ప్రాప్త్యాది యని తలచినచో నీ సందర్భంలో దీర్ఘమాదేశంగా రావటం గుర్తింపదగిన విశేషం.

పెదరంగరాయధరాధినేత కుమలయాశ్వ చరిత్ర 1-55 ఇందుధరా-అధి నేతా అని పూర్వోత్తర పదాలు. ఈ రెండూ సంస్కృత పదాలే. ఇక్కడ రావలసిన సవర్ణదీర్ఘ సంధికి మారుగ పరస్పరైకాదేశం వచ్చింది. తెలుగులో దీర్ఘానికి సంధిరాదు. కాని పై సందర్భంలో పూర్వపదం 'ధరా' అని దీర్ఘాంతంగా ఉండటం గమనించనగును సంస్కృతంలో పరస్పరైకాదేశం శబ్దాద్వాదుల్లో గలదు. కాని 'ధరా' అందు చేరదు.

మక్కామదీనాది గీరతము, విగ్రహారాధన 187, మదీనా-అది అనే సందర్భంలో అన్యదేశ్యం సంస్కృత పదం గలియగా సంస్కృతీయమైన సవర్ణ దీర్ఘ సంధి వచ్చినట్లు గ్రహింపగలం. అంటే ఈ సందర్భంలోని అన్య దేశ్యం సమ సంస్కృత పదముగా గుర్తించాలి. పరపదాదిలో దీర్ఘం ఉన్నందున పరస్పరైకాదేశం వచ్చినా ఈ సంధి వస్తుందని చెప్పవచ్చును గాని తెలుగులో పూర్వస్వరం దీర్ఘమయితే అసలు సంధి రాదు. 'మదీనా' దీర్ఘాంతము.

ఇదం కృత్యం కీరము జయంతి 1-908

ఇదంకృతిః - అంకిరము ఇదంకృతిరంకిరము అని ఉండాలి. అలా గాకుండ సంస్కృతపద మధ్యగతమైన కృతిః అనేదానిలోని విసర్గలకు తొలగించినందున ఏర్పడే 'కృతి' అనే అర్థం అని అప్పుడప్పుడైనా యథా దేశం గావించుట గుర్తింపనగును.

ముక్కస్య ముక్తానువాదం శిష్టస్పృష్టి పుట 104 తో గల ప్రయోగంలో ముక్క + అనువాదం అని తెలుగు పదానికి సంస్కృత పదం పరంగా సవర్ణదీర్ఘసంధి వచ్చింది. ఈ సంధి పంటాన్వయ అనే శ్రీనాథుడు రాశి ఖండంలో (1-25) ప్రయోగించిన సంధిని పోలినది

ఈ క్రింది ప్రయోగాల్లో పరి అనే ఉపసర్గకు పదం పరంగా ఉపసర్గాంతంలోని హ్రస్వానికి దీర్ఘ మారేళమయినది.

పరీణామ	భాస్కర యుద్ధ	1809
పరీక్షాశత	శృంగార కాకుంతల	1- 00
పరీవారము	"	1-121
"	ప్రవోధచంద్రోదయ	2- 80
"	"	5- 81
పరీహాస	"	2- 78
"	నానారాజ సందర్శన	869

ఉపసర్గకు మనుష్య వాచకంగాని ఘృణంతం పరంగా ఉండే అంత్య స్వరానికి దీర్ఘం వస్తుందనే నియమాన్ననుసరించి ఇక్కడ పరలోని ఇకారం ఈ కారణంగా మారిందని 'ఉపసర్గస్య' ముఖ్యముచే మహాశయి 8-3-122 అనే సూత్రంవల్ల సాధింపవచ్చును

కాని ఈ క్రింది ప్రయోగాల్లో దీర్ఘం వ్యాకరణ సమ్మతితో నిమిత్తం లేకయే వచ్చినట్లు గ్రహించాలి.

మణితోరణము	రంగనాధరామాయణ	పుట 71
మణీనూపుర	పరాహ (నంది)	2- 48
మణీశోభిత	హరిశ్చంద్ర (గౌరన)	పుట 492
మణీదర్శణ	ఫాంధురంగ	5-184

మణిమయ	ఉద్భటారాధ్య	9-293
మణిమయ	రామాభ్యుదయ	9- 8
మణినిర్మిత	వసుచరిత్ర	8- 10
మణిమణి	కళాపూర్ణోదయ	1- 19
మణిపటల	,,	2-162
మణిశేఖరి	సారంగధర	1-182
మణిగణ	,,	9-140
మణిగణ	బారాశశాంక	109
మణికంఠ	విజయవిలాస	1-105
మణిహర	మహామోక్షరమర్షని శతకము	101

పై ప్రయోగాలలో ప్రస్తావించిన మణికి పరపదం చేరగా తుదిస్వరం దీర్ఘంగా మారినట్లు గ్రహింపగును. 'మణి' అనే పదం శరాడులో చేరుతుంది. శరాది వర్గానికి చెందిన పదాలకు ఉత్తర పదాంత్య స్వరానికి దీర్ఘం రావచ్చునని (శరాచీనాం 8-9-120) పాణినీయం చెప్పింది. పై పదాలు సంజ్ఞావాచకాలు గాకున్నా శరాది గణ పరితమైన మణిలోని తుదిస్వరానికి దీర్ఘమాదేశంగా రావటం గుర్తింపదగిన యంశము. సంస్కృత ప్రయోగాల్లో తెలుగువారి స్వరంత్రతను మనమిక్కడ గ్రహింపగలం.

ఈ క్రింది ప్రయోగాల్లో ప్రస్తావించిన 'భుజ' శబ్దాని కుత్తరపదం పరంగాగా దీర్ఘమాదేశమయినది

భుజాగర్వము	రంగనాథరామాయణ	పుట 281
,,	భోజరాజీయము	5-86
భుజాగర్వము	హరిశ్చంద్ర (గౌరన)	పుట 428
,,	జై మిని భారతము	1-88
భుజావీర్యము	వాసిష్ఠరామాయణ	2-91

దీనికి వ్యాకరణంలో అనుమతి గనరాదు. తెలుగు కవుల స్వాతంత్ర్యము లేదా భందో నిర్బంధము.

హేమాపాత్రలు	భోజరాజీయము	4-101
కాంచనాపాత్రము	,,	5-842

అనే రెండు ప్రయోగాలు ఒకే గ్రంథకర్త గావించిన ప్రయోగాలు. ఇందు పేమ, కాంచన అనేవి పర్యాయపదాలు. ఇచ్చట దీర్ఘత తెలుగు కవియగు అనంతాచార్యుని ప్రత్యేకత ఈ దీర్ఘానికి వ్యాకరణంలో అనుమతి గానరాదు.

ఈ క్రింది ప్రయోగాల్లో ఈకారం సమాసంలోని పూర్వ పదాంతంలో గలిగినట్లు గ్రహింపగలము.

మృగీతృష్టాంబులు	వాశిష్ఠ	5-240
వనీవిహారము	రాజశేఖర చరిత్ర	2-172
సురీగానము	వసుచరిత్ర	5- 54
వనీసౌభాగ్యము	"	5-104
శకంతి సఖ్యము	"	0- 58
.....	కావ్యాంకార సంగ్రహణ	5-172

కవిత్వంలో సంగీతాన్ని మేళవించిన రామరాజభూషణుని ప్రయోగా లీ ఆరింటిలో నాలుగు. సంగీత స్వర సమ్మేళనం దృష్టితో ఇలాంటి మాతృసీ కవి ప్రయోగించి యుండును. ఏ తర్కవికి మునుపీ వర్గానికి చెందిన ప్రయోగాలు రెండు మాత్రమే.

కటి అనే ప్రాస్తావనం సమాసంలో ఉత్తర పదం పరంగా దీర్ఘాంతమై ప్రయోగింపబడినది. కటితట, రాజశేఖర చరిత్ర 2-180. అనేది ఉదాహరణ. మఱి, అనే దాని సామ్యంవల్ల ఈ దీర్ఘం ఇక్కడ కలిగి ఉండును.

క్రిన్ననే ప్రత్యయం ధాతువులపై చేరుతుంది. అలాచేరగా ఏర్పడిన దాన్నే క్రిన్నం అంటారు. క్రిన్నంతాలు నియత స్త్రీలింగాలు. త్రియాం క్రిన్ 3-3-3-3 అనే సూత్రం ఈ ప్రత్యయాంతాలు స్త్రీలింగాలని నిర్దేశించింది. ఈ క్రిన్నంతాలు సమాసంలో పూర్వపదాలుగా ఉన్నప్పుడు శృంగారీకత తెలుగు కవుల ప్రయోగాల్లో కలదు. ఇది సామ్యంవల్ల గలిగిందని నమ్మాలి. మఱి ఇత్యాదులకు దీర్ఘం ఆదేశంగా వచ్చిన రూపాలను దృష్టిలోనుంచుకొని ఈ దీర్ఘాన్ని పేరు గల్గినది.

పద్ధతీతత్వ	కళాపూర్ణోదయ	1- 86
రచితేవి	రాధికా సాంత్వనము	1- 20

అనేవీ ఉదాహరణలు

పదమధ్యంలో గల ఉకారానికి దీర్ఘమాదేశమయిన సన్నివేశాలు కొన్ని ఉన్నాయి.

అంకూరించు	నాసికేతు	2- 93
"	కవికర్తరసాయన	4- 71
హుళళళ	మొల్లరామాయణ	5-157

ఈ మూడు ప్రయోగా లా వర్గానికి చెందినవి.

సమాసంలోని పూర్వపదాంతంలో దీర్ఘానికి అడులుగ ప్రాస్వంగల సంస్కృతపదా ల్లి క్రింద చర్చించబడినాయి 'మహి' అనేది దీర్ఘాంతం. ఇది సమాసంలో పూర్వపదంగా ఉన్న దీర్ఘాంతంగానే ఉంటుంది. కాని ఈ క్రింది ప్రయోగాల్లో ఇ ప్రాస్వానా ఉంది. వీటిని దీర్ఘాంతంగానే గాక సాధ్య సమాసాలుగా గుర్తిస్తే కుదురుతాయి. మహి అనే దీర్ఘాంతం తత్సమంగా మారితే 'మహి' అని ప్రాస్వాంతం అవుతుంది. నామంబుల తది దీర్ఘంబునకు ప్రాస్వం బగు. బాల తత్సమ సూత్రం దీని కారణం. మహి యొక్కకాంతుడు 'మహి' కాంతుడు, ఇత్యాది రూపాలు సాధ్యలు

ఈక్రింది ప్రయోగాలలోని సాధ్య సమాసాలు సరిపెట్టు కోవచ్చును.

మహిపతి	బసవపురాణ	పుట 109
మహిపల్లధ	మార్కండేయ	8-294
మహికాంతుడు	భాస్కర బాల	98
మహిశాత	" ఆరణ్య	1-150
మహిసుత	" సుందర	75
మహిరుహ	వరాహ(నంది)	7-104
మహిపతి	వరాహ(హరిభట్టు)	5-204
మహిజనులు	"	8-154
మహిజాని	ఆముక్తమాల్యద	7-75
"	కువలయాశ్వ చరిత్ర	2-47
నదితోయము	సింహాసన	8-7

ఈ వర్గానికి చెందిందే.

వర్షా అనే సంస్కృత పదానికి తత్సమ రూపం 'వర్షము' అనేది. ఇందలి తుది మువర్త విరహితంగా 'వర్ష' అనే దాన్ని సమాస లో తొలి పదంగా ప్రయోగించటం తెలుగు కవుల్లో కలదు. అలా ప్రయోగించినాము. పు రూపంలో నిలిచి ఉండాలి, అలా లేకపోవటం ఇందలి విశేషము.

వర్షకాలము	బసవ	పుట 100
వర్షకాలాభ్రము	వాశిష్ట	8- 50

ఈ క్రింది ప్రయోగాల్లో ధాతువునకు వృద్ధి వచ్చిన రూపాలు ప్రసిద్ధాంతై యుండగా వానికి గుణాన్ని ప్రసిద్ధ రూపాల్లో దీర్ఘం ప్రాస్వ మయినట్లు తోస్తుంది.

ఆస్వదించు రంగనాథ పుట 201. ఇదట వృద్ధిరాలేదు. ధాతువట్టే నిలచి యున్నది

వివహంబు శృంగార శాకుంతల 1-40 వృద్ధి రాలేదు. ధాతువట్టేయున్నది.

హరిక	కువలయాశ్వ	1-109
ఆస్వదించు	శృంగార శాకుంతల	2-40

వృద్ధి విరహితముగ ధాతువు నిలచియున్నది.

విశ్రమాద్ధంబు	సింహాసన	12-48
---------------	---------	-------

వృద్ధి విరహితంగా ధాతువు నిలచియున్నది.

ఈ క్రింది ప్రయోగాల్లో రావలసిన సవర్తదీర్ఘ సంధి రాకపోగా పరపదాది 'అ'కారం తోపించింది

బ్రహ్మణ-శిష్యము	వరాహ	2-94
ధర-ధినేతలు	కువలయాశ్వ	1-55
శర-వధానము	శ్రవణానంద	1-19, 20
అష్ట-వధానము	"	1-22
శర-వధాని	పాణిగృహీత	1-8, 89
శర-వధానము	గీరతము	1-59

పైవానిలో మొదటి ప్రయోగంలో 'అ'కారం తోపించింది. తిక్కన ప్రయోగాల్లో ప్రాస్వమైన 'అ'కారం తోపాన్ని పొందింది. ఈ తోపానికి పూర్వ

ప్రయోగాలు తెలుసు మాత్రం లభించాయి. ఆధునికులైన తిరుపతి వేంకట కవులీ కోవకు చెందిన ప్రయోగాలను ఆరింటిని వాడియున్నారు. ఈ యారింటిలోనూ లోపించింది పరపదాది హ్రస్వ (అ)యేగాని దీర్ఘలోపాన్ని వీరు గావించలేదు. దీర్ఘలోపాన్ని గూడ చేసిన వారు వరాహపురాణ కర్తలగు నందిమల్లయాచులు మాత్రమే.

తిబంటాలు :-

తిబంటాలంటే క్రియాదూషాలు. ధాతువులపై చేరే పురుషవచన ప్రత్యయాలను 'తిబ్' అంటారు. ఈ ప్రత్యయములైనందున వీనికి తిబంటాలనే పేరు సార్థకమయినది. ఈ ప్రత్యయాలు మొత్తం 44గా అందు పరస్మై పదాలు తొమ్మిది. ఆత్మనే పదాలు తొమ్మిది. పరస్మై పదాల్లో మొదటిది 'తిప్' అనేది. ఆత్మనే పదాల్లో చివరిది 'మహిత్' అనేది. తొలి ప్రత్యయంలోని 'తి' తుది ప్రత్యయంలోని 'బ' అనే దానితో చేరినందున 'తిబ్' అనేది సిద్ధిస్తుంది. ఈ ప్రత్యయాలు లబ్ అనే లకారంతో వచ్చేవి. తక్కిన లకారాలకు గలిగే ప్రత్యయాలు వీనికాదేగా వస్తాయి. కాబట్టి వీటిని మాత్రమే వీరు తిబ్ లో గ్రహించారు.

ఈ క్రింది తిబంటాలను తెలుగు కవులు తమ కావ్యాల్లో వాడారు.

త్రాయలే	- త్రాయత ఇతి	1-4-80
జయతి	- ధర్మోజయ తనుచు	8-1-8
అస్తు	- తన్నేలస్తు పండితారాధ్య చరిత్ర	పుట 528
"	- శివమస్తులయ బసవపురాణ	పుట 872
అస్తు	- ధీవిజయోస్తుని రంగనాథరామాయణ	పుట 156
"	- తథాస్తుని పల్కి	" పై
అస్మి	- హాలక్ష్మణాహతోస్మియనుచు భాస్కర అరణ్య	2-220
భవతు	- దామోదర ప్రీతో భవతని పరాహ(నంది)	9-84
అస్తు	- నమో స్త్యమృత రూపాయను	" 9-54
ఉపదిష్ఠతి	- నాదర్శన శిష్యతని	" 12-87
అస్తు	- తథాస్తుమాకంతయచాలు హరిశ్చంద్ర(గౌరన)	పుట 187
భవతు	- మదీయార్థ దేహదాహదానేన హరిః ప్రీతో భవతని-	
తైమిని 7-220		

తృతీయ	- తృతీయకం కులస్థానమున నాసితూపాభ్యాన	1-186
అస్తు	- చింతిత కల్యాణ సిద్ధిరస్తు	వసుచరిత 3-47
..	- ఆయం మహారస్సు మహారోఽస్తు యః - ప్రభావతి	5-84
రక్షతు	- శ్రీనివాసోరక్షతు మ పరమయోగి విలాసము	పుట 195
జషామ	- జషామేతి ఉత్తర ౮	1-194
రషామ	- రషామేతి ..	పై
అస్తు	- తథాస్తు నానారాజ సందర్శన	42
..	- దీర్ఘాయురస్తు ..	పై
భవతు	- భవతు వారితో మనకు బనిలేదు	సుశీల 5-179
భవతు	- భవతు మాన్వింపవాంర నెవ్వరి తరంబు ..	5-127
అస్తు	- తథాస్తు యః ..	8-2
భవిష్యతి	- నభూతోనభవిష్యతీద్యుశుడు కల్పవృక్ష-ఆరణ్య	మారీచ 198
అస్తి	- స్వస్త్వక్రత్కంతులు .. కిష్కంధ గజపుష్పి	80
అస్తు	- సదాశాంతిరస్తు యః	జిఃర్వశి 21
అస్తి	- అస్తి నాస్తి భేదములు	ఖడ్గస్పన్ది పుట 25
..	.. రూపములు ..	పుట 28
..	.. విదితిర్న ..	పై
వేద	- యోఽపాంపుష్యంవేద త్వమేవాహం	పుట 5
..	.. వేదంవేద ..	పై

మొత్తం మీద సంస్కృత క్రియాపాటలు ముప్పై వరకు ప్రస్తుతము నాయి. అందులో సగానికి పైగా అస్ త్వం ఇవన్నీ ఒకే లేదా తోడే అనే ఒకరాలపై ప్రథమ లేదా ఉత్తమ పురుషకు చెందిన రూపాలు. ఇవన్నీ ఏకవచనాలే తోడే ప్రథమ పురుషైక వచన రూపం. అనగా అస్తు అనేది పద కొండు మార్పు ప్రయుక్తం అయినది, ఒక ప్రథమైక వచనరూపమైన అస్తి - యోఽపాంపుష్యంవేద ఉత్తమపురుషైక వచనరూపమైన అస్మి ఒక పర్యాయం ప్రయుక్తమయినది. 'త్రాయతే' అనే ఆత్మనే పదరూపం ఒక మారు ప్రయుక్తం. భవి

ష్యతే అనే భవిష్యత్కాలరూపం ఒకమారు వేద అనే భూతకాలిక రూపం తెండు పర్యాయాలు ప్రయుక్తమయినది. భవతు అనేది మూడు మార్లు రక్షతు అనేది ఒక మారు ప్రయుక్తం. ఇవి లోడ్ ప్రథమైక వచన రూపాలు.

ఇక్కడ ప్రయుక్తమైన తిజంతాలన్నీ అజంతాలే, 'త్యజేత్' అనేదొక్కటి మాత్రం హంతం. ఈక్రియాపాలకచ్చ పరంగాగా సంధిగలిగింది. పరపదం తెలుగైతే తెలుగు సంధి వచ్చింది. సంస్కృతమైతే సంస్కృత సంధి వచ్చింది.

పరపదం తెలుగుయినందున తెలుగు సంధి కలిగిన రూపాతే క్రింద చూడ నగును.

జయతనుచు	6-1-8	జయతు + అనుచు
శివమస్తటంచు బసవ	పుట 872	అస్తు + అటంచు
ధీవిజయోఽస్తుని రంగనాథ	పుట 156	విజయోఽస్తు + అని
తథాస్తుని	,, పై	తథాస్తు + అని
ప్రితోభవతని వరాహ(నంది)	9-34	భవతు + అని
నాదగ్గఁ గల్గెను	,, 12-87	ఉపదిష్ఠతి + అని
హరిఃప్రితోభవతని జైమిని	7-220	భవతు + అని
అస్తనుచు వసుదత్త	8-47	అస్తు + అనుచు
అస్తటంచు ప్రభావతి	5-94	అస్తు + అటంచు
రక్షతనుచు పరమయోగి	పుట 195	రక్షతు + అనుచు
తథాస్తంచు నానారాజ ఉత్తరాధి	42	అస్తు + అంచు
అస్తంచు	,, ,, పై	అస్తు + అంచు
అస్తటంచు సుశీల	8-2	అస్తు + అటంచు
,, కిర్యశి	పుట 21	అస్తు + అటంచు

జఞ్మేతి (జఞ్మ + ఇతి) రఞ్మేతి (రఞ్మ + ఇతి) ఉత్తర రామాయణ (1-94) అనే ప్రయోగాల్లో సంస్కృత క్రియా పదానికి సంస్కృత పదం పరంగా ఉన్నందున సంస్కృత సంధియగు గుణసంధి వచ్చినట్లు గ్రహింపగలం.

నమో స్తోమ్యతరూపాయ (అస్తు + అమ్యత) వరాహ (నంది) 9-54లో సంస్కృతపదం పరంగా ఉన్నందున సంస్కృత సంధియగు యణాదేశం గలి

గింది నభవిష్యదీదృశుడు (నభవిష్యతి-తదృశుడు) కల్పవృక్ష - ఆరణ్య
మారీద 193 అనే ప్రయోగంలో సంస్కృత సంధియైన సవర్ణదీర్ఘం వచ్చిందని
గ్రహింపనగును.

సంస్కృతాండ్ర పదాల మధ్య తెలుగు సంధిసీ, అండ్ర సంస్కృత
పదాల మధ్య సంస్కృత సంధిసీ గల్గించే నియమాన్ని పాటిస్తూ అనుదినం ఖాష
లోకి వస్తున్న వైరి పదాలకు నియమాన్ని గావింపనగు. ఈ సూధి విషయిక
సమస్యను పరిష్కరింప లేనందున వైరి సమాసాలను నిషేధిస్తూ కేతనాచులు
సంధి వలన సమస్యరాని దంతికొమ్మ, అరాతిపోరు మొదలైన ...
రని తలచుచున్నారు.

స మా సా లు

తెలుగు కవులు తమ రచనల్లో సుదీర్ఘమైన సమాసాలను ప్రయోగించారు. ఈ విధంగా పొడుగైన సమాసాలు ప్రయోగించటానికి వీరికి మిక్కుటంగా తోడ్పడింది సంస్కృత పదజాలము తెలుగు పదఘటితాలైన సమాసాలు నాటి దీర్ఘాలు. తెలుగు పదఘటితాలైన సమాసాలలో నాల్గు పదాలను మించిన పదాలు గల సమాసాలు చాలా తక్కువ బహుపదఘటిత తెలుగు సమాసాల్లో క్రియా జన్య విశేషణాలు నియతంగా ఉంటాయి. వాటి తోడ్పాటు తేకుండ మిక్కిలి పదాలు సమాసంగా ఏర్పడటం తెలుగులో సాధ్యం కాదు.

సంస్కృత ప్రణాళికను పాటించి తద్యాప్యైత సమాసాలనన్నింటిని తెలుగు కావ్యభాషకు తక్కువలు దిగుమతి గావించారు. తెలుగు కావ్యాల్లో అవ్యయిభావ సమాసం సిద్ధమేగాని సాధ్యం అది విరళంగా ఉంటుంది. పెడతల, అల తెలుగు పదఘటిత అవ్యయిభావ సమాసంగా కేతన చెప్పాడు. ఈ సందర్భంలో కేతన ఇచ్చిన మరో ఉదాహరణం క్రిగన్ను.

తత్పురుష (కర్మధారయ-ద్విగు) బహుప్రీహి ద్వంద్వ సమాసాలు తెలుగు కావ్యాల్లో సిద్ధ సాధ్యాలున్నాయి.

సన్నయ మహాకవి తన భారత భాగంలో బహుప్రీహి సమాసాలను విస్తారంగా ప్రయోగించినట్లు ౧౫౪ పు. ఈతనికతి సన్నిహిత కాలంలో ఉన్న తిక్కన ప్రయోగించిన బహుప్రీహి సమాసాలను దృష్టిలో నుంచుకొని పండితులీ నిర్ణయానికి వచ్చారని మనం నిష్కర్షక చెప్పగలం.

సన్నయ ప్రయోగించిన బహుప్రీహి సమాసాలన్నీ కింద మనం పరిశీలిద్దాం.

కృతదార పరిగ్రహండు 1-2-140

ఉద్యద్దివాకర సత్వింగ జటాకలాపుడు 1-8-8

విహితోద్ధానుడు 1-8-100

ప్రణమితో త్రమాంగుడు పై

అలభ్యప్రతిపదన 1-8-108

సంగతోత్తంగపయోధర	1-4-185
నివృత్తకార్యాంతరుడు	1-4-178
హృదయఃస్మాకాదుడు	1-8-180
తల తధరాణ్మపకరధూసరితశరీరులు	1-0-211
నిర్లజ్జుడు	1-7-50
కృతహాహరవులు	1-7-151
భూషణీకృతాహీనుడు	2-1-78
దుస్సహన లేజుడు	2-1-155
ఆదత్తప్రతివచనుడు	2-2-210
అపాకృతరాజుడు	2-2-004
విమనుడు	2-2-811
నిరాంతరనాదులు	8-1-9
కృతప్రస్తానులు	8-1-10
అలబ్ధ సన్నిధానుడు	8-1-810
కృత మూత్రుడు	8-2-50
ఆతికన్యస్తవరణ	8-2-87
తత్సమీపసరోవరస్థిత	8-2-80
వన్యస్యాదుఫలాహార	పై
రజనికరానన	9-2-80
విలసద్దశగామిని	పై
చందనగంధి	పై
ఉన్మత్తచేటి	9-2-110
శుష్కప్రవాహ	9-2-142
శూన్యకమల	9-2-142
అపేతచూరము (వనభూమి)	పై
నేరాచరితము	9-2-280
మృగము	9-2-297
నిటలాక్షమంతభక్ష్యభక్షిరానంగుడు	9-8-40
విధింపబడిన	9-8-101

అపగత - ౧	8-8-182
సమర్పిత రాజ్యభాదుడు	8-8-200
అపహృతభాదుడు	8-8-290
మృగవిరోధిబలుండు	8-8-381

ఇక్కడ నుంచి ఎఱ్ఱన తన భారతంలో ప్రయోగించిన బహుప్రహార సమాసాలు.

కృతార్థహానిదు	8-4-224
నిర్గతదైర్యసాదులు	8-5-341
అపహృతదాదుడు	8-6-342
కోపజాఙ్గలచ్చరీదుడు	8-7-78
అపహృతభాదుడు	8-7-98
లోకత్రయభీకరప్రథనవేగిత చిత్తులు	8-7-118
సంతరాశ్యపంకిత విలసత్కపోల	8-7-158
పరిశీర్ణజటాయుతక్షేపభార	పై
మౌర్యవక్రంపిత సర్వదిగంతరాశుడు	8-7-400

నన్నయ తన భారత భాగంలో 48 బహుప్రహార సమాసాలను వాడాడు. ఎఱ్ఱన ప్రయోగించిన బహుప్రహార సమాసాలు 9 మాత్రమే. సిద్ధ సమాసాలకు మాత్రమే ఈ పరిగణన పరిమితము. సాధ్య ఆచ్యుత సమాసాల నీ సందర్భంలో పరిగ్రహింపలేదు. చందనగంధి, ఉన్నతవేణి, విహితౌద్ధానుడు, శూన్యకమల, పినపయోధర - ఇవి గల ద్విపదఘటితాలైన బహుప్రహార సమాసాలను తొన్నింటిని నన్నయ ప్రాచుర్యం లభింపజేసి బహుప్రహార సమాసాలకు ప్రాచుర్యం నన్నయ రచనలో గలదని పరిశీలన వలన తెలుస్తుంది.

భూపదఘాత శాతధరాదేణ ప్రకరధూసరిత శరీరులు అనే నన్నయ ప్రయుక్త బహుప్రహార సమాసంలో తొమ్మిది పదాలు గమనింపదగిన యంశం. అన్యపద ప్రాధాన్యంగల సమాసాలు తెలుగులో తక్కువ. అందువల్ల పీటిల్లో ముఖ్యంగా బహుపదఘటితాల్లో అన్వయక్షేపం గలుగవచ్చు. అది సభా పర్యాలు రెండింటిలో కలసి ప్రాచుర్యం లభింపజేసి బహుప్రహార సమాసాలన్నా ఆరణ్య పర్వంలో ప్రయుక్తం అయిన బహుప్రహార సమాసాల సంఖ్య అధికం.

మూడున్నర పర్వాల్లో ఎఱ్ఱన 9 బహుప్రీహి సమాసాలను వాడియున్నాడు. ఇంటేగాక అపహృతదాదుడు, అపహృతభాద్యుడు అనేవిగాక మిగిలినవి బహు పద ఘటితాలు. వీరు వాడిన బహుప్రీహులను చూప వలసి వస్తే ఆది సభాపర్వాలకన్నా ఆరణ్య పర్వం విషయంలో రేఖ ఊర్ధ్వభిముఖ మవుతుంది ఈ రేఖ ఎఱ్ఱన రచన విషయంలో గూడ ఊర్ధ్వభిముఖమే ఉంటుంది. అదే విధంగా బహుప్రీహి విషయంలో ఎఱ్ఱన రచనలో రేఖ ఊర్ధ్వ భిముఖంగా ఉంటుంది.

తిక్కనలో బహుప్రీహులు అంతగాలేవు కాని అత్యంతాభావం అని మాత్రం చెప్పరాదు పదద్వయ ఘటితాలైన బహుప్రీహులు తిక్కనలో తక్కిన వారికంటే ఎక్కువ. కార్పణ్యప్రోషోపహత స్వభావుడు ధర్మ సమ్మూఢ చేత స్కంధ మొదలుగా బహుపద ఘటిత బహుప్రీహి సమాసాలు తిక్కనలో కొన్ని లేకపోలేదు ఈ సమాసాలు మూలం నుండి గ్రహీతాలే కాని తిక్కన కల్పించినవి మాత్రంకాదు. తిక్కనలో మొత్తం అయిదు పదుల మీద అయిదు బహుప్రీహి సమాసాలు తిక్కన భారతంలో () ఉన్నాయి.

సమాహిత శపివృక్షుడు	4-4-118
హతరథుడు	4-5-150
సంభిన్న బాపుడు	పై
నికృత సారథి	పై
నలినోదరుడు	5-2-120
ఉగ్రతేజస్కులు	5-2-172
కృతాహుడు	5-2-170
కృతాహుడు	5-8-292
కృతాహుడు	5-8-377
కృతాహుడు	5-4-82
నవ్వుదయలు	6-1-187
కార్పణ్యప్రోషోపహత స్వభావుడు	6-1-194
ధర్మసమ్మూఢచేతస్కుడు	పై
ధర్మసమ్మూఢచేతస్కుడు	7-2-108

అశ్వతామ్యుడు	7-2-224
అశ్వతవివాహుడు	పై
అయాగకర్త	పై
కృతప్రణాముడు	8-1-2
కృతప్రదక్షిణుడు	8-1-817
ఉదీర్ఘతరనిశ్వాసుడు	8-8-978
ఉల్లసానుడు	9-1-221
అదాపుడు	9-1-270
అర్చస్తుడు	9-2-199
అంగీకృతక్షతధర్మ్యుడు	10-1-26
ప్రాప్తమరణుడు	10-1-150
శక్యసమస్తకార్యుడు	11-2-18
సమ్యగ్ శాస్త్రజ్ఞుడు	12-1-165
ఆచరితస్నానుడు	12-5-5
అపాస్తతోపుడు	18-2-85, 808, 18-4-126, 241, 18-1-40
మహాత్తమాంగకుడు	18-1-177
దారుసుసంగతపక్షసారమండనుడు	పై
ధురిత శాస్త్రజ్ఞుడు	18-1-216
గర్భజ్ఞుడు	14-9-178
ఆరూఢతరప్రకాశుడు	14-4-285

చారిజనాథ, వనజనాథ, శూలాయథ మొదలైన ప్రసిద్ధ వైవర వాచకాలు మినహా తిక్కన గర్వించిన బహుప్రహ సమాసాలు చాల తక్కువ, ఇవి సులభ గ్రాహ్యములు సులోధకాలు.

'కవిశ్రయం చారి యనంతర కాలంలో తెలుగు కావ్యభాషలో బహుప్రహ సమాసాలు కొంతవరకు స్థానాన్నాక్రమించుకున్నాయని తెలియనగును.

దశ - రచరిత - కేతన

కీర్తిచంద్రికాధరశర్మ	1-88
నిర్మితశకర్మిపుడు	1-47

శ్రీకృష్ణ	1-82
శ్రీమత్పాదమారు	2-58
అరిదినకర తేజుడు	2-119
లలాంతరము	8-128
లంఘనప్రాపితతరణుడు	4-80
అధరీకృతమన్మథుడు	6-172
కరోరవాక్కుడు	10-87
ఆదోషుడు	10-98

డిక్, ధన్స్ ఆనే హలంతాలతో అంతమైన బహుప్రహేళికాక క్తి ర్విదండ్రి కాధపరిధిక్కుడు మొదలైన బహుపద ఘటిత బహుప్రహేళికా గూడ కేతన ప్రయోక్తలై ఉన్నాయని చత్వరితంగా కవిత్వయ యుగంలో ముఖ్యంగా లిక్కిన రచనలో ప్రయోక్తలైన సమాసాలలో గల ప్రసన్నత అనంతర కాలంలో లోపించిందని మనం గ్రహించగలం.

మార్క యోగము - మారన

అదత్తప్రతివదనుడు	2-818
విగతలజ్జుడు	8-99
కృపాశీస్సురత్నాశి	8-125
విగత	8-159
విగత	8-352
అరక్తదేహుడు	6-185
అదోషుడు	6-212
కాంతితేజుడు	7-128
వృధాజనసుడు	8-55

కవిత్వ చరిత్ర - పాల్కురికి సోమనాథుడు

లోచనచరిత్రయుడు	పుట 121
చంద్రచూడుడు	— 258
అంభారథదేహుడు	— 289
ఉత్తరాచూడుడు	— 382

ఉషేంద్రవాహనుడు	—	480
మృగేంద్రవాహనుడు	—	450
జ్వలనాతుడు	—	471
ఉషవాహనుడు (మృగేంద్రవాహనుడు)	—	77
శమితేజువాపుడు	—	199
సర్వాంకుడు	—	207

బసవపురాణము - పాల్కురికి సోమ దుడు

అర్ధేందుమా?	పుట	80
ఖండేందుమా?	—	199
సర్వకుండలుడు	—	260
సర్వకుండలుడు	—	544
సర్వాంకుడు	—	540

రంగనాథుని యాము

విషకంధరుడు	పుట	42
అవరీర్థరథుడు	—	80
ప్రాపితకోపుడు	—	142
పటుతరవాక్కుడు	—	147

అర్ధేందుమా? రచితమైన రంగనాథుని బహుప్రీతి సమాసాలు స్వీకృతములై వ్రాసిన ప్రాచీన మాత్రాన గ్రాహ్యములు గావటం గమనింపదగిన యంశము.

అగుణుడు (పాట 408) అనేది తప్ప బహుప్రీతి సమాసాలు ఖాస్కరములైన ప్రయుక్తాలు గాకుండుట గమనింపదగును.

కవి శిష్యులు - నన్నెచోడుడు

పుటయోని	7-114
అర్థశశిమండల నిర్వహింధుమా?	8-80
దశశతకరుడు	8-86

శృంగార

10-2

అర్థశమందల నిర్జర సింధువనే ద్వంద్వమౌళిలో గలసి బహుప్రేమిగ
ఏర్పడినది. మిగిలిన సమాసాలన్నీ తిక్కన గ్రహించినవి. సులభగ్రాహ్యములు

శృంగార

స్వచ్ఛందశిబింబ

1-57

కరణిగమన

1-60

వరద్యుడు (అంబుదరాంకుదని వసుదత్తిత 4-89) 2-148

సింహాసన ద్వాత్రింశిక

తిషవణస్నానుడు

5-25

నిజశ్రీదర్శనాసాహాయ్యుడు

10-64

అనల్పక

10-71

సులభగ్రాహ్యము

11-28

వలపపులము - నందిమల్లయ్య

గర్జన

8-22

సుధాంధసులు

8-52

రాజాస్యలు

8-95

మత్తగజేంద్రసమానయాన

8-102

రథాంగనందక గదాభేదద్యుతాస్తంభుడు

4-55

నీరేజితోచనుడు

4-109

గర్జన

7-28

జలరాశిప్రాశనుడు

9-94

శారకరకిరీటుడు

10-45

రాజార్థకోటిరుడు

10-97

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - గౌరన

ఉరగకంకణుడు

పుట 80

కథిగమన

— 105

తైమిని భారతము

పశ్యత్సానుడు	1-14
గరుడాంతుడు	2-11
భగ్నేష్వాసనుడు	6-218

వాసిష్ఠరామాయణము

తీవరుక్	1-28
చందరుక్	1-66
కనకాక్షుడు	5-20
పద్మగేహకశత్రుడు	5-304

పంచపాదము - హరిభట్టు

అంబరకేశుడు	1-74
శిరస్త్వ	2-188
పద్మాలయాకశత్రుడు	2-152
హి	5-184

కాళహస్తీశ్వరమాహాత్మ్యము

ఫణిగ్రామజిహ్వ	1-58
---------------	------

ఫణిగ్రామజి అనగా ఆదిశేషుడు శయ్యగా గలవాడు విష్ణువు. ఇది బహుప్రీతి, ఈ బహుప్రీతి మరల అస్త్రముతో సమసింది మరో బహుప్రీతిగా మారింది. ఈ సమాసం శివునకు పంపిణీ, ప్రయత్నము.

కలధోర	1-60
ఉమాతాని	1-97, 9-218
హి	1-120
చంద్ర	1-21
చతుశ్శత్రము	2-117
జ్ఞాన	8-28
పన్నగాహరహయము	9-207

పన్నగాహరము (గరుడుడు) అనే దొక బహుప్రీతి హయముతో చేరుటచే బహుప్రీతిగా నిష్పన్నమయినది.

హిమగర్భ స్త్రీయాదామణి	4-108
కాకోలాళనుడు	4-179

పాండురంగమాహాత్యము

నయవిద్యావివేకగౌరవలక్ష్మీకాని	1-47
అక్షికేతేయిడు	1-156
తారాచితార్థమో?	1-180
తారకమనార్థమో?	1-209
లక్ష్మీకాని	2-76
లతాగృతి	2-89

ఉద్బటారాధ్యపరిత్ర

నేత్రకర్ణేతల్యాశుగుడు	9-28
-----------------------	------

ఫణిగ్రామణీయ్యాస్త్రిదనే ధూర్జటి సమాసాన్ని పోలి ఉంది సమాసం.
అష్టదిగ్గజా లి విధంగా పదబంధం కల్పనతో పంఠగించేవారని తలంపనగును.

దివిషన్నదీమకుటుడు	9-95
కాకోదరరాజతారహరుడు	9-98

నిరంకుశోపాఖ్యానము

నిరంకుశుడు	1-27
దళస్యంధుడు	1-80
గగనకేశుడు	8-20
రణగోరక్షశిఖరుడు	8-52

రామాభ్యుదయము

సప్తసైంధవుడు	1-18
దళస్యందనుడు	8-75
గగనకేశుడు	6-228

పారిజాతాపహరణము

గంభీరవేదిగమన (వేదిసామజము)	2-99
---------------------------	------

హాననమాత్రకురంగతోచన	2-97
అన్యతోదరి	8-15

మనుచరిత్ర

శఫరాత్యాయతలోచన	5-26
----------------	------

వసుచరిత్ర

కర్ణాశ్విని	4-10
క్రమ- ' 0	4-86
అంబుచరాంకుడు	4-89
అంబుచరధ్వజాదని శృంగారశాకుంతలం	2-48

కళాపూర్ణోదయము

నిశ్చింతుడు	4-81
-------------	------

అము క్తమాల్యద

అనభ్యస్తాస్తుండు	6-86
------------------	------

కవికర్త రసాయనము

శేషశయనశయుడు	1-40
శీర్తిలక్ష్మీకళత్రుడు	2-56

కువలయాశ్వచరిత్ర

మహాణాని	2-47
ధరాణాని	8-19
అర్థపద్మారిహారి (అర్థేందుహారి పుట 86)	9-72
శి. ౧౧౨౭౦౦౦	4-101

చిత్రధారతము

కంఠేశాలుడు	8-87
గృహితధనురస్తుండు	8-140
శ్రుతి- ' ౧౧౨౭౦౦౦	4-101
కౌస్తుభోరస్తుండు	5-176

వైజయంతీవిలాసము

పదాయుధము	1-71
కవి చిత్ర	2-25

సారంగధర చరిత్ర

అంబరకేశుడు	1-122
ఉడుప్రభుశేఖరుడు	8-111

పద్మరాగోష్ఠి	2-100
ఆన్యతోదరి	8-16

సీతా శ్లోకము

మధవారణగామిని	2-11
గంధగజేంద్రగామిని	2-111

పరమయోగివిలాసము

దేవభద్రదేభయాన	పుట 80
విధుఖండమౌళి	„ 76
సహస్రారాంకపాణి	„ 184
కనకచేలాంకురు	„ 520

అన్నమాచార్య

ఇనశశినయనుడు	1-21
-------------	------

ఉత్తర చరిత్ర

సురాపాని	8-824
కవి చిత్ర	4-289

విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారము

ఇథమాన	పుట 58.
-------	---------

విజయ రాఘవ కల్యాణము

భద్రదగజయాన	పుట 92
హిమకరవదనుడు	„ 185

ముకుంద శతకము

హంసతురగుడు 72

శ్రవణానందము

కరియానయాన 5-39

దేవీభాగవతము

నిష్పటుడు 1-323
దంతిగామిని 2-159
గోచురంగుడు 3-80
సామజయాన 6-628
అశ్రుతములు 8-743
అకృతశౌచుండు 7-374

బుద్ధ చరిత్రము

1-5

కల్యాణ కల్పవృక్షము

నిష్పటుడు పీఠిక 19
అలక్ష్మింధు కిష్కింధ గజపుష్పి 988
అనిత్రుడు అన్యేషణ 11
ఆకాశ్మకుడు సుందర దీపిఖండ 78

నా యీ పరిశోధనలో ద్వంద్వ సమాసాలు అయిదు పదులకు మించి
కొరకలేదు. పూర్వపదానికి గల అర్థానికి విరుద్ధార్థాన్నిచ్చే సమాసాలిక్కడ
ఒక వర్గంగా గుర్తించబడు మంచిచెడు మొదలగు వానిని పోలిన ఏ వర్గం.

న స గళ 5-2-54

స ష క 5-2-108

ప్రియద్వేషంబులు పై

అపుణ్యపుణ్యములు 12-2-30

విషాదమోదంబులు 5-3-877

మూర్రామూర్తములు వరాహ (సండి) 9-6

పదావదత గుంటూరిసీమ	87
సయానయాది దేవీభాగవతము	4-78

దీవానిశలు కల్పక్ష, కల్పవృక్ష ~ పుష్ప, ~ 80

ఈ క్రింది రూపకాంశాల్లో పూర్వోత్తర పదాలు రెండూ వ్యక్తినామాలు.

దుద్రవిరింనులు	4-8-149
జంభవాసవులు	7-5-161
యమవహ్నులు	8-1-210
కృష్ణగాంధీవులు	8-2-85
లక్ష్మణ బసవపురాణం	పుట 21

సమసిందే పదాల్లో తక్కువ అచ్చులు గలిగింది పూర్వపదంగానూ, అంత కన్న ఎక్కువ అచ్చులు గలిగిందే తర పదంగానూ ఉండాలని అల్పాచ్చరమ్ 2-2-34 అనే సూత్రం ప్రతిపాదించింది. ఈ నియమానికి తొంగని ప్రయోగాలీ క్రింద గుర్తింపనగును.

రోమశధోమ్యులు	9-4-42
దుర్యోధనాచలములు	5-2-881
కృతవర్మసాత్యకులు	5-8-247
వృకోదరాద్ధనులు	5-8-281
బలదేవదుక్కులు	5-4-181
రామ	7-2-228
"	10-2-20

ఈ సమాసాల్లో తొలిపదం మలిపదం కన్న ఎక్కువ పదాలను గలిగి ఉంది. వృకోదరాద్ధనుల్లో వృకోదరుడు పెద్దవాడగునని అర్థమని కన్నా ముందు ప్రయుక్తమై యుండును. బ్రాతుర్థాయనః (వార్తకం) పూర్వపద వాచ్యుడు పరపద వాచ్యుడుకన్నా గొప్పవ్యక్తియైనచో నది ఎక్కువ అక్షరాలను కలిగి ఉన్నప్పటికీ ముందు ప్రయుక్తం గావాలని నియమం. ఆభ్యర్థితంవ అనే వార్తకం సూత్రం ఆ యర్థాన్ని ప్రతిపాదించింది.

భయత్రమజనకము	8-4-89
చక్రగాంధీవధరులు	7-1-124

మత్స్యమండ్రదేశ్యులు	7-5-181
మారుతసురాధిపసూనులు	8-1-158
మస్తకకూర్మహస్తభుజగతతులు	8-8-158
పితృమాతృహితుండు	పంచరత్న 1-55

ఇత్యాది సమాసాల్లో జనక, ధర రశ్వర, తతి, హిత అనేవి సమాసగత పూర్వోత్తర పదాలకు రెంటికి అంతంలో చేరుతాయి. లేకుంటే అర్థం కుదరదు. భయానకము మరియు భ్రమ జనకము ఇత్యాదిగ పై సమాసాలకు విగ్రహ వాక్యాలు.

ద్రవ్యముగ ద్వంద్వ సమాసాలు కొన్ని ప్రయుక్త

సామజవాణిరధంబులు 8-1-287

కమలాలయసరస్వత్ ప్రభావతీ 1-88

పదరత్నముగ ద్వంద్వ సమాసాలు.

చక్రధనుర్గ - గర్భము 9-2-259

అనేక రూపములు.

జనకభూమిగగనాది 18-1-28

వద్యావద్య పథ్యాపథ్య భక్ష్యాభక్ష్యపేయాపేయ అముక్తమాల్యద 8-81

తెలుగుకవు లతివిరళంగా బహువ్రీహి సమాసాలను వాడారు.

అహారాత్రము భాస్కరం శరణ ఆరణ్య 181

విద్యదశము 12-214

తత్పురుషాది సమాసాల ప్రయోగము అతి బహుళము. వీని నిర్మాణంలో వైచిత్రీ వైవిధ్యం గలవు. సిద్ధసమాస ఘటిత పదాలకు బదులుగా వినుత్పన్న పదాలను ప్రయోగించి మూలరూపానికి తుల్యార్థాలుగా (విభిన్న పదాలతో) సమాసాలను రూపొందించటంలో తెలుగు కవులగు తిక్కనాదుల కభిరుచిగలదని పరిశీలన వలన గ్రహింపగలము. ధండోనియమాలైన యతి-ప్రాసలను గణాలను పరిరక్షింప నీవిధంగా పర్యాయ పదాలను వాడటం అదినుంచీ తెలుగు కవులకు రప్పనిసరి అయినదని గ్రహింపనగును.

కవి తన ప్రత్యేకతను నేర్పరితనాన్ని పాండిత్య పరిణతిని సమాస రచనలో చూడ ప్రయత్నించారని తలచటం గూడ సత్యదూరం గాదు. ఈ విధమైన విజగీష ప్రబంధ కవుల్లో ముఖ్యంగా అష్టదిగ్గజాల్లో గలదని పరిశీలన వల్ల తెలియనగును.

భీష్ముడు గంగానదికి కలిగిన పుత్రుడు. త్రిలింగం 'గంగా' అనేదాని అపర్యార్థకంలో 'ధక్' అనే తద్విత ప్రత్యయం (త్రిభ్యోధక్ 4-1-120) రాగా అందరి ధకారానికి 'ఏయ' ఆదేశమైనందున 'గంగా-ఏయ' అని ఏర్పడుతుంది. అనంతరం గంగాలోని తుదిస్వరం 'అ' 'గాంగేయ' అనేది సిద్ధిస్తుంది. గంగానదికి లేదా భీష్ముడు అని దీనికర్థం ఇలా సిద్ధిస్తుంది. పై పదంలోని 'ఏయ' అనే ప్రత్యయానికి పర్యాయంగా సుత-సూను-నందన, తనూభవ-తనూజ అనే పదాలనూ పూర్వమందరి 'గంగా' అనేదానికి అమరతరంగిణి, అమరాపగ, ఇత్యాదులు పర్యాయాలయినందున వివిధాలయిన పదబంధాలను భిష్మ అనే అర్థబోధకాలను గల్పించి తెలుగు కవులు తమ రచనల్లో ప్రయోగించారు. ఈ విధంగా పర్యాయపదాల సంఖ్య పెరిగింది. గాంగేయ, అతిసామాన్యము భాషయందు ప్రసిద్ధము ' ' ' ' దాన్ని మూల ' ' ' ను మిగిలిన వాటిని దాన్ని సమానంగా చేసుకొని ఏర్పాటు ' ' ' తలచితిని.

తరంగము

అమర తరంగిణి తనయుడు 8-1-278

అమరాపగా — 8-2-8

దివిజాపగా — 12-2-89

సరిహద్దు

సరిహద్దునుడు 12-2-195

అమరతరంగిణి ' ' ' 12-2-82

— — 12-2-827

సంగమము

అనిమిష ' ' ' ' ' 18-2-28

—తనూభవుడు

అనిమిషాపగా ౪౪ భస్మగు

12-2-982

—తనూజుడు

దేవతదినీ తనూజుడు

12-5-994

౪.౪౪

అమరగమిగమిగమి

12-8-549

సురతదినీ —

8-8-905

పై పదబంధాలలో సుతపర్యాయ పదాలాడు ప్రయుక్తములు. గంగా నదికి పర్యాయంగ ఈ సందర్భంలో కవి కల్పించిన పర్యాయ పదాలు మొత్తం తొమ్మిది. ఈ ప్రయోగాలన్ని తిక్కన రచిత భారత భాగంలోనివే, తిక్కనకు వినూత్న పదబంధ రచనలోగల శక్తి సామర్థ్యానికికూడ సువ్యక్తము లవు తున్నాయి. నన్నయ ఎఱువారు భారత భాగంలో గాంగేయుడు భీష్ముడు మొదలైన పదాలే ప్రయుక్తములు. కవి బ్రహ్మగావించిన పదబంధ సృష్టి యందంతగ (నన్నయ ఎఱువలలో) గనరాదని తలంపనగును. ఈవిధమైన పద రచన ఛంత్ నిర్బంధాలను తప్పించుకో సుపయోగపడుతుందని గూడ చెప్పగలం.

శివునికి చంద్రదేవు శిరోలంకారంగా ఉన్నదని మనం సాంప్రదాయముగా వింటుంటాం. 'చంద్రశేఖర' అనే పేరాయనకు అందువల్ల సంక్రమించింది. ఈ సమాసంలోని 'చంద్ర' అనే దానికి, 'శేఖర' అనేదానికి పర్యాయ పదాలను చాడి పలువిధాలైన సమాసాలను సృష్టించి తెలుగు కవులు శివునకు పర్యాయంగా వాడారు. శివుని శిరస్సుపై అర్ధచంద్రుడున్నట్లు కొందరు, చంద్రుని షోడశ కళల్లో ఒక కళ మాత్రం శివునికి శిరోమకుటమని మరికొందరి తలంపు. అందు వల్ల ఈ క్రింది పదబంధాలు శివ పర్యాయాలుగా ప్రయుక్తములు.

చంద్రార్ధధరుడు		12-5-958
చంద్రగమిగమిగమి	ధ్యచరిత్ర	పుట 259
రాజార్ధధరుడు	"	" 527
శ్రీశైలగమిగమి	లసవపురాణం	" 98
సోమార్ధధరుడు	"	" 124

ఖండేందుమౌళి	„	„	177
భాగ్యశంకర	„	„	280
ఏణాంకధరమూర్తి	„	„	379
„	„	„	380
రాజాంకుడు	„	„	385
గుధాధామార్థచూడామణి	కుమారసంభవము (నన్నెచోడుడు)		8-5
అర్థశిఖ మండల నిర్మలసింధుమౌళి	„		8-80
సుధాంశుకళాకమనీయమౌళి	భోజరాజీయము		1-174
నిటల ప్రకంధంగు శివకరుడు	వరాహపురాణం (నంది)		2-112

గమనిక :- ఇందు స్తనంధయ = బాల

శీతకరకిరీటుడు	వల.ప.పు. (నంది)	10-45
రాజార్థకోటిరుడు	„	10-97
శీతశంకర	వరాహ (హరిభట్టు)	2-109
హిమధామకిరీటుడు	„	5-184
„	కాళహ స్తిమహాత్మ్యం	1-120
చంద్రమౌలంకారుడు	„	1-121
హిమగర్భ స్తిచూడామణి	„	4-108
తారావిటార్థమౌళి	పాండురంగమహాత్మ్యం	1-180
తారాకమనార్థమౌళి	„	1-209
చంద్రకళాశేఖరుడు	హరవిలాసము	7-95
హరిణభృన్మూర్ధస్యడు	కాళిఖండ	1-28

గమనిక :- హరిణభృత్ = శశి = శశము లాంఛనము గల చంద్రుడు
శిరస్సున గలవాడు.

చంద్రదధరుడు	ఉద్భటారాధ్యచరిత్ర	2-105
రమణీకర్ణాశి	నిరంకుశాపాఠ్యాన	8-52
అర్థపద్మారిమౌళి	కువలయాశ్వాచరిత్ర	8-72
విధుఖండమౌళి	పరమయోగివిలాసము	పుట 76
ఉద్భుపథుశేఖరుడు	సారంగధరచరిత్ర	3-111

ఇందీవరచితము డుడు శివశతకము 19

నవబాలచంద్రమహ్నాదుడు రామాయణకల్పవృక్షం (పీఠిక) 18

ఈ రీతి కల్పితాలై ప్రయోగ రూఢాలయినవి మూడు పదులకు పైగా ఉన్నాయి. బాల-ఆర్థ-రేఖామాత్రమైన జాబిల్లిని ఆభరణంగా కిరీటంగా ధరించి నట్లు పై ప్రయోగాల్లో చెప్పబడియుంది.

పద్మాద్భుతమయిన తెలుగు నిఘంటువు సాంఘికమునకు 1900-1901 సం. 1914 సం. దానికి పేరు గలిగింది. ఇందు ప్రతి పద్యంలోను ఆంధంలో సాంఘిక గూర్చిన సంబంధన ఉంటుంది వాటిల్లో శివునికి చంద్రుడు శివోలంకార మనే అంశాన్నాదారంగా వేసుకొని తత్కర్త గల్పించిన సమాసాల నీ క్రింద పొందుపరుస్తున్నాను.

మృగధరాంక, చంద్రార్థమౌళి, చంద్రార్థమకుట, గగనోగ-గగ, శీరాంశు ఖండమౌళి, చంద్రార్థి, చంద్రార్థధర, చంద్రమౌళి, ఉడురాజ కళా వతంస, చంద్రార్థ, బాలేందుధర, శశాంకకళావతంస, చంద్రార్థధర, సుధాకరమకుట, చంద్రమోవతంస చంద్రమౌళి, చంద్ర ఖండ కలాప, చంద్రార్థ, ఇవి మొత్తం రెండు పదులకు పైగా ఉన్నాయి.

శివునికి సుదుటిలో కన్నువందటారు కాబట్టి ఆయనకు మూడుకన్నలు. అందువల్లనే 'మక్కండి' అనే సమాసం ఈయనకు వర్తిస్తుంది త్రినేత్ర అనేది ఈ ఖావ ప్రతిపాదకమైన సంస్కృత సమాసం ఈ యంశాన్నాదారంగా తీసుకొని తెలుగు కవులు తమ రచనల్లో అనేకానేకాలయిన సమాసాలను గల్పించి ప్రయోగించారు

స్ఫురితషడర్థనేత్రుడు	9-1-285
లోచనత్రయముడు	పండితారాధ్యచరిత్ర పుట 121
ద్వంద్వార్థార్థనయసుడు	కుమారసంభవం 12-214
పశ్యత్పాలుడు	జై మినిభారతం 1-14

అసమనేత్ర, విషమనేత్ర, అలికనేత్ర మొదలైన సమాసాల నీసందర్భంలో మనం సా 1914 ప్రయత్నాలను గ్రహింపగలం.

శివునికి మూడోకంటితో నిప్పు రగుల్లుంటుందనే యంశాన్ని బట్టి కల్పితాలైన వీ క్రింది సమాసాలు

త్రిపురాసుర సంహారంలో శివునికి బాణంగా విష్ణువుగల గవద్దారంటారు.
ఆ యంత్రంపై కల్పితాలయినవీ క్రింది సమాసాలు.

ఫణిగ్రామజీయ్యాస్త్రిండు కాళహస్తీమహాత్మ్యము 1-58

నేత్రకర్ణేతల్పాశుగుండు ఉద్భటారాధ్యచరిత్ర 8-28

ఈ బాణప్రయోగాని కనువుపద్ధ చాపం మీరు పర్వతం, అందువల్ల ఆ సందర్భంగా కల్పితాలైన ఈ క్రింది సమాసాల్ని సాహిత్యంలో ప్రయోగించింది. మహిధరచాపా, మీరుచాప, ధరజీతలాంగ, కుధరచాప, ధరాతలాంగ, నగరాట్రాప్త, మీరులైలచాప, కుధర చాప, కనకాచల చాప.

ఇతరములు :-

కూచ		5-8-177
మన్మథహరి		9-2-112
దక్షమహారి	మార్కండేయపురాణం	4-111
ఫణివాధినాథ	పండిత కళ్యాణచరిత్ర	పుట 148
శిక్షాచాపనుడు	" ద్వీ.భా.	" 77
ఉత్తరగమనుడు	భీమఖండ	8-218
ఉత్తరవల్లభుడు	బసవపురాణ	పుట 95
అజహరిశతమథార్పితుడు	"	" 177
ఏడాంకధరమూర్తి	"	879, 880
విషకంధరుడు	రంగ కళావల్లభ	పుట 42
ఆనంద కళ్యాణ	కుమారసంభవము	1-182
ఆరిగ్గర్గ	"	7-158
అంగీకర్షణ	శివమందిరుడు ప్రబోధచంద్రోదయం	8-84
పశ్చాత్తాపము	జైమినిభారతము	1-14
అంబరకేశ	వరాహ (హరిభట్టు)	1-74
కలధోతలైలగి	కాళహస్తీమహాత్మ్యం	1-80
ఉమాజాని	"	1-90, 97, 9-218
జ్ఞానస్రగ	"	9-28

భవవత్సరాశ్రమపక్షిశ్రవణం	,,	3-824
హిమగిరిజాడపుడు	,,	4-51
కాలద్వీపేశుండు	,,	4-68, 04
కాకోలాళన		
ఇభరక్షోహదుడు	ఉద్భూతాద్య	1-20
దివిషన్నదీమకుటుడు	,,	3-85
నిరంకుశపాథ్యానం	నిరంకుశపాథ్యానం	1-27
ప్రాలేయాగ్ని - విశ్వకర్మ	,,	1-818
గగనశేఖరుడు	,,	3-28
గ్రహచక్రముఖరి	వసుచరిత్ర	4-86
నిటాలకటాక్షుండు	ఉత్తరరామాయణ	5-70
గోతురంగుడు	రేపిభాగవత (పూర్వార్థ)	3-80
గిరిదే	నానారాజసందర్శనము (ఉత్తరార్థ)	3-47

విశ్వేశ, అంధకవిపక్ష, శ్రీమహేశ, ఉమేశ, నిలకంఠ, గరళకంఠ, మౌళి
 ద్రుతగంగ, అంగుళిమ, అంబరకేశ, ఉమేశ, ధృతకురంగ, భవవత్సరాశ్రమ
 తురంగ, విశ్వాధిపతి, నగనివేశ, నందివాహ, విశ్వకర్మ, పాలనైత్ర, అనంగ
 ధ్వంసి, రజతగిరినివాస, నగజాధీశ, అసమనైత్ర, నగనివేశ, ఘనతరగోరాజ
 గమన, విశ్వకర్మ, ధూతకలుష, శారదా, అంబికేశ, భీమకపర్తి,
 పురారి, గిరిశ, గౌరీరమణ, మహీధర, విశ్వాధిపతి, కుశగిరి, చర్మవసన,
 శ్రీనివాస, సురమునిసిద్ధ సేవ్య, నగసుతానాథ, నీరదనిషంగ, భక్త
 విధేయ, ఆర్యాసహాయ, వృషవాహ, శైలగేహ, శూలపాణి, మేరుదాప, ఇభరక్ష
 హర, శివకంఠ, ఆర్యాయనీశ, గజదానవారి, అంబరకేశ, ధనదమిత్ర, పంకజాక్ష
 సన్నిత్ర మహాసేనజనక, అవిముక్తనిలయ, అయుగనయన, అంబుదనిభాంగ,
 ధూతకలుష, పినాకపాణి, రోప్యాదిశరణ, తొరంగకేయూరసహిత, శయఘటిత
 శూల అనేవి సామంత ప్రభుత్వ శివపర్యాయపదాలు.

శివపర్యాయంలో గంగాధరేత్యాదులున్నాయి. కాని గంగాపతి, గంగా
 జాని మొదలైనవి గనరావు. ఉమాపతి, గిరిజా జాని మొదలైన సమాసాలు శివ
 పర్యాయ ప్రయక్తాలైయున్నాయి.

గణపతిజనక పదాననజనక గానరావు. మహాసేనాని జనక అనేది ని గాన ప్రయత్నమై ఉంది. శివపర్యయ ఇన్ని సమాసాలు ప్రయత్నాలైనాయంటే తెలుగు కవులకు వినుతానాధారముగా ఎంతటి యథానివేశంగలదో తెలియజేస్తుంది.

మదనుదనే వాణ్ణి గూర్చి వాఙ్మయంలో ఉన్న వివరాలు చూసిన తీసుకొని అనేకాలయిన పర్యాయపదాలు గల్గివున్న సంస్కృత నిఘంటువులయిన అమరకోశాదులందు గనరానివీ పదబంధాలు. మదన పద పర్యాయాలు తల్లాన్ని గ్రహించి వాన్ని అవిష్కరించి నందున ఈ రూపాలు ఏర్పడి యుంటాయని తలంపనగును. నిఘంటు ప్రయత్నమైన మదన-మన్మథ-మార, ప్రద్యుమ్న - మినకేతన - శంఖరారి, మనసిజ - కుసమేఘ - పుష్పధన్వా-రతిపతి శృంగారయోని - శ్రీపుత్ర అనేవి. ఈ క్రింది పదబంధాలను పైవానితో పోల్చి చూడండి.

హృదయజన్మ (ఆకారుడు)		1-0-189
లతాంతశరుడు	దశకుమారచరిత్ర	3-128
మీనపరాకమూర్తి	శృంగార శాకుంతలం	1-31
మహారథ	"	2-148
శంఖరారి	కాళహస్తిమహాత్మ్యం	1-88
అంబుచరాంకుడు	మనుచరిత్ర	4-39
తైరవేషుడు	రామచరిత్ర	1-59
నీరయ ప్రధనుడు	విజయరాఘవకళ్యాణము పుట	118

పాండవ కౌరవ యయాతి నల మొదలైన రాజవంశానికి ఆదిమ పురుషుడు చంద్రుడు. అందువల్ల ఆ వంశానికి చంద్రవంశమని పేరు. ఈ వంశానికి పర్యాయాలుగా ఈ క్రింది పదబంధాలను తెలుగు కవులు ప్రయోగించారు.

శశికుల		2-2-176
అమృతకిరణకులము		14-8-209
అమృతకరవంశము	శృంగార శాకుంతలం	8-248
నక్షత్ర కేశవంశము	"	8-8

సూర్యవంశానికి పర్యాయాలు

అహి- - - - -ము	రంగనాథ-	పుట 188
సరఃప్రభవాపునివంశము	కల్పవృక్ష బాల	3
జలేజహితవంశము	" "	5
కంజాతా ప్రవంశము	దేవీభాగవతము పూర్వార్థము	8-289
గగనమణికుల	ఉత్తర- - - - -ము	7-812
చందాంశువంశ	" "	8-882
అహిమకరకుల	" "	8-98
అంబరచరరత్నవంశ	మొల్ల- - - - -ము	1-57

హస్తినాపురానికి క్రింది పర్యాయ పదాలు ప్రయుక్తాలు.

గజనామధేయపురము	భాగవతము	1-487
గజపురి		8-1-88
హస్తినగరి		5-1-218
వారణాపురము		14-8-82
హస్తపుర	క్షేమిని భారతము	5-94
హస్తినావతి	" "	8-18
హస్తినగరము	దేవీభాగవత పూర్వార్థ	2-242

అశ్వమేధం అనేదానికి గర్భిణీలయిన పదబంధాలు.

18-2-48, 18-8-188, 7-2-210, 8-4-809		
హయమేధము		5-1-107
తురగమేధము		7-2-207
"		12-1-174
హయమేధము	రంగనాథరామాయణము	పుట 10
"	"	" 15
హయమేధము	భాస్కరరామాయణ బాల	50
"	"	108
"	"	యథా 2480

"	పరాహ(నంది)	1-53
"	"	1-129
"	త్రైవిదియ	1-81
తురగమేధము	"	1-81
"	"	1-108
హయమేధము	కవికర్తృత్వము	1-84
"	చిత్రభారతము	1-12
"	ఉత్తరము	7-88
"	"	7-359, 370, 400, 8-8
తురగమేధము	"	7-378
పశుసేవ	కల్పవృక్ష	23
తురగమేధము	"	62, 98

గంగానదికి క్రింది పర్యాయపదాలు.

మరుత్సరిత్	4-1-36
దివిజాపగా	12-2-68
అమరతరంగిణి	12-2-237
అనిమిషాపగా	12-2-382
దేవతటిని	12-5-804
"	12-8-245
అమరతటిని	12-8-548
అనిమిషనదీ	18-2-28
సరిత్(సూను)	18-3-195
అమరతటిని	18-4-180
ఆపగా(ఏయ)	8-5-418
"	18-4-304
అమరసరిత్	మార్కంధేయపురాణము
ఖధునీ (ప్రాకృమ్య)	విక్రమార్కచరిత్ర
గంగాధుని (నప్రాస)	దేవీభాగవతము

భారవదానికి క్రింది పదబంధాలు ప్రయుక్తాలు.

అభగజము		4-5-192
దేవభద్రదేవ(యాన)	పరమయోగివిలాసం	పుట 80
లేఖస్వామి చౌదంతి	మనుచరిత్ర	5-59

సూర్యున కి క్రింది పర్యాయపదాలు కల్పితాలై ప్రయుక్తము.

భానుమత్ (సూనుడు)		4-3-77
దిననాథ (నందనుడు)		12-1-18
దినేంద్ర (తనయుడు)		12-1-21
దినప (జుడు)	రంగనాథుడు	పుట 202
అహిమాను (కుల)	"	" 139
దినకృత్ (పుత్ర)	భాస్కరం	కిష్కింధ 418
గభ స్తిమత్ (శిల)	వరాహ(నంది)	2-58
శ్రీవరుక్	వాసిష్ఠరామాయణ	1-23
చందరుక్	"	1-66
నీరజమిత్ర(కుల)	హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన(గౌరన)	పుట 176
సప్త సైంధవ	రామాభ్యుదయ	1-18
గగనమణి	ఉత్తరరామాయణ	7-812
వాసరరాజు(వంశమణి)	"	8-211
వాసరరాజ్ (సుత)	"	ప్రే
జలేజహిత(వంశ)	కల్పవృక్ష	దాల 5
సరప్రభాపుని(వంశ)	"	" 6

చంద్రున కి క్రింది పర్యాయపదాలు ప్రయుక్తాలు.

అమృతకరణ(కుల)		14-3-209
అమృతకర(వంశ)	శృంగారం	3-248
సురాంకుకా(కమనియమౌళి)	భోజరాజీయ	1-174
శీతకర(కిరీట)	వరాహ(నంది)	10-45
శీతరుక్ (జుట)	వరాహ(హరిభట్టు)	2-183
హిమగభ స్తి(చూడామణి)	కాళహస్తిశర్వరమహాత్మ్యం	4-108

బారావిట (అర్థమాళి)	పాండురంగమహాత్మ్యం	1-209
రజనీచర (కిరీట)	నిరంకుశ	8-52
శుభ్రాంశు (ఉజ్జ్వలమౌళి)	చిత్రభారత	4-101
ఉడుప్రభు (శేఖర)	సారంగధర	8-111
సరోజరిపు (ఉపలశయ్య)	రాధికాసాంత్యన	4-47

మహిషాసురున కీ క్రింది పదబంధాలు ప్రయుక్తాలు.

బాలాయదైత్య	మార్కండేయపురాణం	6-88
సైరిభద్రానవ	"	6-121
చందనవ	ప్రబోధచంద్రోదయము	4-25
కాశరాసుర	కాళహస్తి	1-4

అగస్త్యునకీ క్రింది పర్యాయపదాలు ప్రయుక్తాలు.

ఘటసంభవ	రంగనాథుని	పుట 147
ఘటసూతి	"	పై
ఘటయోని	కుమారసంభవం	7-114
ఘటసంభవ	పాండురంగ	1-201
కలశజ	కుమారసంభవ	8-5
ఘటభూ (ముఖ్యవ్రతులు)	ఉత్తరం	1-89

సీతకీ క్రింది కవులు వాడియున్నారు.

జగదీశనూజ	రంగనాథరామాయణ	పుట 170
అచలాత్మజ	ఉత్తరరామాయణ	6-177
ధరాజ	"	8-215
క్షితిసుత	"	8-78
భూమిజ (జాజువార్యమమూర్తి)	కల్పవృక్ష బాల	488
మైథిలాపత్యము	" సుందర పూర్వరాత్ర	849

బ్రహ్మ మరియు బ్రహ్మాండం అనటానికి క్రింది పదబంధాలు కవి ప్రయుక్తాలై ఉన్నాయి.

భారతీనేత	రంగనాథరామాయణం	పుట 41
----------	---------------	--------

అక్షాతగర్భుడు	శృంగారకాకుంఠలం	1-7
అక్షాతగర్భుడు	పాండురంగ	4-62
అంభోరుహభూషుడు	"	2-159
గర్భామాధవుడు	ఉత్తరరామాయణ	4-82
అబ్జజాండగోళము	భాస్కరరామాయణ	యుద్ధ 2542
అబ్జప్రకరాండము	కుమారసంభవము	7-81
అబ్జజాండము	వరాహ (నంది)	9-82
అరితగోళము నాసికేతు ఎ	అర్జున	2-177
నీరేధుహగర్భాండము	వరాహ (హరి)	2-75
అజాండము	దేవీభాగవతము	4-158
నాశికగర్భాండము	కల్పవృక్ష యుద్ధ నిస్సంశయ	877

రాజుకీ క్రింది పదబంధాలు పర్యాయాలుగా తెలుగు కవులు వాడారు.

ధాత్రీచక్రేత	కాళహ స్తిమహాత్మ్యం	2-90
నృపార్యక్షవిభుండు	ఉద్భటారాధ్యచరిత్ర	8-87
సాగరకాంఠీకాంతుడు	"	8-188
వసుధాధ్యక్షఋభుక్షుడు	మనుచరిత్ర	5-56
స్థలము	కవికర్తరసాయన	2-87
శ్రీమదాంతుని	కుమారశ్యచరిత్ర	4-101
నాగి	అర్జున	1-98
చతురాక్షర	"	1-44
రసామందలాధిపుడు	సారంగధర	8-106
భూవజ్రాయుధుడు	ఉత్తరరామాయణ	8-401
కాళ్యపికాంతులు	నాసికేతు (పూర్వ)	767
రసాపతి	"	798
భూదాడుడు (భూమి, దారా, యస్యస)	సుఖం	8-181
చతుర్భుజ	"	5-281
దిలీపకాళ్యపీఠర	కల్పవృక్ష పీఠికా	21
మనుజుమహేంద్రుడు	" బాల	16

ఇలేకుడు	" "	20
ఇయోషాహుగంగుడు	" "	71

పార్వతికి క్రింది పదబంధాలు ప్రయుక్తాలు.

గిర్వాణసుత	18-5-78
కుంధరకన్యా (నాథకోటిరత్నంబు) శృంగారం	8-82
పర్వతాధీశకన్యక నాసికేతూపాఖ్యాన	1-89
సామగ్రిజా (ధవుడు) కాళహస్తీశ్వరమహాత్మ్య	4-51
ప్రాచీనాద్రిసుతా (జీవితనాయకుడు) నిరంకుశ	8-18

లక్ష్మికి పర్యాయ పదాలుగా వాడిన సమాసాలు.

పద్మగేహ (కళత్ర)	వాసిష్ట	5-804
అర్జునాశకన్యా	కాళహస్తీ	7

కోటికి పలు తెలుగు కవులనేక పదబంధాలను ప్రయోగించారు.

తరుచరము	రంగనాథ	పుట 886, 870, 880, 887, 888, 892, 894, 415, 896, 401
అగచర	రంగనాథ	పుట 894, 895, 897
అగచర (అదిప)	" "	895
నగచర	" "	896
శైలచర	భాస్కర కిష్కింధ	" 179
వృక్షచర	" "	886, 756
తరుచరులు	" "	724
తరుచరపీఠాలు	" సుందర	7
అగచర	" "	175
గిరిచర	" "	2456

దిగ్గజములైన ఆశాకరి (రంగనాథ. పుట 298, 405, 427) అనిన్నీ పాద పానికి బదులు అంఘ్రిపము (భాస్కర. అయోధ్యకాండ 250) పర్వతాలకు పర్వగృహం (భాస్కర అయోధ్య 250) అనిన్నీ గణానన అంటానికి బదులు సామోద్యవవక్త్ర (కుమార సంభవ 2-2 అనిన్నీ తెలుగు కవులు ప్రయోగించారు.

పామునకు బదులుగా ఈ క్రింది పదబంధాలు ప్రయత్నాలు.

నయనకర్త(కుండలుడు)	కుమారసంభవ	8-4
చక్షుశ్రోతము	కాళహస్తమహాచక్షుం	2-117
"	"	8-224
నేత్రకర్ణేత()	ఉద్భూతరాధ్యవర్జిత	8-28

యుద్ధభూమికి యుద్ధధరావలమని (ఉత్తర రామాయణ 8-882) ప్రయోగించటమే గాక విష్ణుని బదులు వారిదిత్తుడు (పరమయోగివిలాస పుట 982) ఉదాహరణలు. పాదాన్ని క్రింది పదబంధాలను తెలుగు కవులు గల్పించి మన కావ్యాల్లో ప్రయోగించారు.

కనకాక్షుడు	వాసిష్ఠరామాయణం	6-20
"	వరాహ(హరి)	2-20
"	చిత్రభారతము	7-155
"	ఉత్తర...	8-807
హేమనేత్రుడు	దాశరథీతకము	71
హేమాక్షుడు	మాకుందశతకము	81
కనకాక్షుడు	దేవీభాగవతము	4-888
"	"	5-88
హేమాక్షుడు	కల్పవృక్ష బాలకాండ	98

పాదాన్ని కవిత్వనీతి క్రింది పదబంధాలు ప్రయత్నాలు.

కనకకళిపు	వాసిష్ఠ	6-808
"	వరాహపురాణ(హరి)	8-285
"	"	8-209
తపనీయకళిపుడు	నారసింహశతక	81
కనకకళిపుడు	"	82
"	గరతం (ద్వి. భా.)	298

ఈ క్రింది విశేష ప్రయోగాలు గుర్తింపదగును.

పాదాన్ని పూర్వకానికి ఆశ్రితంధరుడని (బోజరాజీయము 1-81) ప్రయోగించారు, ఇందు పూర్వోత్తర పదాలు తెంగా మారినాయి, దీన్ని సమానంగా గుర్తించి పాద పాన్ని తెలుసుకోవడే మనం అర్థం చేసుకోలేం.

నాగాత్మమనే సమాసంతో నాగకు, వ్యాళ అనేది అస్మానికి తురప్రమనేదీ ఆదేశమున వ్యాళతురప్రమంబు (శృంగార కాకుంతల 2-142) అనేది ప్రయుక్తమయినది. భాషా విశిష్టత దేదీన్ని loagn li ' ' అంటారు. ఇందులో వ్యాళాని భాషావినిమయం లేదు. 'నాగ' అనేది వ్యాళ అనేది రెండూ ఒకే భాషకు అనగా సంస్కృతానికి వ్యాళ పదాలు. అర్థం విషయంలో స్పష్టత కొరవడినందున మూలరూపం గుర్తించకపోతే అర్థంగాదు గాబట్టి దీన్ని loagn li ' ' వంటిదనాలి. ఈ విధానాన్ననుసరించిన పద బంధాలకు ముఖ్యముగా గుర్తింపురాలేదు.

జలశరంబు (శృంగార 2-142) అనేది వారుజాత్మమంటా నీటి బదులుగా వాడినట్లు తెలుస్తుంది. 'వరుణుడు' నీటికి నిధి. అందువల్ల జల అనే దాన్ని వారుణకు పర్యాయంగా వాడటం అన్యయశ్లేశాన్ని గలిగిస్తుంది. ఈ ప్రయోగ విశేషం గూడ మూలం గుర్తించకపోతే తోధపడదు.

'చక్రవాళ' మని భూమికి చుట్టూ ఉ పర్వతం ఉన్న పొరుగు పొరుగులు. దాన్ని చక్రవాళ పర్వతం అని చెప్పటం గూడ ఉంది. దాన్ని ధారంగా తీసుకొని 'చక్రగిరి' అనే పదబంధాన్ని (కవికర్ణరసాయనము 2-56) తెలుగు కవులు తమకావ్యాల్లో ప్రయోగించారు. ఇదిగూడ దీని సమానావినా అర్థంగాదు.

స్వర్గశ్రీకి పర్యాయంగా నాకాబల (శరావధాన సారము పుట 2) అనే పదబంధాన్ని 'ఖరాసుర' అనేదానితో అనురకు బదులు 'మానవభోజనుడు'నిన్నీ (ఖరమానవభోజనుడు) (ఉత్తరరామ 4-107) కల్పించి ప్రయోగించటం గమనించాలి.

'యజ్ఞాశ్వ' అనే పదబంధంలో యజ్ఞకు 'సప్తరంతు' అనే దాన్ని ప్రయోగించినందున సప్తరంతు తురంగ (తైమిని భారతం 4-88) అనేది నిషృన్నమయినది. పై పదబంధంలోని అశ్వ అనేదానికి అర్థ ప్రయోగించినందున యజ్ఞారంబు (తైమిని 2-122) అనే సమస్త పదం కల్పించారు.

యుద్ధంలో మృతిచెందిన భటులు వెంటనే స్వర్గాన్నలంకరిస్తారని మన సంప్రదాయం. అందులో పదాలు లేదా భటులు అలంకరించి స్వర్గ భాగాన్ని భటస్వర్గంగా దేవీ థాగవతకర్తలు (5-747) గుర్తించారు. ఇందులో 'భ' ప్రాస స్థానంగా సాగింది సందర్భంలో పద్యం, ఛందోనిర్బంధాల నంబి విముక్తి పొంద

టాని కీ విధంగా నూతన పదబంధాల కల్పన కవులకు తప్పనిసరి అయ్యిందని
 క్షరమర్శన.

రసాలమంటేనే మామిడి చెట్టు. ఈ పదానికి అగను చేర్చి 'రసాలాగ' (సుశీల 8-148) అని ప్రయోగించటం నూత్న పదబంధాల కల్పనలో మన కవులకు గల ఉత్సాహాన్ని చిహ్నం చేసే గాక భంధో నిర్బంధాల నుంచి తప్పకోవటం గూడ వారికి అనివార్యమైనందున ఈ కల్పనలు వచ్చాయనగలం.

భూదారము అంటే పండి భూదారుడు (సుశీల 8-148) అంటే మాత్రం రాజు. మహద్వాచకమయిన దారుడు ఈ యర్థాన్ని చెబుతుంది.

ఈవిధంగా సమాసగత పూర్వోత్తర పదాలకన్య పదాల నాదేశం గావించి వినుత్న పదబంధాలను సృష్టించటంలో మార్గ పదబంధాల అనువాదం ఆత్మక మయిన పై వివరణలో పదబంధం వేళంగా ఆ సజాతీయ భాషా పదాలేవచ్చాయి. కాని ఇందులో తెలుగు పదానాదేశంగా వస్తాయి. ఈ విధానాన్ని loan translation అని భాషా శాస్త్రజ్ఞులు పిలుస్తారు. సంస్కృత పదబంధాల కాంక్షికరణమే గాక ఆంధ్రపదబంధాలకు సంస్కృతీ కరణం గూడ ఈ విధానంలో కొంత అగ పడుతుంది.

సంస్కృతమునకు మాత్రం పరిమిత సంస్కృతాంధ్రాలకు గూడ యిది వ్యాప్తిగాంచినట్లు కానగును.

శ్రీకృష్ణ శతమందిర (ప్రబోధచంద్రోదయము 8-84)కు పర్యాయంగా తెలుగుపదాలతో నిర్మితమైన సమాసం 'నీరు కొండ యెడ' (రామాయణ కల్పవృక్షము పీఠిక 18) అనేది.

శతమనే ఉత్తికాంక్షికరణమే నూతకప్ప (5-4-198) అనేది. శయనగృహ లేదా శయనాగారమనే దానికనువాదం సెజ్జయిల్లు (దశకు మార చరిత్ర 7-158) అనే పదబంధము.

పుట్టచూలిపికము (భాస్కర రాజు సంగ్రహ రామాయణ) అనేది 'వాల్మీకి కోకిలం' అనే సంస్కృత సమాసానికనువాదం అని చెప్పగలం.

అజాగళ స్తనమనేదానికి తెలుగు సేత (పంచతంత్ర 5-77) అనే పదబంధము ప్రబోధచంద్రోదయం (5-42)లో గల 'ఒక్కకుత్తి కగా' అనేది ఏక కంఠముగా అనేదాని కనువాదం.

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం(పుట 108)లో ఉన్న 'శీగయిల్లు' అనేది లతాగృహమనే సంస్కృత సమాసానికి తెలుగు సేత. అన్నమాదాయ్యులు తన సంకీర్తనల్లో (12-80) ప్రయోగించిన 'శీగయిల్లు' అనేది గూడ పై సంస్కృత సమాసానికి నకలుగ గుర్తింపదగును. గౌరన తన ప్రయోగంలో 'శీగ' అని పూర్వపదాన్నే కవచనంగా ప్రయోగించగా అన్నమయ్య శీగల అని బహువచనంతో ప్రయోగించాడు. గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (పుట 252)లో గల 'పీనుగుతోడిజాగరణము' అనేది 'శవజాగరణము' అనేదానికి ఆంధ్రీకరణము. ఉద్బటారాధ్య చరిత్ర (1-118)లో గల 'బంటు బంటులము' అనే పద బంధం 'దాసానుదాసులనే సంస్కృత సమాసానికి నమూనా. పాటించు రణం (2-98)లో గల 'తలపుల మానికము' అనేది 'చింతామణి' అనే సంస్కృత సమాసానికి తెలుగు సేత. అముక్తమాల్యద (8-92) లో గల 'కన్యకాపుర ది తపసి' అనేది 'కలహాశనముని' అనే సంస్కృత సమాసానికి ఆంధ్రీకరణము. వైజయంతీ విలాసం (పుట 287) లో గల 'కన్నులే చెవులుగా వినుచు' అనేది 'చక్షుశ్రవము' అనే సంస్కృత సమాసానికి తెనిగింపు. వేటతరి లేదా కంచుకి అనే వాని కనువాదం అన్నమయ్య (12-80) ప్రయోగించిన 'పసిడి బద్దలవార' నేది సహస్రనారమనే సంస్కృత సమాసానికి అనువాదమే. 'కే న ను న' అనేది దీన్ని కంకంటి పాపరాజు ఉత్తర రామాయణంలో (2-214) ప్రయోగించాడు. అన్నమయ్య (12-218) ప్రయోగించిన 'పాలిబ్బాకడ' అనేది ఆమృతానికి ఆంధ్రీకరణము. 'శుకవాహన' అనే సంస్కృత సమాసానికి తెలుగు సేత ఉత్తర రామాయణం (4-200) గల 'చిలుక పటాచారాతు' అనేది. ఉత్తర రామాయణం (4-215) గల 'జక్కులరేలు' అనేది నలకూబర లేదా కుబేరనందన అనేదానికి అనువాదం. 'ధరాసుత' అనేదానికనువాదం ఉత్తరరామాయణం (8-18) లో గల మున్నీటి' అనేది ధరణీకామాత' అనే దానికనువాదం ఉ.రా. (8-57)లో 'ధరణీకామాత' ఉత్తరరామాయణం (7-115)లో గల 'ముమ్మెనలకైదువు' అనేది త్రిశూలం అనేదానికి అనువాదం.

మేక నామము (సింహాసన ద్వారాంశిక 5-77) మేకమెదదన్న (ఓంటిమట్టు రఘువీరశతకము 28) అనే ఈ రెండు ప్రాంతములు 'అజాగళస్తన' మనే సంస్కృత సమాసం మూలం.

శ్లోకములు (వసుదరిత 4-124) అనే సమాసం 'రుహిణ దీధితి' అనే చంద్ర పర్యాయానికి తెలుగు సేత.

కవికర్త రసాయనం 8-92లో గల కయ్యంపు కూటి తపసి అనే తెలుగు సమాసానికి 'కలహాశన' లేదా 'కలహభోజన' అనేది మూలంగా గుర్తించారి

జుక్కుల రేరాయపట్టి అనేది నలకూబరునకు ఆంధ్రీకరణము. చిలువ తిండిహుమాయి (ఉత్తర రామాయణ 6-191) కి పన్నగారి అనే సంస్కృత సమాసం మూలం ఈ సమాసానికి గరుత్మంతుడని అర్థం.

ముమ్మెనలకైదువు	ఉత్తరరామాయణ	7-115
ముమ్మెనలవాలు	„	7-148

అనేవి రెండూ గూడ త్రిశూల అనే సంస్కృత సమాసానికి తెనిగింపు.

బరుతూపుల పాదుషాహు (ఉత్తర రామాయణ 7-458)కు పంచబాణ అనేది, వెనెబుగ్గిముకుమారుడు (ఉత్తర రామాయణ 7-488) అనే దానికి చంద్ర నందన (బుధుడు) అనేది మూలము.

ఈ క్రింది అచ్చ తెనుగు పదములకు సంస్కృత సమాసాల కను వాదము.

వీనులకంటితొయ్యరి	అ.రా. బాల 118 నాగకన్య-చతుశ్రవకన్య
పసిండిబొజ్జదొర	„ „ 128 హరణ్యగర్భ
పంథితేర్లదొర	„ „ 47 పంత్తిరథ
చాయమగండు	„ ఆరణ్య 48 చాయమగండు
నల్వగుడ్డు	„ „ 106 బ్రహ్మాండము
ఆకుంజలికి	„ „ 89 పర్ణశాల
అకటిక్క	„ „ 102 „
చెట్టితిమ్మరి	„ „ 129 నగచర
కొమ్మమెకము	„ కిష్కింధ 6 కాథామృగము
నీటివామి-నీర్వామి	„ „ 84 జలాశయ
చుక్కరువముదొర	„ „ 99 బ్రహ్మ
తెలగంటిరావణాలిన్నియ	„ సుందర 9 ఇంద్ర

రివటోడి	" "	42 లతాంగి
మన్నుకాన్ను	" "	84 సిర
రాచగోరి	" "	96 రాజకన్య-సిర
దుక్కిచాలుపేరిందిరాచప్రోయాలు		సుందర 187 సిర
దు. ౪. ౧౧౧౧ శ్రవారవంగడము	అచ్చుతెనుగు	యుద్ధ30 ద్రాహ్మణవంశ
సికసామి	" "	118 వరుణ
కొమ్మదిమ్మరి	" "	188 శాఖాస్యగ
గాగర్పాస్యగు	" "	298 అగ్ని
తెమ్మెరమేతరివంగడపుతేరు	" "	527 ఆదిశేష
మినుసికవాడు	" "	527 వ్యోమతే
వేల్పులువ్వ	" "	550 అమృతం
దాగంపులురి	యయాతి	1-4 ర్యాగకాథూల
సింగంపుగడ్డియ	"	1-8 సింహాసన
చిక్కిరల్లి	"	1-48 లక్ష్మి
తమ్మిశ్రాంతిరాన్నదంట	"	1-48 బ్రహ్మ, పద్మయోని
గిరగిరశ్రాంతి	"	1-57 దాతకము
చిన్నగూటియప్పలుగు	"	1-79 "
జాబిల్లిచాలుపువేల్పు	"	1-87 చంద్రశేఖర
తబ్బిసితోట	"	2-50 ఋష్యశ్రమము
ఈగిమాకు	"	2-82 కల్పవృక్ష
చాలుపేరిదిననటోడి	"	3-12 సిర
అకుటిల్లు	"	3-21 వర్ణకాల
కడవపట్టి	"	3-29 కలకజ
కలిమికలికి	"	5-89 లక్ష్మి
చలివనులు	"	5-89 శైత్యపదారములు
చిల్కలైడిదార	"	5-180 మన్మథ
రాచజాబిరి	"	5-157 రాజచంద్ర

ఈ విధంగా సంస్కృత సమాసాల నాంధీకరించుచు గాక ప్రసిద్ధ సంస్కృత పద ఘటిత సామెతల ముందు లేదా వెనుకటి పదాల కన్య పదాల నాథేగాఁగఁబడి కొత్త మాటలను గల్పించటం గూడ తెలుగు కవుల్లోగఁదు.

సంస్కృతంలోని 'పురుష' అనే మాట అంతంలో చేరుతాయి అవి ప్రకస్త వాచకాలు, 'పురుష' అనే దానికి పరంగా 'వృషభ' అనేది చేరితే ఏర్పడే 'పురుష వృషభ' అనేది ఉత్తమ పురుషుడనే అర్థాన్ని చెబుతుంది. మతల్లికా, మచర్లకా, ప్రకాండ 'పురుష' గూడ ఇలాంటివే. మతల్లికాడులు శ్రీనివాసాచార్యులు నందున శ్రీలింగాల కంఠంలో చేరుతాయి. ఇలాంటి ప్రకస్త వాచక సహిత సిద్ధ సమాసాలను తెలుగు కవులు ప్రయోగించటమే గాక వీనికి ఆంధ్రీకృతరూపాలను గూడ తెలుగు కవులు తమ కావ్యాల్లో ప్రయోగించారు.

మునివృషభుడు	1-1-16
మానవవృషభేంద్రుడు	1-4-179
పురుషవృషభులు	2-2-291
పురుషవృషభుడు	9-1-292
,, భాస్కరరామాయణ అరణ్య	1-95
,, వైష్ణవ కర్ణాలు జై మినిభారత	2-24
పరంగకులపుంగవుడు ఉత్తరరామాయణ	8-81

ఈ వర్గానికి చెందని సమాసానికి తెనిగింపు వల్ల ఏర్పడ్డది, 'దాగంపు బులి' యయాది 1-4 అనేది, ఇది ర్యాగశాద్ధాల అనేదానికి ఆంధ్రీకరణము.

సమాసాల్లో నడుమ ఉపసర్గాదులు,

భయప్రవిఘాతకృత్యము	-ప్ర-వి	1-1-127
సహపుత్రసహమిత్రబాంధవజనంబు	-సహ-సహ	1-2-208
అధికతరతలమున గృతవిశ్వంభరులు	-సమ్	1-9-87
సంగతోత్తంగపయోధరద్వితయ	-ఉత్	1-4-195
అరాళమున ని	-వి-	1-7-120
,, బ్రహ్మమున గ్రహణమున		2-1-78
గంధికగృహంబు	-క-	2-1-178
ధర్మనివృత్తచరితక	-క-	2-2-48
కృతప్రస్తావలు	ప్ర	8-1-10
,, పుష్పకమున కల్పవలనవేగవేల్లితవల్లి		
పట్ట పుష్పకమున	ప్ర-పరి	8-1-7

అలంకారము	సమ	8-1-160
కావ్యము	ఆ	8-2-170
ఉన్నతవృత్తస్తనభారము	ఉత్తరము	8-4-210
సంభవతరము	పరి, సమ	8-4-224
కృతార్థము	ఆ	8-4-278
కల్పభిమ్మ	నిర్, అవ	8-5-84
దుర్భేద్యభృద్వనగంద్రములు	పరి	8-7-158
అభి	వి	8-2-202
సంతాపము	సమ	4-1-98
ప్రతికీసమున్నతము	ఆ	4-1-827
మరుత్సరిదాకల్పితమునోజ్జ్వలరణిరస్సుందరమూర్తి		4-2-98
అస్మత్		
దుష్కర్తరివారయోగ్యపరిచారము		
ప్రవృత్తనర్తనపుటనాప్రకారభయదస్సుగర్భాంగము		
ప్రవృత్తనర్తనపుటనాప్రకారభయదస్సుగర్భాంగము	ప్ర, పరి	4-2-188
తత్తదేవతాకంబు	సమ	4-2-100
తత్తదేవతాకంబు	క	
వధూసారసమగ్రభాగములు	సమ	5-1-120
కార్యణ్యోదోషోపహతస్వభావులు	ఉప	8-1-194
ధర్మసమ్మాధచేతస్కుడు	సమ, క	పై
వక్షవిహరి	వి-వకారప్రాస	8-2-88
సూతుసమ్మూర్చితుగావించి	సమ	7-4-52
దుర్భయభుజకత్తినిర్మదితశత్రుడు	నిర్	7-4-148
గదాంతరపరి	అభి	7-5-228
ప్రసరతీప్రవదరంబులు	ప్ర	8-1-78
భయావిరగనదీనాత్ముడు	అధి	8-1-158
భయావిరగనదీనాత్ముడు	అవిస్	8-1-185

సమ్యగనుచ తపదితుడు	అను	12-1-185
చారుసుసంగతపక్షసారమండనుడు	సు	19-1-177
భయంకరహుతభుక్తిభాముఖవిగాహనసాహసికత్వము-వి-		
	దశకుమార	9-50
సహర్షసలజ్జవిస్మయే	మారన స = సహ (1+1+1)2	915
ఏణాదినాథుడు	పండితారాధ్య - ఆధి	పుట 148
సూరవైరాకరసైన్యనాథుడు	సూర	
వైధవ్యమహావ్రత ప్రకట దీక్షాస్త్రియాశాస్త్రము శృ.	శా.-సు-2	148
ప్ర	మండపము	-సింహాసన 8-85
కాసరాసురరాజకంఠనిర్గత కృపంకము	-చాళహస్తి నిర్	1-4
పద్మప్రసూరాదితీటాంతవ్యాపకమై	ప్ర	1-88
దశదిశావకాశసంపూర్ణజయప్రకాశకాలి	పాండురంగ సమ్	1-52
భారత్తోదగ్రదంతకనిష్ఠిరసరావఘూర్ణి	క-ప్రాస	814
కల్పవృక్ష కిష్కింధ నూపుర		

ఈ క్రింది అలుక్పమాసాలను తెలుగు కవులు తమ కావ్యాల్లో ప్రయోగించారు.

రాత్రిని	గరు కపాతభృత్యామాత్యవర్తంబు	1-2-181
జలేవరత్నము		1-8-152
పశ్యతోహరులు		9-4-298
అగ్రేసరంబుగా		15-2-148
ఇహోముద్రలయందు	మార్కండేయ	9-2-14

గమనిక :- అముత్ర అనేది ఆస్మిన్ అనే సప్తమ్యంతానికి తుల్యం.

ద్వి	స	మార్కండేయ	9-850
దివారాతములు			9-857
త్రిద్యయంబు	భాస్కర	ఆరణ్య	1-71
నిశాచరిణి			1-189
కూలంధర	సింహాసనద్వా	తింశిక	5-58
పుష్పంధయ			

అంధహరణ	"	పై
సిరేజులోచనుడు	వరాహ(నంది)	4-109
సిరేరుహ	"	4-119
వాచామాధురి	"	7-80
పశ్యతోహరత	"	7-91
నక్తంచరేశ్వరుడు	జైమినిభారత	5-100
నక్తంచరేంద్రుడు	"	5-191
పుష్పంధయ	వాసికేతు	1-69
పుష్పంధయములు	"	2-96
గేహగేహంబులు	"	2-188
వనేచరుడు	వాసిష్ఠరామాయణ	5-195
మధ్యేతిర్థంబున	పాండురంగ	2-78
శివసముద్రము	పెరిటెలము	2-104
నిశంమన్యంబు	"	5-17
వనేచరులు	మనుచరిత్ర	4-102
నిశాచరుడు	అముక్త	2-89
పంకేజగర్భాందము	"	8-28
కందేకాల	కవికర్ణరసాయనము	2-154
మధ్యేరంగళయానమూర్తి	చిత్రభారతము	2-87
సిరేజుయతనేత్ర	వైజయంతీవిలాస	1-49
సమయి	వైజయంతీవిలాస	2-25
వింధ్యగిరిమధ్యేకాననశ్రేణి	"	4-52
కర్ణేజపములు	విప్రసంహిత	1-28
నిశాచరుడు	విజయవిలాస	9-102
నిశాచరము	సత్యభామాసాంత్వన	పుట 207
వచనకాంతుడు	అన్నమయ్య	12-289
పాణాకృతోర్విసుతుడు	ఉత్తరరామాయణము	2-187
దేవానాంప్రియులు	"	7-198
	రాఘవపాండవీయం	పీఠిక 4
	నిభాగవత(పూర్వార్క)	1-18

"	సుశీల	8-202
"	కల్పవృక్ష	84
"	నానారాజ సందర్శన ఉత్తరార్థ	892
"	కల్పవృక్ష బాల	5
"	" అయోధ్య ఆభిషేక	280
"	" సుందర దీపా	101
"	" " "	898
శత్రుంతపటిత సమాసాలు		
ఉద్యుద్ధివాకరదుర్బింగజుల కు	ఉద్యుత్	1-39
"	విలసత్	8-2-90
జరద్యేశ్య	జరత్	8-8-98
పశ్యతోహరులు	పశ్యత్	9-4-208
కోపజాజ్వలచ్చరీరులు	జాజ్వలత్	8-7-78
వినమద్భూభారుడు	వినమత్	8-7-97
దుష్కర్మరివారయోగ్య	దుష్కత్	4-2-99
ని	రటత్	4-2-189
దృష్టదేవదత్తంబు	దృష్టత్	7-1-44
వర్షగర్భము	వర్షత్	7-8-88
"	ఉజ్వలత్	7-8-192
ప్రసర తీప్రప్రదరంబు	ప్రసరత్	8-1-78
దృష్టదృశ్యాపాచుడు	దృష్టత్	9-1-20
ఆవిర్భవదత్తి	ని రా ఆవిర్భవత్	2-22
దరస్మితదదన	దశకుమార-స్మితత్	12-55
పరిష్కృత్య	మార్క	7-118
పరుషీభవదాసుర	భాస్కర-	2899
సరభనావిర్భవన్నరహరి	వరాహ(నంది) ఆవిర్భవత్	8-28
గదాభేదదృశ్యాప్రంభుడు	" భేదత్	4-55
"	" నటత్	8-54
"	ప్రబోధ జలదీభవత్	8-84
పశ్యతాండు	జై మిని పశ్యత్	1-14

జగద్విధానము	పాండురంగ జరత్	5-209
పశ్యతోహరుడు	ఉద్భూతాధ్య పశ్యత్	2-185
దశస్వరంగము	నిరంకుశ దశత్	1-80
పశ్యత్సూరి	రామాభ్యుదయ పశ్యత్	4-47
నవోదయోత్సవోదయము	,, ఉదయత్	5-14
స్వర్గోత్సవము	ఆముక్తమాల్యద స్వర్గత్	2-78
ఘనీభవత్	శంకర శృంగారలయము ఆముక్తమాల్యద	ఘనీభవత్ 5-97

అంతఃపురీషసత్కాంతమణులు దేవీభాగవత (పూర్వ) వసత్ 1-281

ఈ క్రింది సమాసాల్లో మూలములు గుర్తింపనగును. సమాసంలో ఏదో దానికి వినిమయంగలతో దాన్ని ప్రక్కనే రాకను.

హృదయజన్మాకారుడు	హృదయజన్మ = మనోజ	1-8-189
శశికులుందు	చంద్రవంశ	2-2-176
గజపురి	హస్తినాపురి	3-1-88
వృత్తాంతకుడు	వృత్తారి	8-8-98
వాజిమేధము	అశ్వమేధము	3-4-809
మరుత్సరిదాకల్పిత	వియద్గంగ	4-1-88
భానుమత్సూనుడు	సూర్యసుత	4-8-77
అభగజము	అశ్వమేధ	5-1-197
అభగజము	అభమాతంగ	4-5-192
హస్తినగరి	హస్తినాపురి	5-1-218
జంభాంతకసూనుడు	ఇంద్రనందన	6-8-288
అంబరచారులు	గగనచారులు	7-1-187
సురేంద్రతనయుడు	ఇంద్రనందన	7-1-282
తురగమేధము	అశ్వమేధ	7-2-207
వాజిమేధము	,,	7-2-210
శతమఖసూరి	ఇంద్రనందన(ఆరుమార్లు)	7-3-105
దావపావకుడ	దావానలము	9-1-211

దిననాథసందనుడు	సూర్యసూతి	12-1-18
దినేంద్రదత్తనయుడు	"	12-1-21
తురగమేధము	అశ్వమేధము	12-1-174
దేవగృహంబులు	"	12-1-388
దీవి - ప. శ. శ. శ.	గాంగేయుడు	12-2-69
" " " " " "	"	12-2-287
అనిమిషాప. శ. శ. శ.	"	12-2-382
అభ్రతుంజరము	అభ్రమాతంగము	12-4-452
శ. శ. శ. శ. శ. శ.	గాంగేయుడు	12-5-994
శ. శ. శ. శ. శ. శ.	"	12-6-549
వాజిమేధము	అశ్వమేధము	13-4-280
"	"	13-8-198
"	"	13-2-49
సరితూసుడు	గాంగేయుడు	13-8-195
అమరశ. శ. శ. శ.	"	13-4-180
ఆపగేయుడు	"	13-4-904
"	"	13-5-418
గీర్వాణసుత	పార్వతి	13-5-73
వారణపురంబు	హస్తినాపుర	14-3-82
శ. శ. శ.	పద్మనాథుడు	14-8-178
తురగమేధము	అశ్వమేధము	14-8-209
అమృతకీరణకుల	చంద్రవంశ	14-9-209
వాజిమేధకరణంబు	అశ్వమేధ	14-9-218
పుత్రు. శ. శ. శ.	పుత్రకామేష్టి	ని. ఉ. రా. 1-67
లరాంబశదుడు	శ. శ. శ. శ.	దశకుమార 8-126
అమరసరిద్వారి	గగనగంగ	మార్కండేయ 1-87
లులాయదైత్యుడు	మహిషాసుర	" 6-88
సైరిధదానపుడు	"	" 8-121
లోచనస్థితయుడు	త్రినేత్రుడు	పండితారాధ్య. పుట 121

హయమేధము	అశ్వమేధ	రంగనాథ	రామాయణ	పుట 10
"	"	"	"	పుట 15
భారతీనేత	వాగ్దాని	"	"	పుట 41
విషకంఠర	నీలకంఠ	"	"	పుట 42
రాజచంద్ర	రాజచంద్ర	"	"	పుట 48
హక్కుశాస్త్రి	అగ్నిశాస్త్రి	"	"	పుట 50
అత్రిజబిందాస్య	చంద్రముఖి	"	"	పుట 75
సూర్యవంశ	సూర్యవంశ	"	"	పుట 138
సూర్యవంశ	సూర్యవంశ	"	"	పుట 147
ఘటసూతి	"	"	"	"
జగత్తనూజ	ధరణి	"	"	పుట 170
దినపజుడు	సూర్యసూతి	"	"	పుట 202
చరజనులు	గూఢచారులు	"	"	పుట 278
అశాకరులు	దిగ్గజములు	"	"	పుట 298
తరుచరము	శాఖామృగ/నగచర	రంగనాథ	"	పుట 380
"	"	"	"	370
"	"	"	"	380
"	"	"	"	387
"	"	"	"	388
తరుచరము	శాఖామృగ/నగచర	రంగనాథ	"	392
"	"	"	"	394
"	"	"	"	415
దిగ్గజము	దిగ్గజము	"	"	పుట 394
"	"	"	"	" 400
అగచరము	శాఖామృగ	"	"	" 394
"	"	"	"	" 395
"	"	"	"	" 397
అగచరాధిప	"	"	"	" 395
నగచర	"	"	"	" 390

తరుచర	"	"	"	896
"	"	"	"	401
ఆకారీంద్రము	దిగ్గజము	"	"	405
"	"	"	"	427
నక్తంచరాధీశుడు	నక్తంచర = రాక్షస	రంగనాథ	"	420
చానరకులవజ్రపాణి	వజ్రపాణి = ఇంద్ర = రాజు	"	"	481
చంద్రుడు	పద్మజుడు	"	"	510
హయమేధము	అశ్వమేధ	భాస్కర-బాల	"	50
"	"	"	"	109
నిశాతులు	రాత్రించరులు	"	"	184
అంభుపము	పాదపము	"	అయోధ్య	250
"	"	"	"	440
పర్ణగృహము	పర్ణశాల	"	అరణ్య	1-78
నిశాచరణి	నక్తంచరి	"	"	1-189
"	"	"	"	1-184
తైలచరనాథుడు	తైలచర = నగచర	"	కిష్కింధ	178
సితేశుడు	జానకీజాని	"	"	829
దినకృత్పుత్రుడు	సూర్యసూతి	"	"	418
ధర్మిణీజరులు	ధర్మిణీజ = నగ	భాస్కర-కిష్కింధ	"	848
వృక్షచరు	నగచరులు	"	"	668
"	"	"	"	758
తరణిజుడు	సూర్యసూతి	"	"	895
తరుచరులు	కాళామృగములు	"	సుందర	7
చంద్రుడు	వనచరము	"	"	175
దిగ్గజము	దిగ్గజము	"	యుద్ధ	21
దోషాచరవంశము	దోషాచర = రాత్రించర	"	"	181
చంద్రుడు	అశ్వమేధము	"	"	2480
గిరిచర	నగచర	"	"	2456
అబ్జజాండగోళము	బ్రహ్మాండము	"	"	2542
సామోర్ధవవక్త్రుడు	గజాననుడు	కుంభార్ధము	"	2-2

కలశజుడు	కలశజుడు	,,	8-5
అజ్ఞప్రకరాండము	అజ్ఞప్రకరాండము	,,	7-91
ఘటయోని	ఘటయోని	,,	7-114
నయనకర్తకుండు	నయనకర్తచక్షుశ్శవ	,,	8-4
సుధాధామార్థచూడామణి	చంద్రశేఖర	,,	8-5
దశశతకరుడు	సహస్రపాదుడు/కిరణుడు	,,	8-88
దశశతకరుడు	దశశతకరుడు	,,	10-2
తౌరంగికవీరులు	అశ్వీకులు	,,	11-144
ద్వాపరకర్త	త్రినేత్ర	,,	12-214
ద్వాదశార్థపదసుడు	షడానన	,,	,,
దశశతకరములు	సహస్రకరములు	,,	,,
అజ్ఞాతగర్భుడు	పద్మగర్భుడు శృంగారకాకుంఠ	1-7	
మీనపరాకమూర్తి	మీనకేతన	,,	1-81
కరదీగమన	గజగమన	,,	1-90
అంబుచరధ్వజుడు	మీనకేతనుడు శృంగార	2-148	
పవనాశి	వారాహన	,,	2-184
నక్షత్రైవంశము	చంద్రవంశ	,,	3-8
కుంధరకన్యానాథ	కేటీరరత్నంబు శంకరాధరణ చంద్ర	,,	3-92
శుభ్రాక్షర	చంద్రవంశ	,,	3-128
వ్యాశక్తురప్రంబు	నాగాస్త్ర	,,	3-142
జలశరంబు	వారుణాస్త్ర	,,	,,
అమృతకరవంశ	చంద్రవంశ	,,	3-248
ఖధునీప్రాకామ్యము	గగనగంగ విక్రమార్క చరిత్ర	5-57	
అశ్వకంఠుడు	హయగ్రీవుడు భోజరాజీయ	1-181	
సుధాంశకా	కమనీయమౌ? చంద్రశేఖర	,,	1-174
దేవగిరంబు	దేవాలయ	,,	2-174
రథాయిత			
మృగయేతుడు	గరుడగమన	,,	2-222

నరసక్షితిజాని	నరసరాజు	వరాహ (నంది)	1-8
నరమృగాకృతి	నరసింహ	"	1-52
హయమేధ	ఆశ్వమేధ	"	1-59
"	"	"	1-129
ఏకోష్టవారణముగ	ఏకాతపత్రముగ	"	1-87
యజ్ఞము క్తహరి	యజ్ఞాశ్వము	"	1-129
గభస్త్రీమద్భిల	సూర్యకాంతశిల	"	2-58
నిటలస్తనంధయ			
నీహారకరుడు	చంద్రశేఖర	"	2-112
కకుటచరదాత్రి	దిగంతదాత్రి	"	2-150
తటిసీనాధుడు	వాహినీపతి	"	3-82
రాజాస్థలు	చంద్రదాననలు	"	3-95
మత్తగజేంద్ర			
సమానయాన	గజగమన	"	8-102
సుధాంధోవాహిని	అకాశగంగ	"	8-183
అహల్యాకాముక			
గురువు	అహల్యాకాముక = ఇంద్ర	"	7-18
భూతగణరక్షాధారణాపాత్రి	భూతధాత్రి	వరాహ (నంది)	8-7
వసుధా సుధాంధసులు	భూదేవులు	"	8-31
నృగురసాధరశిశ్వుడు	నృగునృపతి	"	8-68
జలరాశిప్రాశన	ఆగస్త్య	"	9-94
శీతకర కిరీటుడు	చంద్రశేఖర	"	10-45
తోయజ భవాదము	బ్రహ్మాండము	"	11-105
అంశునవుడు	మహిషాసుర	ప్రతాప	4-25
నీరజమిత్రకులము	సూర్యవంశ	హరిశ్చంద్ర (గౌరవ)	పుట 176
హయమేధ	ఆశ్వమేధ	జైమిని	1-61
తురగమేధ	"	"	1-61
"	"	"	1-108
గరుడాంకుడు	గరుడచేతనుడు	"	1-110
హస్తీపుర	హస్తినాపుర	"	5-94

హస్తినాపతి	"	"	9-81
యజ్ఞార్చంబు	యజ్ఞార్చంబు, ర్వ-ప్రాస	"	3-122
సత్త-౪౪౪౪	"	"	4-88
మఖవాతి	"	"	4-107
సత్తంచరేళ్ళరుడు	రాత్రించర	"	5-191
ఏకాతపహరణము	ఏకాతపత్ర	"	6-19
సత్తీయాళ్ళము	యజ్ఞార్చ	ప్రబోధ	6-146
పర్వతాధీశకన్యకా	పార్వతి	వాసికేతు	1-69
వారిజాననాండము/గోళము	బ్రహ్మాండము	"	2-177
తీవరుక్	సూర్య	వాసిష్ఠ	1-28
చండరుక్	"	"	1-66
లతానివేళము	లతాగృహ	"	3-22
కనకాక్ష	హిరణ్యాక్ష	"	5-20
కనకకశిపు	హిరణ్యకశిపు	"	5-203
పద్మగేహకళత్ర	పద్మగేహ=లక్ష్మి	"	5-204
గరళాళన	శివ	వరాహ(హరిభట్టు)	1-70
అంబరకేశ	వ్యోమకేశ	"	1-74
కనకాక్ష	హిరణ్యాక్ష	"	2-20
ఆకాభద్రేభము	దిగ్భజము	"	2-53
దిశాసామజము	"	"	2-76
సేదేరుహగర్వాండము	బ్రహ్మాండ	"	2-75
శీతరుగ్మటుడు	చంద్రశేఖర	"	2-188
కారాగృహ	కారాగార	"	3-145
కనకకశిపు	హిరణ్యకశిపు	"	3-209
"	"	"	3-285
హిమధామకిరీటుడు	హిమధామ=చంద్ర	"	5-194
అర్హోరాశికన్యా	లక్ష్మి	కాళహస్తీ పీఠిక	7
కాసరాసుర	మహిషాసుర	"	1-4
ఫణిగ్రామణియ్యుడు	విష్ణు	"	1-58

కలధౌతశివ	శివ	"	1-60
ఉమాజాని	"	"	1-70
శివాజాని	"	"	1-97
పద్మప్రసూత	బ్రహ్మ	"	1-88
శంబరసూదనాపిత	మన్మథవిరోధి = శివ	"	1-90
హిమధామ	చంద్ర	"	1-120
చంద్రమాలికార	శివ	"	1-121
దిశాబృందారకాధీశ్వరులు	దిక్పతులు	"	1-125
మాంసాహరపీరులు	రాక్షసులు	"	2-58
మానవాళులు	"	"	2-58
కాతాంధకారామిత్రాత్రము	అగ్నేయాత్ర	"	2-60
రాత్రీద్రక్షకుడు	రాత్రీక	"	2-90
చతుశ్శత్రము	చతుశ్శవము	"	2-117
జ్ఞానస్థ	శివ	కాలహస్తీనూ	8-28
మిమిక్షాధరము	హిమాలయ	"	8-189
పన్నగహరహయము	విష్ణువు	"	8-207
ఉమాజాని	శివ	"	8-218
భవచతుశ్శత్ర పక్షిశ్వర	"	"	8-224
హిమగిరిజాధవుడు	(గిరిజాధవ సరిపోతుంది)	"	4-51
కాలద్విపేకుండు	కాలహస్తీకుడు	"	4-88
"	"	"	4-94
వాణిజ	బ్రహ్మ	"	4-85
ద్విజిహ్వక	ఆదిశేషుడు	"	"
హిమగర్భస్తీచూడామణి	శివ	"	4-108
అంగభవభిత్	"	"	4-116
దివిషన్మూర్ధాభిషిక్తుండు	దేవేంద్ర	"	4-168
కాకోలాశన	శివ	"	"
రాజార్థశీర్షార్థలంకానిల్య	పార్వతి	పాండురంగమా	1-55
అక్షికోక్షేయ	శివ	"	1-156
తారావితార్థమౌళి	శివ	"	1-180

శ్రీమద్విభుమూర్తి దశరథ	"	8-128
నిఁ డులర రాక్షస=నిశాట	"	4-80
జలరుద్ధారి అబ్జనాభ	ఉత్తరరామాయణ	8-120
బల్లితిడళారి బలిదాసపుడు	"	4-18
గంభీరవేదిగమన వేది=సామజ	పారిజాతాపహరణ	2-99
నభశ్చరనది ఆకాశగంగ	పారిజాతాపహరణ	4-87
పశ్యత్సాల		
జూటాగ్రమోహనరత్నంబు చంద్ర	"	4-47
రణాశనమౌని కలహభోజన	"	5-29
ఘృణంగస్మయహరవాహము గరుడవాహన-స్మ-ప్రస	"	5-48
నిజతగు ప్రభావాపహసిత		
శారద సీరదుడు నారద	"	5-58
కతుబంత దిగంత	మనుచరిత్ర	1-80
"	"	
అమృతమాల్యద	అమృతమాల్యద	1-80
బ్రాహ్మణవంశ	మనుచరిత్ర	1-70
శఫరాల్కాయతలోచన మీననేత్ర	"	5-28
వసుధాస్యజ్ఞ కుంభ	రాజేంద్ర	5-56
తేజస్వమిచౌదంతి ఐరావత	"	5-59
కల్లోలిసీవిటుడు సముద్ర	"	4-10
అంబుచరాంకుడు మన్మధుడు	"	4-89
ఘనీభవన్మహాజలమయ		
శంకరశ్వశురగృహ హిమవంతుడు	అమృత	5-97
ద్విజనిశాచరుడు బ్రహ్మరాక్షసుడు	"	6-28
భూబద్ధిర్ముఖుండు బ్రాహ్మణుడు	"	6-59
కల్పవృక్షుడు	"	7-82
శేషశయనశయము విష్ణు	కవికర్తరసాయన	1-40
హయమేధము అశ్వమేధము	"	1-64
ఏకధవళప్రతము ఏకాతప్రతము	"	2-53
శ్చంద్ర	"	2-56
మధువత్కరి ఐరావత	"	2-74

స్థి - స చుడు	రాజు	"	2-87
పంకేజగర్వాండము	బ్రహ్మాండ	"	2-154
ఏకరాజకము	"	"	5-9
అంబరరత్న వంశము	సూర్యవంశ	మొల్లరామాయణ	1-57
శేషకటకుడు	శివుడు	"	1-75
సంపాద	"	కువలయాశ్వ	1-8
ఆర్షపద్మారిమా?	శివ	"	3-72
శివ శివగూర్జరాని	రాజు	"	4-101
ఇలాబలారి	రాజు	"	4-124
ధనరాట్నము	నలకూబర	"	5-82
వారిమేఖలాచలము	రాజు	రాజగోపాలవిలాస	1-88
చతురాక్షసి	"	"	1-44
హయమేధము	ఆశ్వమేధ	చిత్రభారత	1-12
శుభ్రాంశూజ్వలమో?	శివ	"	4-101
కాలకూటాశి	"	"	5-48
నీరజాతోద్భవాండ	బ్రహ్మాండ	"	8-109
కులవసుధాధరము	కులపర్వత	"	7-8
కనకాక్ష	హిరణ్యాక్ష	"	7-155
కుంభీనసరా	శివ	"	8-50
సరోజాతనైరికులము	చంద్రవంశ	"	8-89
పదాయుధము	చరణాయుధ	వైజయంతీవిలాస	1-71
అంబరకేశ	వ్యోమకేశ	సారంగధర	1-122
రసామండలాధిప			
కుమారుడు	రసా	దల భూమండల	"
ఉద్భ్రష్టభశేఖర		"	8-100
గగనభారతి	ఆకాశవాణి	"	8-111
తైరవేషవేష	తైరవేష=మన్మథ	రాధికాసాంత్యన	3-122
ఇంద్రదోపల	ఇంద్రదోపమణి	"	1-59
మారుతాశనజగము	నాగలోక	"	1-89
వసుధాగీర్వాణుడు	భూసురుడు	"	1-87
			2-82

సరోజిపూపం		9-159
శయ్య సరోజి చంద్రకాంతశిల		4-47
దేవభద్రదేవయాన	గజగమన	పుట 60
విధుఖండమౌళి	చంద్రశేఖర	పుట 76
సహస్రారాంకపాణి	చక్రి	పుట 194
హరినిత్యుడు	విష్ణునిత్యుడు	పుట 382
మానవకరిచైరి	నరసింహ	పుట 519
కనకచేలాంకుడు	పితాంబర	పుట 528
వసుదేవపురుషుడు	గస్త్య ఉత్తరరామాయణ	1-89
వాగ్దాని		2-187
జలరుద్ధారి	అబ్జనాథ	3-261
క్షోణీసురాధీశ్వరుడు	క్షోణీశ్వరి	3-298
కనకాక్షుడు	హిరణ్యాక్ష	3-397
యుద్ధధరాశంఖు	యుద్ధభూమి	3-392
బలిత్రికారి	బలిచైత్య	4-16
గీర్వాహుధవుండు	బ్రహ్మ	4-82
ఖరమానవభోజివరుండు	మానవభోజి=రాక్షస	4-107
(నీర...)		6-29
అహిమకర్షణ	రామ	6-33
అచలాశ్రయ	నీర	6-177
ధరాజ		6-215
జ్ఞాదేవిజామాత	రామ	6-263
చంద్రకాంతసుడు		6-352
భూవజ్రాయుధుడు	రాజు	6-401
హరిమేధము	అశ్వమేధ	7-88
రసాసరి	భూమి	7-104
గగన...	రామ	7-312
చంద్ర...	అశ్వ	7-359
"	"	9-370

"	"	"	7-499
హయమేధము	అశ్వ...	ఉత్తరరామాయణ	8-3
తురగమేధము	"	"	7-876
జగతీపతి	" భూమి	"	8-50
క్షితిసుత	సీత	"	8-78
పతంగకులపుంగవ	రామ	"	8-81
వాసరరాజవంశమణి	"	"	8-211
వాసరరాట్సురుడు	యముడు	"	"
వనాటలు	కోతులు	"	8-269
ఇథయాన	విజయరాఘవ	చంద్రికావిహార	పుట 56
భద్రదగజయాన	"	"	" 92
నీరదాస్త్రధర	మన్మథ	"	-118
నగరాటోద్దండడు	శివ	సర్వేశ్వరశతక	85
హేమనేత్రుడు	హిరణ్యాక్ష	దాశరథిశతకము	71
తపనీయకశివుడు	హిరణ్యకశివుడు	నారసింహశతక	81
కనకకశిపు	హిరణ్యకశిపు	"	82
హిమకరకిరీటుడు	శివ	"	77
మావరుండు	లక్ష్మీపతి	రేపాల రాజలింగశతక	76
మాపతి	"	"	89
తుషారవచ్చితోచ్యయసు-హిమవాన్	మహిషాసురమర్దనశతక		49
నీదజరాజధ్వజుడు	గరుడధ్వజ	ఉద్దండరామశతకము	4
పులోమజరశ్మిప్రభ	ఇంద్రనీలప్రభ	"	7
వ్యోమకేశుడు	వ్యోమకేశుడు	"	8
శత్రుకాశ్మద్యుతి	ఇంద్రనీల	గొట్టుముక్కలరావిగోపాలశతక	8
పేక్షకు	హిరణ్యాక్ష	ముకుందశతక	81
దశశతపదసుడు	ఆదిశేషుడు	"	95
హంసతురగుడు	బ్రహ్మ	"	72
నాగేంద్రవర్మచేలుడు	శివ	శివశతకము	19
ధనంగన	వేళ	శ్రీరామాయణ	2-98

విత్తకాంత	"	"	4-48
ధనస్త్రి	"	"	5-8
ధననారీమణి	"	"	5-20
కరియానయాన	గజగమన	"	5-89
రోసుందరి	వేళ్య	"	5-69
ధనాంగన	"	"	"
రోవనిత	"	పాణిగృహీత	2-27
కమలసూరి	బ్రహ్మ	"	2-74
వెలమానిని	వేళ్య	"	4-7
కనకకళిపు	హిరణ్యకళిపు	గీరతం. ద్వి. భా.	298
రసాస్థలము	భూమి	" ఏగ్రహాధన	19
దేవానాంప్రియలు	మూర్ధలు	దేవీభాగవత పూర్వార్థ	1-19
అశానాగమ్మలు	దిగ్గజము	"	1-77
విజితమారదార	మారదార = రతి	"	1-216
ధనకామిని	వేళ్య	"	1-241
గంగాధుని	గంగా-సప్తపాన	"	2-92
దైవధుని	"	"	2-158
దంతిగామిని	గజ	"	2-159
దంతిపురము	హస్తీ-	"	2-242
అహియాగము	సర్ప-	"	2-300
సంసారనాకము		సుశీల	2-285
రసాధర	పర్యత	"	3-148
భూదాడుడు	రాజు	"	3-181
దేవానాంప్రియులు		"	3-202
గీర్వాధూటి		"	4-39
ఇలాధరము	భూధరము	సుశీల	5-45
శిశ్యశ్రీ	భూపతి	"	5-281
మయూరవాహన		బుద్ధచరిత్ర	1-5
గోతురంగుడు	వృషభవాహన	"	3-30

కింజాప్తవంశము	సూర్యవంశ	"	9-289
మాద్యత్కరియానయాన		"	9-339
విషమాంబకదర్శనుడు		"	9-449
ధనాంగన		"	9-525
సుచిరము	సూతికాగృహ	"	4-15
అజాండము	బ్రహ్మాండ	"	4-158
కనకాక్షుడు	దేవీదాగ్రహ	"	4-368
"	"	"	5-88
స్వర్వాసంబు		"	5-52
ఫణిచ్	గరుడుడు	"	5-118
అబ్ధిజాకాంతుడు	విష్ణు	"	5-128
భటస్వర్గము	వీరస్వర్గ భ-ప్రాస	"	5-747
సామజయాన		"	6-828
అశ్రోత్రములు	కాకోదరములు మేలు	"	6-748
జలముక్కుర	నీలాలక	"	7-88
గర్భకేశాన్నిరుడు		"	7-874
దిక్తదేశానులు	దిక్పాలకులు	"	8-118
కాశ్యపీకాంతులు	భూమి నానారాజ సందర్శ	"	210
రంభాజారుడు	నలకూబర	"	ఉత్తరార్థ 847
ధనాంగన	చేళ్య	"	451
హృదయేశుడు	రాజు	"	787
మాసమాసము	మాసేమాసే	"	792
రసాపతి	భూమి	"	798
నానాబల	దివ్యవనిత	శతావధానసారము	పుట 2
విత్తకాంత		"	-8
ద్యోనుమప్రాయము	గగనారవింద	"	పుట 69
ద్యోస్థిరీకేశుడు	వ్యోమకేశ	"	-78
ఖపదవి	స్వర్గ	"	-100
రసాలాగ	రసాల	"	-102

యతిసుడు	యతిశేష్టుడు	"	4-19
దిలీపకాశ్యపీథర్త	దిలీపుడు	కల్పవృక్ష-పీఠిక	21
నవబాలచంద్రవక్షుడు	శివ	" "	30
శివ-శివగణము	సూర్య	" బాల	5
సరస్వతీపథవాప్తనివశము	"	" "	8
మనుజుమహేంద్రుడు	మనుజరాజు	" "	16
ఇలేతుడు	రాజు	" "	20
సరయూధురము	సరయూనది	" "	21
హయమేధము	అశ్వమేధ	" "	28
తురగమేధము	"	" "	62
"	"	" "	98
శివ-శివ-భ్యంతరంబు	యజ్ఞవాదుము	" "	54
శివ-శివ-భ్యంతరంబు	యజ్ఞవాదుము	" "	54
శ్రామోషాహృదయనాథుడు	రాజు	" "	71
ప్రాచీనామరులు	రాక్షసులు	" "	81
హేమాక్షుడు	హిరణ్యాక్షుడు	" "	98
పుష్పగర్భ-కలక	ఆలీనీలాక	" "	280
హరిమణి	ఇంద్రనీలమణి	" "	205
శివ-శివ-భ్యంతరంబు	రామ	" "	335
దుర్గా-కలక	రామ	" "	409
ఘటోద్భవుడు	కుంభసంభవుడు	ఆరణ్య, దశవర్ష	281
బహిష్కృతదర్శ			
దమ్మరసికత	రామాయణ	కల్పవృక్షం	" మరీచ 812
తురాషాడశకవ			" శబరి 109
చతురక్షి భావదారితార్థము		శివ-గర్భ-హృదయ	109
హిమగ్రావరాజు	హిమవాన్	" "	244
రక్షోలులాయథర్త	మహిషాసుర	" "	272
శివ-శివ-భ్యంతరంబు	తైక (త్రీ)	" గజపుష్పి	201
శివ-శివ-భ్యంతరంబు	సిత	సుందర-పూర్వరాత్ర	340

హిమానీసంసదదీశ్వర

శ్రీకన్యాహృదయేశ్వరుడు-శివ	..	దివాఖండ	299
కాకోలకందుడు	"	"	"
త్రియామాచరసారస్వభౌముడు-రావణ	యుద్ధ-సంశయ		98
అసపోలోకేశుడు	"	ఇంద్రజిత్తుండ	217
శార్దూకార్కుకుడు	శార్దూపాణి	"	377
నాశికగర్వాండము	బ్రహ్మాండ	నిస్సంశయ	"
కుంభసూరి	శంభు	"	338

తెలుగులో ప్రసిద్ధ పదబంధాలను సంస్కృతీకరించిన ప్రయోగాలు గూడ తెలుగు కావ్యభాషలో కొన్ని కనబడుతాయి.

'ఆఱువేల నియోగులు' అనే తెలుగు పదబావానికి సంస్కృతీకరణమే షట్పదాశ్రకుల అనే ప్రయోగం. ఈ ప్రయోగం పిల్లలమఱి పిచవీరభద్రుని శృంగార శాకుంతలం (1-28)లో గలదు. బాస్కర రామాయణం ఆయోధ్య కాండలోని 860 పద్యంలో గల 'అగ్రసన్నితి' అనే సమాసం. 'పెద్దమ్మ' అనే తెలుగు పదబంధానికి సంస్కృతీకరణము. 'పుట్టిల్లు' అనేది తెలుగు పదబంధం. దీన్ని సంస్కృతీకరించినందున ఏర్పడించే 'జనన గేహము' అనే సమాసం. ఈ సమాసాన్ని పరమయోగి విలాసం (పుట. 148)లో తత్కర్త ప్రయోగించాడు. తెలుగు పదబంధాలను సంస్కృతీకరించి ప్రయోగించటంలో పోతనకు కూడ అభిరుచిగలదని తత్ప్రయోగాలవల్ల తెలుస్తుంది. భాగవతం (1-976)లో గల 'భగవత్ప్రజ్ఞా' మనేది బూదిదలో పోసిన పన్నీరును పోలి ఉంది. కేకి పింఛా షలు (భాగవతం 2-50) అనేదానికి 'నెమలికన్ను' అనే తెలుగు పదబంధం మూలరూపం. ఈ సందర్భంలో కన్ను అక్షివాచకం గాదు. అయితే దీన్ని యుగ చక్ర , పోతన వాడటం, భీమఖండం (3-220)లో 'వారాంధసి' అనే సమాసం 'గాలిమేరతి' అనే తెలుగు సమాసానికి సంస్కృతీకరణమని గుర్తించవలెను. దేవీభాగవతం పూర్వార్థంలో (7-371) గల గర్భశ్చేష్టాశ్చ , అనేది పుట్టువెంట్రుకలు అనే తెలుగు పదబంధానికి సంస్కృతీకరణము 'ఎన మహిసాండ్ర చంద్రకావలి' విక్రమార్క (2-250) అనే సమాసానికి 'ఆడవి గాసిన పెన్నెల' అనే తెలుగు పదబంధం మూలం 'నేలిఖితకాయను' సంస్కృతీకరణమే ప్రభావతి పద్యములో (4-151) గల 'పుతకేశాచకి' అనేది సత్య

అసుహృద్దోష్ణతలు 2-2-41 'హృదయ' అనేదానికి లేఖాదులు పరంగా ఉండేహృద్ అవుతుందని "హృదయస్య హస్తే" లాసేమ 6-3-50" అనే సూత్రం చెబుతుంది. "సుహృద్దకు హృదోమిత్రా మిత్రయోః 5-4-150" అనే సూత్రం విధించి ఉంది. దుర్హృద్ అనే అర్థంతో అసుహృద్ అని నన్నయ ఇక్కడ ప్రయోగించాడు. ఈ రెండు చతుర్మాత్రకాలే గాని దుర్హృద్తో రెండు గురువులున్నాయి. అసుహృద్తో ఒక్క గురువు రెండు ఉన్నాయి. అసుహృద నల్ తప్పురుష వ్యతిరేకార్థం చేరి నందున నిషన్నమయ్యే అసుహృద్, దుర్హృద్ అనేదానికన్న మిన్నయగు అర్థాన్నిస్తుందని గమనించు.

అపాకృతరాజ్యం. 2-2-304. ఈ సమాసంలో 'అప' అనేది ఉపసర్గ. దీనికి క్త్రస్య కృతపరంగా ఉంది. ఉపసర్గస్యైశ్చ 8-3-122 సూత్రం ఘశ్శంతల పరంగా ఉన్నపుడే దీర్ఘం వస్తుందని చెప్పుతుంది. అపామార్గ అనేది ఉదాహరణం. ఇందులో మార్గ అనేది మృచ్ ౪౪ స్వరూప ఘజ్జంతం అందువల్ల పై సూత్రం వల్ల దీర్ఘం వస్తుంది. కాని 'అపాకృత' అనేటప్పుడు పరంగా ఉంది. స్వరూపం. 'కృత' అనేది క్త్రప్రత్యయంతం. ఇది పరంగా ఉన్నప్పటికీ పూర్వమందున్న 'అప' అనే ఉపసర్గ అంతంలో గల అచ్చుకు దీర్ఘం వచ్చి 'అపాకృత' అని గావటం విశేషం. ఇది తెలుగు కవులు గావించిన ప్రత్యేక సంస్కృత ప్రయోగంగా గుర్తించాలి.

జనరాజన దాహవ్యాకు 2-2-304. పాండవులు కపట ద్యూతంలో అపాకృతరాజ్యాలై పై వైవన గమనం గావించే సందర్భంలో వారి చూపుల్లో ప్రతిఫలించే కోపాన్ని వర్ణించే సందర్భంలోంది ప్రయోగం. తాన దాహ వ్యాకులుడు. అంటే జనరాజన + వ్యాకుల అనిగాడు. ఎందుకంటే ఆక్కడ జనరాహం అసలు గలుగనేలేదు. జనరాహ, భవేత్ అథవాభవిష్యత్తి వ్యాకుల, జనరాహవ్యాకుల అని మనం గ్రహించాలి. సందర్భంలో నిమిత్తం లేకుండ సమాసానికి విగ్రహాన్ని చెప్పలేమనీ, అలా చెప్పితే అది అన్ని సందర్భాల్లో సరిపోదనీ మనం దీనివల్ల గ్రహించనగును.

విధిః ప్రతిపాదిత మార్గంతో 3-2-230 వేద ప్రతిపాదిత మార్గంతో పెక్కు యజ్ఞముల నాచరించినారని ఈ సమాసానికి కవి ఉద్దేశించిన అర్థి ప్రాయం. పై పదము లా యర్థాన్ని సరిగ్గా చెప్పలేకపోయినందున విధి

శత్రురాజుల కాలలు కడు దుఃఖముతో ఉన్నపుడు వారి బిడ్డలు వన్యఫలాలను కోరారు. ఆవంతలో వారు ఆ బిడ్డలపై మమకను మరచి ఈ విధంగా పలికారు. 'అశ్రఫలానియాచమానాన శిహుసుద్దిక్యాతి పరుషోక్తిః' అని అందే వివరణం ఉంది. ఆక్కడి అర్థకారిన్యాన్ని తిక్కన అక్షరాలకు సమన్వయం గావించాడు. పదాల్లో అక్షరాల ఆ యక్షరాల సత్తికూరంగా ఉచ్చరించారని తెలుసుకొనాలి. ఉచ్చారణలోని ఈ ప్రత్యేకత గ్రంథరచయకంగా వ్యక్తీకరించాల్సిందేగాని వేరు విధంగా దీన్ని మనం చెప్పలేం. ఆఖరియం వినావ్యక్తంగాని భావాలు తిక్కన కవితలో ఉన్నందుననే ఆయన కవితలో నాటకీయత ఉన్నదని విమర్శకులంటారు.

కల్పిత రథాకూడు 12-1-28 స్వయవరంగమన సచ్చాహంలో ప్రయుక్తమయిన దీ మాట. సన్నద్ధము సమీచినముగా కల్పితమైన రథము నధిరోపించి యని ఈ సందర్భంలో మనం చెప్పకోదగును.

సమ్యగనుభూత దండితుడు 12-1-105 దండనము బాగుగా ననుభవించినవాడని ప్రకృతార్థము. దండితు డంటానికి బదులు దండనములే యగు. ఉస్మానియా యూనివర్సిటీవారి సంశోధిత భారతప్రతిలో దండు దననేపారాంతరం ఉంటుం గమనింపదగును. సమ్యగన భూతం దండనం యేనసః సమ్యగ్ గ్రంథ రచనగా అని కావాలి కాని దండితుడని ప్రయుక్తః సమ్యక్ దండితః, సమ్యగనుభూత అని రెండు వేర్వేరు వాక్యాంశాలి విధంగా సమసింపినాయేమో నాకు తగిన దందన విధించాడు. నేనాదందనాన్ని సక్రమంగా స్వీకరించానని పై ఉక్తిలకు వివరణం చెప్పకోవాలి.

నాకివయంబు 14-8-28 అకమంటే దుఃఖం అనిన్నీ అట్టిది తేనందున న+అక=నాక అని అయ్యిందనీ అంటారు. దీనిపై ఇన్ ప్రత్యయం మత్సర్గంలో చేరి నందున నాకిన్ అని అవుతుంది. దీనికి పులింగంలో నాకి అని అవుతుంది. దీని తుడి దీర్ఘానికి ప్రాస్వం రాగా నాకి ఆనగా స్వర్గవాసి అని అర్థము వస్తుంది. కాని నాకు అనే తెలుగు భాషపునకు 'సమానాశ్రయంబులం బూర్వం' అని దివర్తకంబగుననే సూత్రంవల్ల 'నాకి' అని అవుతుంది. తత్సామ్యంవల్ల నాకి అనే సమసంస్కృత పదాన్ని అంతగా మన కవులు వాడక చేయలేదు. కాని తిక్కన వారాడు. అంతకు మునుపు పాల్కురికి సోమన తన పండితారాధ్య చరిత్రలోని ద్వితీయ ప్రకరణంలోగల 77 పుటలో నాకిపుడు అనే సమాసాన్ని శివ పర్యా

సప్రాణశవము. మార్కండేయ పురాణము 8-71 ప్రాణము పోయిన దేహాన్ని శవ మంటాడు ప్రాణం గలిగి ఉండగా ఆ దేహాన్ని శవ మనటం పొస గదు అయినా మారన ప్రయోగించా డీ సమాసాన్ని ప్రాణియయ్యే శవత్వము నభినయించే వ్యక్తి దీనిపల్ల కవి యుద్దేశించి యుండునని తలంపనగును.

ద్విత్వ - మార్కండేయ 9-950

ద్వైవాత్రయోవాద్విత్వా అవుతుందని వైయాకరణ సిద్ధాంత కౌముదిలో 8-4-142 సూత్రం క్రింది ఉదాహరణపల్ల తెలుస్తుంది. అలా రావాల్సిన సమా సాన్ని బాధించి వ్యస్తంగా ఈ కవి ఈ సందర్భంలో ప్రయోగించాడని తలంప నగును.

అభవాలయంబు, పండితారాధ్య చరిత్ర పుట 879 శివాలయ మనటానికి బదులుగా దీన్ని కవి ప్రయోగించాడు. అభవ అంటే మహద్వాచకమయిన శివుణ్ణి సూచించే అమహద్వాచకత గూడ దీనికి రావచ్చు. అలాంటప్పుడు అభవాలయమంటే పుట్టని/రాని కాని ఈ యర్థం కుదరదు. అభవరాత్రి అంటే పుట్టని రాని రాత్రి అని అర్థం రావచ్చు. అందుకే అభవుని అని మహద్వాచకతను వివక్షించి శ్రీనాథుడు శివరాత్రిమహాత్మ్యములో 5-44 అభవు రాత్రి అని ప్రయోగించాడు.

మృతియుతదేహుడు పండితారాధ్యచరిత్ర పుట 450. ఇందు యుతను తొలగించి మృతదేహుడు లేదా మృతుడు అన్నా సరిపోతుంది. మృతినామము. భావార్థకం, మృత అనేది మృతుడయిన వ్యక్తిని సూచించేనామము ఎవడు మృతి చెందెనో ఆ వ్యక్తి మృతుడు

క్రూర వాక్యములు రంగనాథ పుట 57. క్రౌర్యస్ఫోరకాలయిన వాక్యా లని గ్రహించాలి.

పటుతరవాక్కుడు పుట 147. తరతిశయాధ్యకం.

నజ్ తత్పురుష సమాసము

కాదు, లేదు అని మనం సామాన్యంగా 'నజ్' తత్పురుషకు అర్థం చెప్పు కుంటాం. నజ్ అనేది మీది సుబంతంతో సమసిస్తుంది అని నజ్ 2-2-8 అనే అష్టాధ్యాయంలోని సూత్రం విధించింది. నజ్ నకారం లోపించి అవ్యయిన అకారం మాత్రం మిగుల్చుందని 'నలోపోనజ్' అనే సూత్రం విధిస్తుంది కాగా

లేదా నడము లేదా మధ్య భాగము గలిగిన వ్యక్తి అని చెప్పవలసిందేగాని సామాన్యార్థాన్ని చెప్ప జాలము.

పైనిచూపించిన విరోధ అర్థార్థాలేగాక నష్టాతి ఇంకా నాలుగర్థాలున్నాయి, అందులో ఒకటి సాదృశ్యార్థము 'అబ్రాహ్మణ' అనేది. ఈ యర్థంలో ప్రయుక్తమైన సమాసం. రూపురేఖలు గుణలక్షణాలు బ్రాహ్మణునకు వలె ఉన్న బ్రాహ్మణేతరుణ్ణి బ్రాహ్మణుడనాలి గాని బ్రాహ్మణుడు కానివాడిని అబ్రాహ్మణుడనటం శాస్త్రీయంగాదు. నాలుగో అర్థం అభావము అంటే కానిది. అసందేహ ఆచేది ఈ యర్థం గల సమాసం. సందేహానికి తావులేని అని దీనికర్థంగా చెప్పాలిగాని సందేహం కాని ఇత్యాదిగ చెప్పటం శాస్త్ర సమ్మతంగాదు.

'తదన్య' అనేది నష్ట సమాసానికి వివక్షించిన మరో అర్థం. అనన్య అనేది దీనికుదాహరణం. అన్యం కన్న వేరైనదిగాదు నీ సమాసానికర్థంగా చెప్పాలిందే గాని అన్యం కాదని మాత్రం చెప్పటం సరిగాదు.

అప్రళస్త అనేది నష్టాతిగల ఆరో అర్థం. అపట - - - - - గాహరణం అప్రళస్తములయిన పటులని దీనికర్థం.

తెలుగు కవులు ప్రయోగించిన నష్ట తత్పురుష సమాసాల్లో ఈ యర్థం వైవిధ్యాన్ని సమన్వయం చేయటం ఈ క్రింద చూడవగును.

అక్షత్రయులు హరివంశ చ త్తరభాగ 9-38 అనే ఈ ప్రయోగం క్షత్రియులు కాని ఇత్యాది సమాసములకు అన్యభిన్న, అనన్య అన్నట్లు క్షత్రియ భిన్నులు లేదా క్షత్రియేతరులు అని తదన్యార్థంలో ప్రయుక్తకుని సందర్భంవల్ల గ్రహింపగలం. ద్వాపర - - - - - వర్ణాశ్రమ ధర్మాలంతరించి పోవును. క్షత్రియేతరులు రాజ్యపై - - - - - రు. ఈమార్పు రానున్న కవియుగానికి నాంది వాక్యం - - - - - సందర్భంలోని దీ ప్రయోగం. అందువల్ల ఈ సమాసానికి క్షత్రియభిన్న అనితదన్యార్థం ఎఱుగ వలసిందాడనటం గమనార్హం.

అసత్యసంవాదిని 4-2-180 అనే ప్రయోగంలో నష్ట తదన్యత్వాన్ని ప్రతిపాదించుచుంది. సత్యముకన్న భిన్నమైనది అని యీ సందర్భంలో మనం గ్రహింపాలి.

ఆకృతవివాహుడు		"	
క కడు	మార్కండేయ		8-159
ఆర క్తదేహుడు	"		8-185
ఆగవరము	రంగనాథ		పుట 894
అగుణుడు	భాస్కర	బాల	408
అనర్బితచరితరుడు	పాండురంగ		4-55
అన్యతోదరి	"		8-18
అనిద్రుడు	కల్పవృక్ష-కిష్కింధ-అన్వేషణ		"
అభుక్తినిద్రలు	"	సుందర-పరాక్ర	272

మొదలగు నాళ్ల బహుప్రీతి సమాసా లభికంగా ప్రయుక్తాలయినాయి.

అసహంబు	హరివంశ		7-50
అపలంపుపెనకువ	"	ఉత్తరభాగము	1-26
అతపసి	"		5-12

మొదలైన నాళ్ల తత్పురుషలు గూడా ప్రయుక్తలు.

కొట్టాట లేదా యుద్ధాలకు గాని బహుప్రీతి సమాసం ఒకటి సంస్కృతంలో ఉంది. కర్మ వ్యతిహారంలో ఆ సమాసానికి అంతంలో ఇచ్చే అనే ప్రత్యయం వస్తుంది. ముసలాన్ని ఆయుధంగా తీసుకొని సాగించిన యుద్ధం కర్మ అని అవుతుంది. ముసలంగృహీత్యేదం యుద్ధం ప్రవృత్తం అని ఈ సమాసాని కర్తవ్యం. ఇచ్చకర్మ వ్యతిహారే 5-4-127 అనే సూత్రం ఈ వర్గానికి చెందిన సమాసాలకంతంలో ఇది విధించింది.

బాహుబాహి	భాస్కర	కిష్కింధ	227
ముష్టాముష్టి	"	"	"
పాణాపాణి	"	"	"
చరణాచరణి	"	"	"
నఖానఖి	"	"	"
దంతాదంతి	"	"	"

'ఆముక్తమాల్యద'లో 'ఘనీభవన్మహాజలమయ శంకర శృంగరలయ' (5-97) అని ప్రయుక్తమైనది.

యువతీప్రియుడు 8-2-185 అనేది నన్నయ ప్రయోగం. యువన్ శబ్దానికి శ్రీలింగంలో ప్రాస్తావితమైన 'తి' చేరుతుండేగాని అది దీర్ఘాంతం కాదు. అయినా పై ప్రయోగంలో యువతీ అని ప్రయుక్తం.

విజితమారదార దేవిభాగవతం 1-218 అనే ప్రయోగంలో 'మారదార' రతికి పర్యాయంగా కల్పితం.

తైకకు సీతకు కూడా శిరోజాలు నల్లగా ఉన్నాయి. కాని కల్పవృక్షంలో తైకను బంధరాయి త్రివేణి గణపుష్పిన యింద 201 అనడంలో తైక విలాసాన్ని చాటి పడజాలాన్ని కవి చాడాడు.

సీత 'తురాషాడశ్మకద' (శబరి, 198) అని కల్పవృక్షంలో ప్రయోగించాడు. ఈ సమాసంలో అన్య దుర్లభమైన వెలుగుండేగాని పటాదంబరత కిందితు కూడా లేదు.

సమాస ప్రయోగంలో కవులు పాత్రోన్మీలనాడులను గావింపగలరని దీనినిబట్టి మనం ఊహింపగలం.

కవులనేకానేక ప్రాతిపదికలపై ఈ ప్రత్యయాన్ని చేర్చి ప్రయోగించు యాపు దిద్దుతారన్నమాట ఈ చూపుదిద్దటంలో కవులు పాటించాల్సిన సూత్రం ఒక టుండి ఆకాశానికి తారకలు కలిగాయనే దొకవాక్యం. ఇందులో ఆకాశానికి షష్ఠ్యంతం, తారకలు ప్రథమాంతం, వీటి పదనం విషయంలో పట్టించులేదు. సందర్భానుసారంగా పదనం మారవచ్చుగాని విభక్తిమారటాన్నంగీకరించరు. పై వాటిల్లో ప్రథమం 'తారక' చేరుతుంది. 'తారక' అనేది ప్రథమాంత సంకేతం. దీనికి ఈ ప్రత్యయం చేరుతుంది కాబట్టి 'తారకీతం' అవుతుంది. ఈ ప్రత్యయం షరంగాగా పూర్వమందలి అకార ఇకారాలకు లోపం నియతం.

ఏడో శతాబ్దానికి చెందిన కాశికావృత్తిలోగల తారకాదిగణంలో 27 నామా లున్నాయి. కాలక్రమంగా ఈ ప్రత్యయాంతాలు పెరిగినందున 18 శతాబ్దికి చెందిన భట్టోజీ ఈ గణంలో 88 ప్రాతిపదికలను చేర్చవలసి వచ్చింది. ఈ ప్రత్యయం చేరే యోగ్యతగల వానిగా కాశికలో పరిగణితమయిన తండ్రి, పుష్ప సూచక అనే మూడు ప్రాతిపదికలు భట్టోజీ ప్రతిపాదించిన గణంలో లేవు. కాల క్రమంగ ఈ మూడింటిని ఈ గణంనుంచి తీసివేశారనీ అందుక ప్రయోగం కారణమనీ గ్రహించాలి.

ఈ ప్రత్యయాంతాల క్రమవికాసాన్ని తెలుగు కవులు గుర్తించారు. అంతేగాక వారీ ప్రత్యయాన్ని జాత్ర ప్రాతిపదికల కంతంలో చేర్చి ప్రయో గించారని పరిశీలనవల్ల తెలుస్తుంది. ఈ విధంగా ప్రయోగించటంలో వీరిప్రత్య యం ప్రవర్తించే సందర్భంలో గుర్తించాల్సిన ప్రధాన సూత్రాన్ని విస్మరిం చారు. తారకలాకాశానికి కలిగాయనే వాక్యార్థం 'తారకీత' అనే తద్ధితాంతంవల్ల వ్యక్తమవుతుంది. వాక్యార్థాన్నంతను పదాంతంలో ఈ వృత్తి చెబుతుంది. కృతకర్తృశబ్ద సైకశేష సనాద్యం తథాతురూప అనే వృత్తి పంచకంలో తదీత వృత్తి అన్యతమం. 'పరార్థాభిధానంవృత్తిః' అని వృత్తికి లక్షణము వృత్త్య ర్థాన్ని వివరించే వాక్యం విగ్రహం కాబట్టి విగ్రహం అయిదు వృత్తులకు ఉంటుంది. ఈ ప్రత్యయాంతాలకు విగ్రహం వివక్షిస్తే పైసనుకున్న రీతిని ప్రథమా షష్ఠీ విభక్త్యంతాలుండని వాక్యాలలోని ప్రాతిపదికలకున్నూ తెలుగు వారు ఈ ప్రత్యయాన్ని అంతంలో వాడినట్లు పరిశీలనవల్ల తెలుస్తుంది. ఈ మార్పు తెలుగు కవుల ప్రత్యేకతను స్వాతంత్ర్యాన్ని తెలుపుతుంది.

"			7-1-954
సూక్తిత			7-1-1
పల్లవిత			7-1-120
పుష్పిత			"
కంచుకిత			14-9-196
గర్భిత	దశకుమారవర్ణిత		1-87
పల్లవిత	మార్క		1-1
కుసుమిత	"		"
ఫలిత	"		"
కంచుకిత	భాస్కరరామాయణ	బాల	548
తిలకిత	"	యుద్ధ	1650
కంచుకిత	"	"	1797
చంద్రకిత	"	"	2054
తరంగిత	శృంగార		2-29
పుష్పిత	భోజరాజీయము		2-99
కంచుకిత	ప్రబోధచంద్రోదయము		1-45
కుసుమిత	పాండురంగమహాత్మ్యం		1-90
తరంగిత	"		9-24
అంకురిత	"		9-204
గర్భిత	ఉద్యటారాధ్యచరిత్ర		1-161
కల్లోలిత	"		9-6
తరంగిత	"		9-96
ఫలిత	"		9-42
తరంగిత	"		9-142
చంద్రకిత	పారిజాతపహరణము		2-102
గర్భిత	"		4-90
చంద్రకిత	మనుచరిత్ర		9-85
కంచుకిత	"		4-115
"	వసుచరిత్ర		4-199
ముకుళిత	కళాపూర్ణోదయం		9-19

యుగయుగిత	భాస్కర బాల	91
"	" అయోధ్య	488
ధగద్ధగిత	రంగనాథ	పుట 89
"	శృంగారం	4-100
"	వరాహ(నంది)	3-78
"	"	5-42
జుర్రరిత	హరిశ్చంద్ర(గౌరన)	పుట 202
ధగద్ధగిత	కాళహస్తీ	2-9
ఘమఘమిత	పాండురంగ	5-119
ధగద్ధగిత	"	9-11
"	మనుచరిత్ర	1-46
చకచక్రిత	వసుచరిత్ర	4-3
ధగద్ధగిత	"	5-48
ధగద్ధగిత	కళాహర్షోదయము	1-82
ధగద్ధగిత	"	4-3
"	"	887
చకచక్రిత	కువలాశ్చరిత్ర	1-90
ధగద్ధగిత	విప్రసంహిత	5-10
"	"	5-85
"	విజయవిలాసము	3-150
"	అన్నమాచార్యసంక్షిప్తనలు	1-281
"	ఉత్తరరామాయణము	7-288
"	దాశరథీశతకము	9
"	"	పీఠిక 89
చకచక్రిత	దేవీభాగవతము	3-202
ధగద్ధగిత	బుద్ధచరిత్ర	2-47
చకచక్రిత	కల్పవృక్ష-అయోధ్య-అభిషేక	255
"	" శిశువధాపుర	80
యుగయుగిత	"	220

ఇంతకు మునుపున్న తాతకాదిగణాలు రెండు. వాటిని అకారాది ప్రమ
ములో చూడవచ్చును. ఆ గణాల్లో ఇంతకు మునుపు పఠితం

అరుణిత	"		1-187
కబళిత	"		1-258
జుగుప్సిత	"		1-257
మూర్ఛిత	"		2-302
వలయిత	"		4-181
"	"		7-254
ఉన్మాదిత	కుమారసంభవం		9-134
ధూసరిత	"		12-165
ధవళిత	"		12-205
తరళిత	భాస్కరరామాయణ	బాల	86
శకలిత	"	"	745
శకలిత	భాస్కరరామాయణ	ఆరణ్య	1-216
తరళిత	"	"	1-412
పక్ష్మలిత	"	"	1-529
ధూపిత	"	"	583
గవాక్షిత	"	యుద్ధ	549
ధూళిత	"	"	609
తరళిత	"	"	743
నాదిత	"	"	799
సింధూరిత	"	"	1684
బంధురిత	"	"	1724
చిహ్నిత	"	"	1946
మండలిత	"	"	2067
కౌతుకిత	"	"	2227
పక్ష్మలిత	"	"	2368
చులుకిత	"	"	2519
లింబిత	రంగనాథ రామాయణ		పుట 19
ముఖరిత	"		పుట 84
గంధూషిత	శృంగార శాకుంతల		1-89

"	"	12-88
పవిత్రత	ప్రబోధ	9-54
ధూసరిత	"	4-58
ప్రతిబింబిత	"	5-49
శ్యామలిత	"	5-88
తరళిత	గౌరవ (హరిశ్చంద్రో)	పుట 245
గంధూషిత	తైమిని భారతము	1-51
చుకుకిత	"	5-208
ఉల్లేకిత	జైమినిభారతం	8-128
శృంగారిత	"	8-167
ఆస్తమిత	వాసిష్ఠరామాయణ	8-79
నిర్మలిత	వరాహ (హరిభట్టు)	1-26
శేఖరిత	"	2-29
కబళిత	"	9-141
శకలిత	"	5-57
"	"	"
విధులిత	కాళహస్తీమహాత్మ్యం	1-98
ధవళిత	"	1-142
వలయిత	"	1-57
గంధూషిత	"	3-224
వలయిత	పాండురంగమహాత్మ్యం	1-89
"	"	1-89
"	"	2-21
పత్మలిత	"	1-89
గంధిత	"	1-88
ముఖరిత	"	1-90
కవచిత	"	1-108
చుకుకిత	"	1-120
లాంఛిత	"	2-47
ఛత్రిత	"	2-72

అవతంసిత	"	"
తరత	"	8-225
"	"	7-170
పురుషిత	"	7-171
పక్షులిత	"	8-281
పాదురిత	ప్రభావతీ	2-88
గంజూషిత	"	5-57
భంగురిత	"	5-97
గర్విత	కవికర్త రసాయన	1-88
భంగిత	"	2-108
బింబిత	"	8-157
శింజిత	రాజగోపాల విలాస	1-77
కుండలిత	"	5-87
చిహ్నిత	చిత్రభారత	1-18
శిష్టిరిత	"	4-57
అరుణిత	"	8-88
ప్రతిధ్వనిత	"	7-88
ముఖరిత	"	8-80
అధరిత	వైజయంతి	1-8
శింశిత	"	1-85
శిరీషిత	"	1-95
ముండిత	"	2-5
విమలిత	"	8-140
ధవళిత	విప్రనారాయణ చరిత్ర	1-15
జంబూరిత	శృంగార సత్యభామా సాంత్వన	పుట 55
హాటకిత	"	" 188
అధరిత	"	" 184
చర్చిత	పరమయోగి విలాసం	" 200
ధవళిత	ఉత్తర రామాయణ	1-240
అరుణిత	"	4-291

ధవళిత	"	సుందర	పూర్వార్థ 221
బంధురిత	"	"	" 289
శబరిత	"	"	" 365
హలయిత	"	"	పరార్థ 289
నిర్మలిత	"	"	" "
శకరిత	"	"	" 276
ధవళిత	"	యుద్ధ	ఇంద్రజిత్ 422
ధూసరిత	"	"	ఉపసంహార 37
మధురిత	"	"	" 198
మంజరిత	"	"	" 299
సంపుటిత	"	"	" "
శేఖరిత	"	"	" 411

వ్యాకరణమునందు రారకరిత, పులికిత మొదలయిన వాటిలో ప్రత్యేకత ఈ క్రింది గుర్తించనగును. రారకలాకాశంలో ఉంటూనే ఉంటాయి. తమకన్న ఎక్కువ వెలుగుగల సూర్యుని కాంతి తగిలలే అవి ఆ కాంతిలో లీనమై తమ ప్రత్యేకతను కోల్పోతాయి. సో సుందరమైన స్వామి శిష్యుని గానరావు. సూర్యాస్తమయం తరువాత ఆకాశం నిర్మలంగా ఉండే రారకలు కనబడతాయి. కాబట్టి రారకలు ఎక్కడ సుందరం రావటం లేదు. సర్వదా ఆకాశంలో ఉంటూనే ఉన్నాయి. అలాగే హర్షాదుల పొందిక కలిగితే శరీరం సుందరమవుతుంది. అందుకాధారమైన శారీరక భాగం సర్వదా శరీరంలోనే ఉంటుంది. తగిన సమయంలో అవి ప్రస్ఫుటంగా కనబడతాయి.

గవాక్షిర, వలయిత మొదలైనవి వ్యాకరణానుమతిలేని రూపాలు. వీటిని తెలుసుకొన్నప్పుడు వీటిలో ప్రత్యేకతను సందర్భం కుదరదు. వక్షము గవాక్షము వలె అయినదేగాని వక్షమునకు గవాక్షము గలుగలేదు. ఈ తద్వలన వక్షమునకు అనే రీతి విగ్రహం కుదరదు. వక్షమునకు భూమి, భూమికి వలయము గలిగినదన ఏలుగాదు. వేలభూమికి వలయం లాగుంది. ఇక్కడకూడ తదస్య సంజాతం అనే విగ్రహం సరిపడదు.

కోరక	ధేనుష్యో	రణ
కంచుక	నిద్రా	రోగ
కండల	నిష్క్రమణ	రోమాంచ
కంటక	పల్లవ	వర్ణ
క్షణ	పండా	వర్మన్
క్షుధ	పిపాసా	విచార
ఖండ	పురీష	చేగ
గర	పులక	చ్యాధి
గర్జ	పుష్ప	ప్రణ
గర్జ	ప్రచార	విఘ్నతంత్ర
గర్భ	ప్రత్యయ	కాత్మ
గర్వ	ప్రతిబింబ	శైవల
గౌరవ	ఫల	శృంగార
చంద్రక	బతుల	శ్రద్ధా
జ్వర	భార	శ్వేత
తరంగ	మంజరీ	సీమంత
తారతా	ముకుల	సుఖ
తిలక	ముకుర	సూత్ర
తృష	ముద్రా	స్తబక
దీక్ష	మసల	స్థపుట
దుఃఖ	మూత్ర	హర్ష
దోహ	మూర్ఖ	హస్తక
ద్రోహ		

మతుజంతాలు

ధన, గుణ, విద్య, రూప మొకటి గలిగి నిర్దిష్ట వ్యక్తికి గలవనే ఆర్థంలో నామాలపై 'మతుప్' అనే ప్రత్యయం చేరుతుంది. ఇది సామాన్యార్థం. ఇంతేగాక నిర్దిష్టమైన ప్రత్యేకతలాస్థల లేదా సగరాదుల్లో గలవనే ఆర్థంలో గూడ మతుప్ వస్తుంది. అమెరికాలోని న్యూయార్కు నగరంలో మిక్కిలి ఎత్తైన భవనాలున్నాయంటారు. వాటితో పోటి చేసే భవనాలు ఇండియాలో బొంబాయి మొదలైన గ్రామాలలో ఉన్నాయని మనం అంటే అలాంటి సందర్భాల్లో న్యూయార్కుకు

ప్రజ్ఞావాన్, శ్రద్ధవాన్, వృత్తివాన్ అంటానికి మారుగ ప్రాజ్ఞః, శ్రాద్ధః వార్తః అని అవుతాయని ప్రజ్ఞాశ్రద్ధా వృత్తిభ్యోః 5-2-101 అనే సూత్రం వివరించింది.

వర్సం - అంసం అనేవాటిల్లో ల మతుబర్ధకం. వీనికి బనులు మతుప్ రాదు. రాపసః తపస్వి అనే వానిలో అజ్ విన్ అనేవి మతుబర్ధకాలే కాని వీటికి పర్యాయంగా మతుప్ రాదు సహస్రి అనేటప్పుడు ఇన్ మతుబర్ధకం. కాని దీనికి పర్యాయంగా మతుప్ రాదు. సైకత, శార్కర అనేటప్పుడు సికత, శర్కర అనే వానిపై అజ్ ప్రత్యయం చేరింది. ఇది మతుబర్ధకం, కాని దీనికి మారుగ మతుప్ రాదు.

మతుప్ లో పకార ఉకారాలిత్సంజ్ఞకాలు. కాన అవి లోపించి 'మత్' అనేది మాత్రం మిగుల్చింది.

మతుప్ అనే ప్రత్యయం లేదా తత్పర్యాయాలైన ప్రత్యయాలు అంఠంలో చేరిన పదాల కర్ణం విషయంలో ఈ క్రింది విశేషాలను వ్యాకరణం ప్రతిపాదించింది. వారి పరిగణన ప్రకారం ఈ ప్రత్యయములకు ఏడర్థభేదాలు వివక్షింపబడుతాయి. అందు ఒక్కొక్క దానికి ఈ క్రింది ఉదాహరణ పూర్వకంగా వివరింపబడినవిగా విస్తాన.

నిలయము - నెలవుస్థానము - ఉనికిపట్టు అనేవానికి పర్యాయం 'రూప' అనేది, ఈ యర్థంలో మతుప్ ప్రత్యయం వస్తుంది. గోమాన్ అనేది ఉదాహరణము. అవులా వ్యక్తికి గలవు అని గానీ అవుల కా ప్రదేశము నిలయమనీగానీ ఈ మతు బంధానికర్థం.

'కుష్ఠ' అనేదానిపై మతుప్ కు బదులుగా 'ఇన్' చేరినందున ఏర్పడిన రూపం 'కుష్ఠీ' అనేది. ఇక్కడ మతుప్ కు బదులుగా వచ్చిన 'ఇన్' అనేది నిందార్థకం.

ప్రళంసలో గూడ మతుప్ వస్తుంది. 'రూపవరీ' అనేది ఉదాహరణం. రూప అనేదానిపై మతుప్ చేరగా అనంతరం స్త్రీలింగంలో 'ఈ' చేరినందున సిద్ధించిందీరూపం.

క్షీర అనేదానిపై మతుప్ కు బదులుగా ఇన్ చేరినందున ఏర్పడే 'క్షీర్' అనేదాని ప్రథమా బహువచనరూపం క్షీరిణః అనేది, ఇదివృక్ష వారకము. ఇరట

కల్యాణవతి	„	„ 845
గభ స్తిమచ్చిలా	వరాహ - నంది	2-58
„ „ „	ప్రబోధ	8-25
ధీమన్నతుండు	వాసిష్ఠ	8-40
ప్ర „ „	కల్పవృక్ష స్థ సూర్య	54
బోర్వంతుడు	„ „ కుంభకర్ణ	1189
పక్షపత్	„ „ నిస్సంశయ	25

ప్రహి (ప్రహ్లాదిభ్యశ్చ 5-2-116), తుంద (తుందాదిభ్యశ్చ 5-2-117) ఇష్ట (ఇష్టాదిభ్యశ్చ 5-2-88) అనే గణాలకు చెందిన ప్రాతిపదికలకు మతుష్ అనే ప్రత్యయార్థంలో 'ఇన్' అనేది చేరుతుందని పాణిని వ్యాకరణం చెప్పింది. ఈ ప్రత్యయం చేరగా ప్రాతిపదిక నకారాంతంగా ఉంటుంది. తర్వాత వీనిపై స్త్రీలింగ వివక్షలో 'ఈ' అనేది చేరగా ప్రహిన్, ప్రహిసి అనే రీతిని సంస్కృత ప్రాతిపదికలు ఏర్పడుతాయి. పైమూడు గణాల్లోను పరితాలైన ప్రాతిపదికలను అకారాది క్రమంలో ఈ గణాల్లో చూడవచ్చు. ఈ గణాలలో ఏదీగూడ ఆకృతి గణంగాదు. అయినప్పటికీ ఈ గణాలలోని అనేక ప్రాతిపదికలపై ఈ ప్రత్యయాన్ని చేర్చిన ప్రయోగాల నధికంగా తెలుగు కవులు వాడారు. ఈ విధి వీరి నిరంకుశతను తెలుపుతుంది.

భిక్షాశి	1-6-288
తదర్థి	8-2-58
అమృతాశి	8-1-81
విఘ్నాశి	„ „
క్షమి	8-1-228
తపఃప్రభాసి	8-4-150
నియతాశి	8-5-108
దుర్మాని	5-2-828
అనుతాపి	5-8-41
గర్వి	5-4-200
కౌతుకి	8-1-152
ధనధాన్యశోధి	8-2-54

మహాదాని	"	,, 485
నిరావేళి	ని-ఉ-రా	5-24
అవివేకి	"	7-43
ఋణి	విజ్ఞానేశ్వరీశ్వర	48
"	" "	74
గుణి	" "	108
భిక్షా	మార్కండేయ	2-146
అన్యాయం	"	2-917
స్పృహ	"	2-118
దుఃఖి	"	8-802
మాయ	"	6-52
సుఖి	"	8-67
భస్మాంగి	కుమారసంభవ	2-21
అకులి	"	8-21
నిర్మోహ	"	6-30
మార్గి	"	6-184
అవిదారి	"	6-147
వికారి	"	"
వేషి	"	7-28
దుర్వివేకి		8-98
వీరరాగి		10-64
అభిమాని		11-212
దాని		"
గౌరవవేషి	భాస్కర - బాల	521
ఘనరోషి	" "	626
తపోవేషి	" ఆరణ్య	1-289
కపటి	" కిష్కింధ	29
కోభిని	" "	801
విక్వాసి	భోజరాజయ	5-48
దుర్వివేకి	"	5-287

అధర్మ	ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్న	4-154
ప్రతిపత్తి	కవికర్త రసాయన	8-97
ఖడ్గి	చిత్ర భారతము	8-144
వేగళాలి	"	4-108
దుఃఖి	"	6-199
వివేకి	సారంగధర చరిత్ర	2-8
భాషి	"	2-284
గర్వి	"	"
లంఘ	రాధిని స్వరూ	1-2
అపవాది	అన్నమయ్య Vol. I	1-28
ఘనపాపి	"	1-35
పామరి	"	1-184
వికృతకర్మి	"	1-810
దుష్కర్మి	"	"
"	"	1-288
వివేకి	"	1-801
భూతదయావిచారి	"	"
రక్షి	"	1-880
ధర్మి	"	1-408
దిగంబరి	"	1-440
"	"	1-465
అత్రాపి	ఉత్తర రామాయణ	1-27
సురాపాని	"	8-824
స్వర్ణస్త్రేయి	"	"
మనుజాళి	"	4-17
వేగి	"	4-88
మానవభోజి	"	4-107
సాహసి	"	4-291
గర్వి	"	5-85
దుష్టగృహి	"	7-809

అనురాగి	"	758
విశ్వేశ	"	951
ధని	శతావధానసార	పుట 18
దుఃఖి	సుఖి	2-225
సుఖి	"	5-84
అలంకారి	కల్పవృక్ష అవతారిక	పుట 1
నిత్యవేగి	" "	" 7
ధర్మి	" బాల	15
వేదపారి	" "	"
సవేగభాషి	" "	16
సంతోషి	" "	"
ధర్మి	" "	51
కాఠ్యుక్తి	" "	200
ఖడ్గి	కల్పవృక్ష-బాల	200
హరి	" "	282
ఉపవాసి	" శ్రీ శ్రీ శ్రీ వేద	88
కవచి	" ఆరణ్య-దశవర్ష	98
కటకి	" " "	"
కుండలి	" " "	"
మకుటి	" " "	"
నిత్యయాచి	" సుందర-ఉషఃఖండ	98
ఆపాపి	" " "	289
దుఃఖి	" " సంధ్యా	124
సుఖి	" " "	"
వేగి	" యుద్ధ సంశయ	271
అరుణి	" " "	289
క్రొధి	" " కుంభకర్త	168
రథి	" " ఇంద్రజిత్వంధ	98
గది	" " "	"

వివేకిని	రాజశేఖరచరిత్ర	8-84
శృంగారిణి	ఆముక్తమాల్యద	5-70
సహధర్మిణి	దేవీభాగవత	287
సహధర్మచారిణి	"	"
మధురాలాపిని	"	5-401
బ్రహ్మచారిణి	సుశీల	4-111

ఈ ఇన్నంటాల్లో శృంగి ఇత్యాదులు కొన్ని సంస్కృత భాషలో ప్రసిద్ధా లయినప్పటికీ చాల ప్రాచీనమైనవి కల్పితాలు.

అనుబంధము - II

ఇన్ చేరే ప్రాచీనపదీకల గణాల నీక్రింద అకారాది క్రమంలో ఇస్తున్నాను. ఈ గణాలాకృతిగణాలు గావు.

ప్రవేశ్యదులు

వదహ

ప్రవేశ్యదిభ్యశ్చ 5-2-116

వర్మన్

అవృతా

వీణా

కర్మన్

ప్రవీణా

కుమారీ

కాలా

శేకా

శిఖా

చర్మన్

కిర్నా

దంష్ట్రా

సంక్షా

నౌ

తుందాదులు

పతాకా

తుందాదిభ్య ఇలచ్చ 5-2-117

బలాకా

ఉదర

మాయా

తుంద

మాలా

పిచంద

మేఖలా

యవ

యవభద్ర

ప్రవీణా

జిహ్వల	భాస్కర	కిష్కింధ	197
"	"	యద్ధ	520
"	కావ్యలంకార	సంగ్రహ	528
దంష్ట్రాల	భాస్కర	యద్ధ	1008

'రోమ' అనేది ప్రాచీన కాలానికి ఆకారాంతం గానందున దీనిపై ల చేరటాన్ని వ్యాకరణం అంగీకరించదు. అయినా ఇలాంటి ప్రయోగాన్ని భాస్కర రామాయణ కర్త చేసి తన స్వతంత్రతను ప్రకటించుకున్నాడు.

రోమల భాస్కర యద్ధ 1980

'రోమ' అనేదానికి వ్యాకరణం వస్తుందని రోమాది పామాది పుద్గాదిభ్యశనెలచ. 5-2-100 అనే సూత్రం చెబుతుంది. రోమాది గణపతి తం. రోమ అనేది, అందువల్ల 'రోమక' అని అవుతుందే రోమల, అని భాస్కర రామాయణకర్త గావించిన ప్రయోగ విశేషమిది.

ప్రాచీన కాల మాత్రమేగాక సిద్ధాదులకు గూడ ల వస్తుందని 'సిద్ధాదిభ్యశ' 5-2-97 ప్రతిపాదించింది. అందువల్ల ఈ క్రింది ప్రయోగాలు రక్షితాలు.

కామల	మార్కండేయ	1-1
"	భాస్కర-ఆరణ్య	2-160
"	ప్రబోధ	5-88
"	శృం. కా.	8-26
"	సింహాసన	9-218
"	ఉత్తరరామాయణ	8-94
"	క్షుల్లవృక్ష - భృ. భిషేక	256
పక్షుల	భాస్కర-కిష్కింధ	529
మృదుల	స్వప్నకుమార	88
మంజుల	"	90
"	వసుచరిత్ర	1-8

ధర్మోజ్ఞ
 నిష్కాప
 నిష్కాద
 వక్తృన్
 పత్ర
 పర్వ
 పద్మ
 పార్వ
 పార్వతి (దీర్ఘ)
 పితృ
 పుష్కపనేశ
 ప్రజ్ఞా
 హంసు
 పింగ
 బలి
 దీక్ష
 మణి
 మాంస
 మృదు
 మంజు
 మంద
 లలాట
 పర్వన్
 వాత
 విద్యా-శత
 శాస్త్రపు
 శాస్త్రపు
 సమ
 సత్తి
 సిద్ధ
 స్నేహ
 కృష్ణ

ధనుని (దీర్ఘ)
 నిష్కాద
 పత్ర
 పిత్ర
 పరశు
 పర్ష
 ప్రక్షా
 పార్ష్య
 పార్షిణ (దీర్ఘ)
 పృథు
 పాంసు
 పింగ
 బల
 మణి
 మంద
 మృదు
 మంజు
 మాంస
 లలాట
 శుష్క
 శిత
 శ్యామ
 సక్తు
 సక్తి
 సంక్షా
 సిద్ధు
 స్నేహ
 వాత (లి) 7
 హను

"	"	"	847
"	"	"	20

అనుబంధము - IV

కాశికలోని పిచ్చాది

ఉదక	తుండ
ఉరస్	పిచండ
శుకక	యవ
శేష	ప్రహ
జటా	కర్ణ
పంక	కలా
	మటా

భట్టాజీలోని పిచ్చాది

ఉదక	పిచ్చ
ఉరస్	పక్షా
కాల	వర్ణ
శేష	ధువక
మటా	ద్రవక
జటా	పంక
	పిచ్చా
	వర్ణ

తుందాది కాశిక

ఉదక భట్టాజీలో ఘట అనేది అధికంగా ఉంది.

తద్ధ - ౬౮ (ఇమనిష్) :-

తద్ధిత ప్రత్యయాల్లో తావార్థకాలు శ్రీ, శ్రీ, శ్రీ, తస్యబావస్త్రుతవే ౮.1.119 అనే సూత్రం ఈ ప్రత్యయాలను విధించింది. ఈ రెండు ప్రత్యయాలు తుల్యార్థకాలు, గోత్యం, గోతా అనేవి ప్రత్యయాలు గోత్రంపై చేరి నందున ఏర్పడే రూపాలు, పృథు మొదలైన వాటికి దృఢ అనే గోత్రం ఈత్యతా అనే ప్రత్యయం వదులుగా 'ఇమనిష్' అనేది గూడ వికల్పంగా

అగ్నిమ		4-5-41
"	తనయుడు (మౌసల)	17-48
"	వరాహ (నంది)	4-70
"	పి - ప - శ	8-4
"	వసుచరిత్ర	2-114
"	కళాపూర్ణోదయం	5-119
"	విప్రనారాయణ చరిత్ర	5-4
"	దేవీభాగవత	8-106
"	కల్పవృక్ష-బాల	125
"	" ఆరణ్య-మారీచ	182
కాశిమ	మార్కండేయ పురాణ	8-84
ప్రాథమ	భాస్కర-బాల	1
"	" యుద్ధ	1452
"	" "	2889
"	రంగనాథ	పుట 524
"	హరవిలాస	
"	శృంగార కామంతల	1-21
"	ప్రబోధ చంద్రోదయ	1-10
"	తైమిని భారత	5-89
"	సంగ్రహ	5-98
"	కళాపూర్ణోదయ	8-18
"	శృంగార సత్క - మంత్రన	పుట 20
"	ఉత్తర రామాయణ	8-82
"	"	8-819
"	"	9-261
"	విజయరాఘవ కళ్యాణ	పుట 148
"	గోష్ఠముక్తల రాజగోపాల శతక	" 18
"	"	" 159
"	ఆంధ్ర పు - గాఢకృయగ	24
"	దేవీ భాగవత	5-294

అక్షరములు - V

వృత్తాంతము

కాశికా (29)

అకించన
అను
ఉరు
ఋజు
క్షుద్ర
క్షుప్త
క్షిప్త
ఖండ
గురు
తను
దండ
దీర్ఘ
పట
పాన
పృథు
బహు
బహుల
మహత్
మృదు
మంద
లఘు
పత్న
కాలి
వృక్ష
వేణు
సౌధ
స్వార్థ
భద్ర

భజ్జోజీ (29)

అకించన
అను
అను
ఉరు
ఋజు
క్షిప్త
క్షుద్ర
ఖండ
గురు
చంద
దండ
దీర్ఘ
పట
పాన
ప్రేయ
పృథు
బహు
బహుల
మహత్
మంద
మృదు
లఘు
వృక్ష
వేణు
సౌధ
స్వార్థ
భద్ర

'ఇజ్' అనే ప్రత్యయం ఆకారాంత ప్రాతిపదికను, అంతంలో సంస్కృతంలో చేరుతుంది. ఈ ప్రత్యయంలో ఇత్సంజ్ఞకము ఇ. దీనివల్ల ప్రాతిపదిక అది పుర్వానికి వృద్ధి వస్తుంది. దీన్నాధివృద్ధి అంటారు. వృద్ధివల్ల అ=ఆ గాను, ఇ, ఈ = ఐ గాను, ఉ, ఈ = ఔ గాను అనంతరం ఇంత్యజ్ఞికం లోపిస్తుంది. కాబట్టి -ఇ- మిగులుతుంది. ఈ ఇ పరంగా ఉన్నపుడు ప్రాతిపది కాంతంలోని 'అ, ఇ' అనే అచ్చులు లోపిస్తాయి. కాబట్టి దశరథ = దాశరథ + ఇ = దాశరథి అని ఏర్పడుతుంది.

అచఇజ్ 4-1-95 అనే సూత్రం ఈ ప్రత్యయాన్ని విధిస్తుంది. అపత్యా ధ్ధంతో ప్రత్యయాలు చేరటం తెలుగులో లేదు. ఈ క్రింది ప్రయోగాల్లో అప త్యాధ్ధక తద్ధిత ప్రత్యయాలు చేరినట్లు గ్రహించగలం.

నైరాటి		6-1-288
ఆర్థుని		7-1-171
రావణి	ఖాస్కర-సుందర	415
"	" యుద్ధ	551
"	" "	1120
"	" "	1276
"	" "	1279
దాశగ్రీవి	" "	1018
దాశకంఠి	" "	1208
రావణి	రంగనాథ	పుట 405
"	"	8-12
"	"	4-311
"	"	4-8-12
"	"	4-818
"	"	5-85
"	"	5-74
పావమాని	కల్పవృక్ష-సుందర-దివా	91
"	" యుద్ధ-సంశయ	258
"	" కుంభకర్ణ	98

అనే ఈ రెండు ప్రయోగాల్లోనూ తొలిపదం 'భిక్షా' అనేది. దీనికి సమూహార్థంలో భిక్షాదిభ్యోదత్ 4-2-88 అనే సూత్రంచేత అదో అనే తద్ధిత ప్రత్యయం రాగా భిక్షతోని తొలి స్వరమైన ఇకి అదివృద్ధి గలిగినందున ఐ అనే దాదేశంగాగా భైక్ష అని ఏర్పడింది. పలుబోట్ల భిక్ష స్వీకరస్తూ ఉదరపోషణం చేసుకోవట మనేది దీనికి గ్రహంపడగిన యర్థం.

దాక్షిణాత్యులకు తద్ధిథాంథాలపై మోక్ష గలదని 'ప్రియతద్ధి థాదాక్షిణ్యాః' అనే మాట చెబుతుంది ఈ యంశాన్ని నిరూపించేదానికి తగిన ఉదాహరణలు కొన్ని తెలుగు కవుల ప్రయోగాల్లో గలవు.

శబల (శుబ)	భో శబల	2-128
"	"	4-889
వైలాకరమణి(విభాకర) వరాహ(నంది)		8-46
శాకపైకమలు(శకపిక) ఆముక్త		6-127
పైకంబు(పిక) రామాభ్యురయ		4-198
ఇదంయగి(ఇదం)	"	7-2-84
తొడువ్కు(తుడువ్కు) ఆంధ్రపురాణ-రాక్షక్యముగ		250
సౌర్యరత్న (సూర్య) కల్పవృక్ష-బాల		288
తైవమౌకాత్యకము(శివ)	" శివ	4-77
తైశిరానిలము(శిశిర)	" పూర్వరాత్ర	858
తైశిరపవమాన	" పరరాత్ర	102
సౌర్య (సూర్య)	" యుద్ధ-నిస్సంశయ	110
పైకము(పిక)	విజయవిలాస	8-48

ప్రమాణం అంటే లోతు అనే అర్థంలో సంస్కృత ప్రాతిపదికలపై దమ్ము - మాత్ర - ద్వయన అనే ప్రత్యయాలు వస్తాయని ప్రాచీనానా సప్, దమ్ముచ మాత్రచ: 5-2-87 అనే సూత్రం చెబుతుంది. ఈ మూడింటిలో 'దమ్ము' అనేదాన్ని రామాయణ కల్పవృక్షంలో తత్కర్త విశేషార్థంలో ప్రయోగించాడు. ప్రాణదమ్ముము - కల్పవృక్ష. ఆరణ్య - మారీచఖండ 44. పురుష దమ్ముమంటే నిలుపు లేదా మనిషి లోతు అని చెప్పగలం. కాని ప్రాణదమ్ముం అంటే ప్రాణంలోతని చెప్పవీలుగాదు. ప్రాణమనేది అమూర్తము. అయితే ప్రాణదమ్ముమంటే ప్రాణం వ్యక్తికెంత ముఖ్యమో అంత ముఖ్యమనే సంద

కృతంతాలు

శత్రు శాన జంతాలు

దాతువులపై పురుష వచన బోధకాలుగాక, చేత ప్రత్యయాలను కృత్రు త్యయా లంటారు. ఈ ప్రత్యయాంశాలనే కృత్రు త్యయాలు అంటారు.

అట్, లకారానికి గల అర్థంతో సమానమైన అర్థంతో శత్రు, శానచ్ అనే ప్రత్యయాలు సంస్కృత దాతువులపై చేయబడినవి. ఉదా. శత్రుశానచ్ అప్రథమా సమానాధికరణే 8-2-124' అనే సూత్రం విధిస్తుంది. ఈ విధంగా విధించిన శత్రు, శానచ్ అనే ప్రత్యయాల్లో క్రమంగా 'అత్, ఆన్' అనేవి వచ్చాయి. తక్కిన వర్ణాలన్నీ ఇత్య అనే రోపిస్తాయి. ఈ రెండు ప్రత్యయాల్లో శత్రు (అత్) అనేది పరస్మై దాతువులపైన మాత్రం చేరుతుంది. రెండోది శానచ్ (ఆన్) అట్మనే పదాలపై చేరుతుంది. దాతువు ఉభయ పది అయితే రెండూ చేరుతాయి ఈ ప్రత్యయాలు పరంగా ఉన్న పురుష వికరణ ప్రత్యయాదులు వస్తాయి ఆనపరంగా ఉన్న పురుషులకు శత్రు శానచ్ అనేవి ఈ ప్రత్యయానికి నడుమ హల్మాత్రమైన మకారం వస్తుంది. అందువల్ల 'యజమాన్' ఇత్యాదిగ శానచ్ ప్రత్యయాంశాలు పచ్ మొదలైన దాతువులపై నుండి ఏర్పడుతాయి. శత్రంతం చేరితే 'సవత్' అని అవుతుంది. అంటే పచ్ + అత్ అని ఉండగా పచ్ అని చకారంపై ఉన్న అకారం లోపించటం ఈ సందర్భంలో గుర్తించాలి.

ఈ శత్రు, శానచ్ అర్థాన్ని అనగా వర్తమానాధాన్ని, చెప్పటమే గాక లక్షణాధాన్ని పేర్కొన్నాన్ని గూడా చెప్పగలిగి ఉంటాయని 'లక్షణ పేర్కొని క్రియాయా' 8-2-128 అనే సూత్రం విధిస్తుంది. శయానా, భుంజితే యవనా అనే ప్రయోగంలో శయానా, అనే శానజంతం యవనుల బోజన విధానాన్ని (లక్షణాన్ని) వివరిస్తుంది. 'హరిం పశ్యన్మచ్చలే' అనే ప్రయోగంలో గల పశ్యన్ అనే శత్రంతం భక్తునకు ముక్తి గలగదానికి హేతువు హరిదర్శన ఘన నిర్మల కాబట్టి ఇక్కడి శత్రంతం హేతుర్భక్తమని గుర్తించాలి.

పుష్కరదశనిచరేంద్ర	" "	1044
పుష్కరదశనిచరేంద్ర	" "	2048
పుష్కరదశనిచరేంద్ర	" "	" "
సరథసావిర్యవన్నరహరి	వరాహ(నంది)	8-28
తపాకర్మదశనిచరేంద్ర	వాసిష్ఠ	2-10
సృత్యర్కజంధ	" "	2-101
నక్షత్రజంధ	" "	4-02
ఆతపత్రీవత్	పాండురంగమహాత్మ్యం	8-110
సృత్యర్కజంధ	" "	8-189
వీరతేనీలవర్ణ	" "	" "
నిర్యత్కథనధారా	" "	8-145
ఉద్భవస్థానము	కల్పవృక్ష-సుందర-దివా	802
పరాభవస్థుడు	" "	404

వర్తమానార్థకాలై న కానకంఠాలు :-

రంగనాథ	పుట	115
తృణకణ్ఠాన	విక్రమార్కచరిత్ర	8-78
గగనము	పాండురంగమహాత్మ్యం	2-178
తోరణస్తంభాయమాన	మనుచరిత్ర	5-15

లక్షణార్థతో క్రింది శత్రుంఠాలు పరియు		
జరద్యేశ్య		8-9-08
దుష్కృతపరివారయోగ్య		4-2-08
దుర్విష్యదుర్జావాపారుడు		9-1-20
హనద్యక్రిమ		9-1-897
లసద్గుణాకరుడు	భాస్కర కిష్కింధ	208
యమునద్గంగము	" "	884
ఆధ్యాత్మన్మనుష్యంబు	" "	" "
నీలమహాధర్మిని లిలాచలావళి	" "	" "

తామ్రజటాపంక్తి	హరవిలాస	7-79
లోలన్నేత్రమృత్యుమలు	రంగనాథ	పుట 528
జరత్కుంజర	శృంగార	1-87
చలచ్చిత్తులు	"	4-120
సరభసావిర్యచన్నకహరి	వరాహ(నంది)	8-20
ప్రతినిశీధచరత్కాలలైరవ	"	8-16
రణత్కుంబులురథాంగనందక	"	4-55
నిశ్చలీభవద్భుంగము	"	8-18
నటత్జట	"	8-54
నందదీపిర	"	10-184
గగనస్థలత్రమద్ధిహదంద్రసూర్యులు	ప్రబోధ	8-88
శిఖరమందిరా	"	8-84
పశ్యత్సాలుడు	తైమిని	1-14
అక్రందదూర్ఘమాలా	"	8-155
పృథ్వీ	పాండురంగ	5-208
ద్రవత్పాషాణంబు	రాశ్మి	2-128
స్వర్ణతన్మధువు	ఆముక్త	2-78
అర్థం ప్రయుక్తాలైన కావ్యములు.		
శబ్దాయమాన		8-4-151
శిఖరమందిరా	రంగనాథ	పుట 115
పృథ్వీ	కవికర్త	8-140

పేర్వర్థంతో శత్రువున ప్రయుక్తాలయినట్లు చెప్పటానికి తెలుగు కావ్యాల్లో ప్రయోగాలు మిక్కిలి తక్కువ. ఆర్థయన్యసతి అనే వాక్యంలో వస నానీతి ఆర్థన హేతువు. హరిం పశ్యన్ మువ్వలే అనే వాక్యంలో హరిదర్శనం మోక్షహేతువు. ఈ విధంగా క్రియతో సంబంధం లేందే పేర్వర్థకాన్ని శత్రుం లాలకు చెప్ప వీలుగాదు తెలుగులో కాన్నిచోట్ల శత్రుతం తరువాత క్ర ప్రత్య యంతాలు ప్రయుక్తాలైన పదబంధాలు ఉన్నాయి. అలాంటిచోట శత్రుతాలు పేర్వర్థ కాలని తలంపనగు.

శబ్దములు ఘంటా సింగయలు రచించిన వరాహ పురాణం (9-110) లో గల 'ఖలత్' అనే శత్రుతం 'ఖయ' అనే నామంపై ప్రైవారికం చేత క్విప్ చేరినందున ధాతుత్వం సిద్ధించగా అనంతరం లట్ పరస్మైపద ప్రథమైక వచన ప్రత్యయం చేరినందుకు సిద్ధించే 'ఖలతి' అనే క్రియాపదం నుంచి ఈ ఖలత్ ఏర్పడినట్లు గ్రహించనగును. ఆముక్తమాల్యద (2-78) లో గల 'స్వర్ణత్వపు' అనే ప్రయోగంలో శత్రుతంగా గుర్తించదగిన 'స్వర్ణత్' అనేది స్వర్ణ అనే నామంపై వైన నామ వికార రీతి నిష్పన్నమైన 'స్వర్ణతి' అనే నామ ధాతువు నుంచి ఏర్పడినదని తెలియనగును.

కందుకత్ మనుచరిత్ర 8-142 అనే శత్రుతం 'కందుక' అనే నామంపై ప్రైవిరుపించిన రీతిని క్విప్ చేరినందున ధాతుత్వం సిద్ధింపగా దానినుంచి టి చేరినందున ఏర్పడే కందుకతి అనేదానివల్ల 'కందుకత్' అనే శత్రుతం నిష్పన్నమయినట్లు మనం గుర్తించనగును.

పరిగళత్	కళాపూర్ణోదయం	4-88
తారకత్	"	"

అనే ప్రయోగాలు తారక, పరిగళ అనేవానికి నామధాతుత్వం రాగా, అనంతరం -రి- చేరినందున నిష్పన్నమయ్యే పరిగళతి, తారకతి అనే వాటి నుంచి ఏర్పడిన శత్రుతాలుగా గుర్తించవచ్చు.

ధ్వజ్యమృగం ద్వీదుకాలుగా ఉంటాయి. ఇవి ద్వీదుకాలుగా ఉండటం సహజం. దీనికి వ్యాకరణంలో అనుమితి ఉంది. వీటికి నామాలతో సరియైన స్థానం వ్యాకరణంలో లభించింది. అందువల్ల వీటిపైన గూడ క్విప్ చేరింది. కానీ వీటికి ధాతుత్వం ఉండదు. 'తి' మొదలైన ప్రత్యయాలు చేరాయి. ఈ క్రింది శత్రుతాలు గుర్తించండి.

రణరణధ్వంబికా	కువలయాశ్వ చరిత్ర	1-18
తళతళక్కాంతి	చిత్రభారతము	8-78
ధగధగత్రేక్షణంబు	ఉద్యుట 1-118	
పటత్వట్ధ్వని	దేవీభాగవతము	8-275

ప్రైవానితో రణరణత్, పటపటత్ అనేవి రణరణతి, పటపటతి అనే క్రియాపదాల నిష్పన్నమైన శత్రుతాలు. అంటే రణరణ, పటపట ఇత్యాదు

ధగధగాయమాన	ప్రబోధ	1-25
"	"	8-51
గగగగగగ	పాండురంగ	2-178
కర్ణాయమాన	నిరంకుశ	2-48
తోరణ	మనుచరిత్ర	5-75
"	పసుచరిత్ర	5-84
"	కళాపూర్ణోదయము	1-11
తరంగిరాయమానంబు	కవికర్త	5-110
పె	"	8-140

అథాత రద్ధావంతో భృశాదులకు కృష్ణ వస్తుందని 'భృశాదిభ్యోఽనువ్య
చ్యేత్తో వశ్యహం 8-1-12' అనే సూత్రం జటకానిది జటగా
కన్పిస్తుందనే అర్థంలో ఈ ప్రత్యయం వచ్చి జటాయి అని కాగా దానిపై అత్యనే
పద ప్రథమ ఏకవచన ప్రత్యయం చేరినందున 'జటాయతే' అనే క్రియాపదం
సిద్ధిస్తుంది. దీనిపై క్త ప్రత్యయం చేరగా 'జటాయిత' అనే రూపం సిద్ధిస్తుంది.
ఇలాంటి రూపాలను తెలుగు కవులు ప్రయోగించారు.

జటాయిత		8-7-158
"	భాగ్య గ	808
రథాయిత	భోజరాజీయ	2-222
ధగధగాయిత	వరాహ(నంది)	10-107
"	పాండురంగ	2-189
"	రాజశేఖర	2-180
"	"	8-188
ధూపాయిత	నిరంకుశ	1-28
గోపాయిత	"	"
పాపాయిత	"	"
కటకాయిత	"	1-25
శరణాయిత	"	1-81
కలుషాయిత	పె రి	8-20
జ్ఞానాయిత	కళాపూర్ణోదయం	4-88

వాహిభవత్	వై	4-118
దర్శిదీక్షాత	కల్పవృక్ష-సుందర-దివాఖండ	288

కృదాతుజన్యం పరంగాగా పూర్వమందున్న పదాంతంలో 'హ' ఆదేశ మయ్యిం దంటాని కీ క్రింది ఉదాహరణలు గుర్తించదగును.

తల్పిక్పత	భోజరాషీయ	8-415
తృణీకరించు	"	7-78
కాంచనీకరణము	సంహాసనద్వాత్రింశిక	8-87
పక్షీకరించు	తైమినిభారత	4-28
దృష్టాంతీకరించు	శృంగారనైషధ	2-85
చ్యేచ మృదూకరణము	భాగవత	8-896
ప్రమాణీకరించు	కాశీఖండ	8-88
ఏకాగ్రీకరణము	భాగవత	
వికటిక్పత	"	7-82
చ్యేచ అణుక్పత	తైమిని	7-119
లోచనీక్పత	కాళహస్తి	8-181
ఆత్మీకరణము	నిరంకుశ	2-55
మూక్తిక్పత	ఉత్పన్న	2-128
కవచీక్పత	ఎరియరణ	2-85
యామినిక్పత	"	"
బిండిక్పత	వసుచర్మిత	8-78
పుంజీక్పత	"	"
అంగీక్పత	"	"
ప్రకటిక్పత	"	"
అంధీక్పత	కళాపూర్ణోదయ	6-112
అంశూక్పత	వైజయంతీవిలాస	2-151
భస్మీక్పత	సూర్యనారాయణ శతకము	84
యాష్ఠీక్పత	కల్పవృక్ష-కీర్తికాండ-అన్యైషణ	168
"	" సుందర దివా	888

సామకు మల్లనే ఉంటుందని 'పరాధాభిధనంపుత్తి' వృత్త్యర్థావరోధకం వాక్యం విగ్రహం' అనే పాణిని ప్రయుక్తవాక్యాల వల్ల తెలుస్తుంది. 'అధ్యతమః' అనేది తమబంతం. ఇది తద్దితపుత్తి. పరపదాల ఆర్థం చెప్పగలగటం వృత్తి లక్షణం. వృత్తివల్ల ఏర్పడే పదబంధం స్వేతరాలయిన పదాల అర్థాన్ని చెప్పగలిగి ఉంటుందని సారాంశం. 'అయమేషామతిశయేనాద్యః' అనేది అధ్యతమ అనే దానికి విగ్రహం. 'అయమేషామతిశయేన' అనే విగ్రహ దళాల గల పదాల అర్థాన్ని 'తమ' అనేది చెప్పగలిగింది. అలాగే లఘియాన్ అనే వృత్తికి వివరణా తృప్త వాక్యం అయమేషామతిశయేనలఘుః అనేది. ఇవే విగ్రహం లఘుతరః అనే దానికి గూడ విగ్రహం. ఆందువల్ల ఈయన్ అనేది తర అనేది తుల్యార్థకాలని దీనివల్ల గ్రహించగలం. అలాగే తమ అనేదానికి ఇష్ట అనేది తుల్యార్థకం.

మహాకవి ప్రయత్నం - తరతమ ప్రత్యయం అనేది వానికి లదులు వాడే ఇష్టస్థియనున్ననే వానికి విగ్రహం లదులు మనం కల్పించ నగూని అని పరిశీలిస్తే కొన్ని సందర్భాల్లో ఇది కసాధ్యం గాదని.

శ్రేష్ఠః అనేది అయమేషామతిశయేన శ్రేయాన్ అనే విగ్రహం వాక్యార్థానికి ప్రతినిధిగా నిలిచింది. దీనిపై ఇష్టన్నంథంలో తుల్యార్థకమైన తమను ప్రయోగించటం గలదని కాళిక (5-8-55)లో ఈ క్రింది విధంగా వివరించింది. యదాద ప్రకర్షవతాం పునః ప్రకర్షో వివక్ష్యతే తదా తిశయ కాంతాదపరః ప్రత్యయః ఖతశ్శేపః దేవో వస్సవీలా ప్రార్థయతు శ్రేష్ఠ తమాయకర్మణే, యుధిష్ఠిరశ్రేష్ఠ తమః కురుణాం, భార్యా శ్రేష్ఠ తమస్సఖా మొదలైనవి సందర్భంలో కాళికాదు లిచ్చిన ఉదాహరణాలు. అయమేషా మతిశయేన శ్రేష్ఠః అనే దీనికి విగ్రహం చెప్పనగును. అతిశయేన అనే దానికి లదులుగా తమ వచ్చి శ్రేష్ఠతో చేరిందని ఈ సందర్భంలో అందే అతిశయ=తమ అని ఒక నిర్ణయం తరువాతి వారికి ఉదాహరణం వల్ల గలిగి ఉంటుంది. ఈ సందర్భంలో మనం గుర్తించాల్సిన విశేషం ఒకటే. ఇష్టన్నంథాలపై తమ ప్రత్యయం చేరిందని మనం నిరూపించాం. అలాగే ఈయన్, అంతాలపై తరప్రత్యయం చేరిన ప్రయోగాలు కనరావు. ఈ విషయంలో అది గూడ మిన్నకున్నాడు.

ఈ సందర్భంలో కవి ప్రయోగాలను కొన్నింటిని పరిశీలిద్దాం 'పుత్రస్య రాత్ సుఖతరో స్మర్మోలోకేన విద్యతే' వ్యాసభారతము (74-58). ఇక్కడి సుఖ తర అనేది తరప్రత్యయంతం. అన్యస్మర్మోభ్యః అధిక సుఖం=సుఖతరః.

వ్యాకరణ పరిభాష. ఆప్రేడితం అంటే యెందులేక మూడు పర్యాయాల్లో మాటను అవ్యవహారంగా పరికటమని నిఘంటువు (ఆప్రేడితం ద్వైస్త్రీరుక్తం) అనే రీతిని వివరించింది. కద, కొన, తుద, చివర, తెచ్చు, నడుము, పగలు మొదలైన వాని కవే పరంగా ఉంటాయనీ అలాంటప్పుడు పూర్వపదంలో తొలి యక్షరం మిగిలి తక్కినవానికి ద్వైరుక్త కటకారం వస్తుందని బాలవ్యాకరణం (సంధి 40) వివరించి ఉంది. ఈ ద్వైరుక్తిని వీరు సంస్కృత పదాలకు గూడ వ్యాపింపజేశారనీ అనంతర కాలంలో ద్వైరుక్తికి బదులు అది మొదలైన పూర్వ సర్గను, తర మొదలైన పరసర్గలనూ వాడి ఉంటారు కొన్ని సందర్భాల్లో పూర్వపర సర్గలండటం గూడ గలదు

అయితే సంస్కృతంలో ద్వైరుక్తిలేదా? వ్యాకరణంలో ద్వైరుక్త ప్రక్రియ మాటేమిటనే ప్రశ్న రాకమానరు సంస్కృతంలో ద్వైరుక్తి తెలుగులో వలె గుండ్లి విశేషాలకు భావం గానందున ఉపసర్గ తిజాత సుబాతాలకు ద్వైరుక్తిని విధించినా అధినిత్య లేదా లిప్సార్థంలోనేగాక భృశార్థంలో గానందున సంస్కృత ద్వైరుక్తికి భాషభాషలో ప్రయోగం అభివరళమైనందున ఇది ఈ భాషలో ఉన్నట్లుగా బహుళ ద్రావిడాది భాషా ప్రభావంవల్ల గల్గిందనీ తలంపనగును.

పరిపూర్ణతర		1-8-240
సంపూర్ణతర		1-8-82
సురుచితర		3-2-39
సుస్థితర		7-1-50
సముద్భితర		10-2-99
మహద్భుతర		18-1-814
అలఘుతర	మార్కండేయ	2-119
సంపూర్ణతర	పండితారాధ్య ద్వై.భా	పుట 97
విస్పష్టతర	కుమారసంభవ	8-40
సందలతర	"	9-11
సగృహతర	కాళహస్తీమాహాత్య	3-197
వినిశ్చయతర	వసువరిత	4-80
అల్పాల్పతరంబు	అముక్తమాల్యద	5-87

అన్ని సంస్కృత పదాలకు ద్వితీయీని గల్పించి పూర్వ లేదా పరస్పర విరహితంగా భృశాద్ధాన్ని చెప్పలేం. 'దాతుతర' అనేదాన్ని 'అతిదాతు' అని చెప్పగలమేగాని 'దారుదాతు' అని ప్రయోగిస్తే ఉద్దిష్టార్థం రాదు.

తెలుగుకవి ప్రయుక్తాలయిన తరతమ శ్రేష్ఠతమనీ క్రింద చూడ నగును.

ఇష్టన్నంతంపై తమ ప్రత్యయాన్ని చేర్చి శ్రేష్ఠతమ అనేదాన్ని ప్రయోగించటం గూర్చి ముందు చెప్పకున్నాం. తర శ్రేష్ఠతమనీ మరల ఇష్టన్నంతాన్ని చేర్చిన ప్రయోగం ఒక్కటి శ్రీనాథ ప్రయుక్తం లభించింది.

దీర్ఘ తరద్రాఘిష్ఠనాదంబు - 4వరాత్రి మహాత్మ్యం 8-80 ఈ యస్ అనే ప్రత్యయం చేరినపుడు పూర్వమందలి కొన్ని నామాల్లో కొన్ని నిర్దిష్టతైక మార్పులు రావాలి. అలా మార్పులతోగూడిన వాటిని ప్రయోగించకుండా ఈ యస్ బదులుగ తరనిచేర్చిన రూపాలనే తెలుగు కవులు ప్రయోగించటం ఈ క్రింది ఉదాహరణాలవల్ల గ్రహింపగలం. ద్రాఘియస్ అంటానికి మారుగ దీర్ఘ తర అనేదాన్ని క్రింది తెలుగు కవులు ప్రయోగించారు.

దీర్ఘతర	హరివంశ	8-49
"	నైషధ	6-14
"	హరవిలాస	1-10
"	"	7-48
"	"	7-158
"	కాశీఖండ	1-67
"	భాగవత	4-548

అల్పయస్ అంటానికి బదులుగా అల్పతర ప్రయోగించినవారీ క్రింది కవులు.

అల్పతర	భాగవత	1-44
"	"	2-84
"	"	8-288
"	"	10-91
"	"	12-11

తెలుగులో ద్వీరుక్తలు విభక్త్యాంశాలు. కడ, ఎదురు, కోనదివర, చుడ, తెన్ను, నడుము, పగలు (బాలసంధి 40) విభక్త్యాంశాలు. అలాగే చండ చండం, తీవ్రతీవ్రం అనేవి విభక్త్యాంశాలు. ఇందులో పూర్వపదాంతంలో గల విభక్తికి (బాల. సంధి 41) లోపం. పూర్వతర తరను తొలగించి ద్వీరుక్తి గల్పించాలంటే పూర్వపూర్వ లేదా పూర్వపూర్వం అని విభక్త్యాంశానికే గాని తదన్యానికి ద్వీరుక్తిరాదు. విభక్తితో నిమిత్తం లేకుండా పూర్వసర్గగా ప్రాదులు పరసర్గగా తరతమాదులు చేరుతాయి

ప్రతి గ్రామం ప్రత్యంగుళంలో పూర్వసర్గకు బదులు పరసర్గ వచ్చి గ్రామసర, అంగుళతర కాపు ఎదుకంటే గ్రామ, అంగుళ వానికి ఇయత్రతో హద్దుంది. ఉరుపరిపూర్వ ఇత్యాదులు భావార్థకాలు, వీనికి పరిపూర్వ పూర్వ లేదా పరసర్గలను చేర్చి వాటినింకా ఉరు, పూర్వతమాలుగా వివక్షించటం భాషకు కుదురుతున్నది.

తెలుగులో ద్వీరుక్తలు ద్వీవిదాలు. 'ప్రతి' తేవతేవతి, ఊరుతితి, పల్లెవల్లెతి ఇత్యాదుల్లో ద్వీరుక్తి ప్రతి అనే పూర్వసర్గకున్న ఆర్థంతో సమన్వయిస్తుంది. మాటమాటకి బదులు ప్రతిమాటకి అనవచ్చు.

మరో ద్వీరుక్తి ఆధికార్థకం చండచండ మొదలైనవి లాంటివి. వీనికి ఆతిచండం అనేది సమానార్థకం. ఇందు అతి పూర్వసర్గ

ఈ విధంగా తెలుగు ద్వీరుక్తలకు బదులుగా 'ప్రతి' పూర్వసర్గల 'ప్రతి'ని తెలుగు మాటగా గుర్తించదగునని అహోబిలుడు ప్రతిపాదించాడు. 'ప్రతికర్తదేశ్య' అనే అహోబిల పండితుని ప్రసంగ మే సందర్భంలో గుర్తించదగును.

నామాలపై చేసిన తమ ప్రత్యయానికి బదులుగా 'అతి' అనే పూర్వసర్గ నాదేశం గావిస్తే వివక్షితార్థం రాకపోగా విశేషార్థం సీద్ధిస్తుందని ఈ క్రింది ప్రయోగాలవల్ల గ్రహింపవగును.

పుణ్యతమ	రాజ్యము	6-118
సాహితీవైతమ	"	8-258
పూరితమ	పారిజాతాపహరణం	4-28
ఉత్తమతమ	"	5-118

విత్తమ	కల్పవృక్ష-ఆరణ్య-పాదూ	995
"	" " పంచవటీ	884
సాహితీవిత్తమ	రామాభ్యుదయ	6-258

అనే ప్రయోగాల్లో 'ఏడ్' అనేదానితో తమ చేరింది

ధన్యతమ అనేదానిపై భావార్థక ప్రత్యయం చేరినందున ధన్యతమత - శరావధానసార. ఉత్తరార్థ పుట 86 అనేది - ధన్యతమ బదులు ప్రయుక్తం.

హరితర 11-2-8

హరినామం దీనిపై నున్న తర కు బదులుగా అతి అనే పూర్వసర్గను చేర్చితే ఉద్దిష్టారం రాదు.

ఉత్తరతర	పండితారాధ్యచరిత్ర	పుట 859
శృంగారతర	" ద్వీ.భాగ	" 860
ప్రభుతర	" "	" 862
విస్మయతర	కుమారసంభవ	8-40
ప్రజితర	శృంగార	4-38
దుస్సాధ్యతర	భాస్కర-సుందర	85
తీర్థతర	తైమిని	8-188
దివ్యసేవ్యతరము	పాండురంగ	4-180

పూర్వపదంలో ఎన్ని పదాంతరాలున్నా తరపర సర్గగా చేరుతుంది. కాని 'అతి' అనే పూర్వసర్గ అలాగాదు. అదిదివ్యసేవ్య కుదరదు.

పూర్వపర నిరామాటతర	ఉద్భూతారాధ్య	8-80
అతి	" కుదరదు	
పూర్వపరనిరామాటతర	ఉద్భూత	8-80

అక్షుద్రతర రామాభ్యుదయ 5-258 అతి అనే పూర్వ సర్గను గ్రహింపదు. అక్షుద్ర అనేది ఏర్పడదు.

హేరతమ	వసుచరిత్ర	4-28	సమస్తతర వసు	8-9
ఉత్తమతమ	"	5-118	నిఖిలతర	" 8-9
తుములతమ	"	8-9	అలములతర	" 8-47

అనుబంధము

తర - తమ ప్రశ్నయాంతాలు

	చారుతర	1-1-7	నిర్ణయతర	2-2-23
అతి	దుస్సహతర	1-1-104		(1+1)
	గురుతర	1-2-40	భయానకతర	2-2-51
	దుర్బరతర	1-2-127	రమణీయతర	2-2-81
	ఘనతర	1-2-181	క్రూరతర	3-1-4,21
	చండతర	1-3-82	అధికతర	3-1-128
	గురుతర	1-4-80	ఘనతర	3-1-186,283
	పటుతర	1-5-289	పూర-పర సురుచితర	3-2-39
	ఉరుతర	1-6-25	ఉరుతర	3-2-114
	ఘనతర	1-6-42	ఉగ్రతర	3-2-125
	నిష్ఠూరతర	1-6-77	గురుతర	3-2-143
	ఉరుతర	1-6-285	నీచతర	3-2-332
పూర్వ-పర	పరిపూర్ణతర	1-6-240	మోరతర	3-3-172
	దృఢతర	1-6-303	విమలతర	3-3-293
	బంధురతర	1-7-42	మృదురత	3-3-350
	దుర్బరతర	1-7-79	దుర్వారతర	3-4-13
	అలఘుతర	1-8-72	బ్రహ్మతర	3-4-115
పూర-పర	సంపూర్ణతర	1-8-82	ఉరుతర	3-4-133
	మోరతర	1-8-200,251	ఘనతర	3-4-135
	ఉరుతర	1-8-290	లసత్తర	3-4-141
	"	2-1-82,86	చారుతర	3-4-141
		120,173	ఎఱ్ఱన :-	
	మోరతర	2-1-217	మోరతర	3-4-249
	నీకంబెప్పద్ధతములు		ఘనతర	3-4-203,348,5-220
		2-2-20	కష్టతర	3-4-301

తరతప్రవృత్తయంతాలు

199

హరితర	11-2-3	కవితర	18-47
గురుతర	12-2-158	ఘనతర	10-65, 211
గాఢతర	12-3-169	పరువతరంబు	18-17
తారతమ్యంబు	12-4-99	భూరితర	ని.ఉ.రా. 5-60
చిరుతర	12-4-289	చతురతర	8-68
పుణ్యతమంబు	12-6-295	పుణ్యతర	10-104
మధురతర	12-8-561	దుర్వారతర	ద.కు.చ 1-7
ఆధికతర	13-1-79, 102	చిరతర	1-7
ఘనతర	13-1-150	స్పృదుతర	1-84
అద్భుతర	13-1-380	దీర్ఘతర	2-71
ఘోరతర	13-1-987	ఘనతర	4-70
ఘనతర	13-3-40	ధీరగరిష్ఠః	4-78
ఆధికతర	13-3-89	దామతర	4-91
అమలతర	13-3-114	తారతమ్య	5-48
నితర	13-3-310	చోద్యతర	5-82
గురుతర	13-3-312	అద్భుతతర	8-18
మహద్భుతతర	13-3-314	దామతర	విజ్ఞానేశ్వరీయ ఆచార 13
అలఘుతర	13-3-331	భూరితర	మార్కండేయ పీఠిక 12
దురితరమంబు	13-3-37	బహుతర	,, 22
పుణ్యతమ	13-3-102	గాఢతర	,, 1-8
అమలినతర	13-3-188	చిరతర	,, 1-58
ఆధికతర	13-4-18	బహులతర	,, 1-95
తారతమ్యం	13-4-142, 13-5-5,	ఘనతర	,, 1-287, 2-12,
	14-2-148		290, 9-82
ఘోరతర	13-5-214	గురుతర	,, 2-22
ఘనతర	15-1-21	భగతర	,, 2-90
మహత్తర	15-1-50	అలఘుతర	,, 2-119
తారతమ్య	15-1-73	చందతర	,, 2-188
పటుతర	15-2-151	మృదుతర	,, 2-233

తరతనుప్రత్యయంబాలు

201

ఉత్తరతర	050	మంగళతర	540
భాసురతర	060	ప్రభుతర	552
ఘనతర	080	బసవపురాణ	
పండితారాధ్య ద్వితీయ :-		ఉరుతర	P 8
ఘనతర	P 5	ఘనతర	P 34
చోద్యతర	P 20	అక్షీతర	P 182
చాచుతర	P 80, 76, 100	పటుతర	P 167
సంపూర్ణతర	P 87	ఘనతర	P 204
ఉగతర	58	ఉరుతర	P 304, 412
పటుతర	61	పటుతర	P 325, 327
తరుణతర	98	చోద్యతర	P 397
అలఘుతర	144	చిరతర	399
ఉరుతర	182	ఘనతర	P 414, 505
పటుతర	191, 428	కుమారాంధక స్మృత్యోద :-	
ఉరుతర	203, 210	చిరతర	1-58
ఘనతర	235, 230	విహీనతర	1-104
పుణ్యతర	278	అధికతర	2-11
సార్వదతర	284	ఉరుతర	2-55, 3-15
అక్షీణతర	303	కోమలతర	3-40
ఘనతర	325, 354, 400, 411	మృదుతర	3-64
పటుతర	341	పావనతర	3-110
శృంగారతర	380	చారుతర	5-115, 3-113
గురుతర	420	సారతర	4-14
సుఖతర	427	చారుతర	4-100, 6-84, 80
స్ఫుటతర	440	ఉజ్వలతర	6-23, 5-13
ఖండితతర	447, 499	పటుతర	5-50
ఉరుతర	456, 527	రమ్యతర	6-94
ఘనతర	509	చందతర	6-122
ప్రభుతర	519	పటుతర	6-135

తరతమప్రత్యయంతాట

209

గురుతర	248
పటుతర	P 268
కమనీయతర	279
గురుతర	289, 318
ఘనతరంబు	294, 301, 326, 328, 332, 376
చారుతర	298
నిర్మలతర	309
చిరతర	315
మహనీయతర	317, 339
పటుతర	335
చారుతర	336, 338
చటులతర	337, 343
రమణీయతర	340, 355
కమనీయతర	345
ఆహారతర	P 361
ఉరుతర	363, 399, 405, 419, 425, 428, 430
నిరుపమతర	375
సుఖతర	"
పటుతర	390, 392, 400, 409, 411, 419, 491, 497
ఘనతర	393, 413, 414, 425, 437
చౌద్యతర	402
ఘనతర	403, 493
గురుతర	407
ఘనతర	"
చందతర	419

తనుతర	433
ఆశలంకతర	P 515
భాస్కరరామాయణం వాంకొండ:-	
బహుతర	27
అలఘుతర	31
సరసతర	74
ఉరుతర	95
గంభీరతర	108
గురుతర	124
మేదురతర	159
చారుతర	167
లఘుతర	174
సమగతర	188
పటుతర	221
బహుతర	241
నిర్మలతర	243
ఉరుతర	280
ఉద్ధరతర	"
ఘోరతర	289
అనుపమతర	284
దృఢతర	295
చిమరతర	318
దీర్ఘతర	354
భాసురతర	355
ఘనతర	438, 498
శుభతర	537
భాసురతర	579
బహుతర	618
ఉరుతర	628, 638, 690

తరతమప్రత్యయంతాలు

205

దుస్సాధతర	65	చిరతర	"	1-104
సూక్ష్మతర	72	ఘనతర	"	1-115
ఉరుతర	101	మంజులతర	"	1-169
రమణీయతర	106	ఘనతర	"	2-69,
పరుషతర	141			130, 3-8
భాసురతర	152	అల్పతర	"	2-117
శుభ్రతర	156	ఉజ్జ్వలతర		4-14
గాఢతర	207	ఘనతర		4-31
ఘనతర	271, 274	కమనీయతర		4-41
కుప్యద్భీకరతర	316	మహనీయతర		4-56
చారుతర శృంగార. కా.	2-60	చటులతర		4-77
వజ్రతర	"	పటుతర		4-119
చారుతర	"	సుస్థిరతర		4-139
తీవ్రతర	"	అలఘుతర		5-88
చిరతర పంచతంత్ర	1-26	బహుతర		5-100
ఉరుతర	"	బంధురతర		5-118
గురుతర	"	చిత్రతరంబు		5-184
ఘనతర	"	ఉరుతర		6-41
దృఢతర	"	భోజరాజీయము :-		
ఘనతర	"	ఘనతర	1-11, 61, 80, 156,	
చందతర	"		2-161, 3-200	
చారుతర	"	చిరతర		1-41
ఘనతర శృంగార కా.	4-92	పావనతర		1-66, 81
గురుతర	"	అధికతర		1-154
చిరతర	"	స్పృటతర		1-165
అలఘుతర సింహాసన	3-88	పటుతర		4-13
పటుతర	"	సుందరతర		4-116
చందతర విక్రమార్కచరిత్ర	1-87,	ఘనతర		5-915
	3-75	చిరతర		6-370

కష్టతరంబు	,,	4-20	చండతర	కాలహస్తీ	8-209
అగణితతర	,,	5-72	ఘనతర	,,	4-69
ఘనతర	,,	5-100	గాఢతర	,,	4-74
బహుతర		5-106	తీవ్రతర	,,	4-87
తారతరస్వరంబు		5-199	భూరితర	పాండురంగమా	1-185
ఉరుతర		5-201	నవీనతర	,,	1-186
మనోహరతర	వరాహ(హరి)	2-51	పూర్ణతర	,,	2-10
మోక్షతర	,,	2-199	తరుణతర	,,	2-44
ఘనతర	,,	3-47	నిశ్చలతర	,,	2-187
స్థూలతర	,,	3-92	విభుద్ధతర	,,	3-26
ప్రభుతర	,,	3-94	మృదుతర	,,	3-48
సంగతరుడు	,,	3-115	గాఢతర	,,	3-49
భూరితర		3-189	భాస్వరతర	,,	4-50
నిశ్శీర్ణతర		3-142	ప్రాజ్ఞతమ	,,	4-56
హయతర		3-145	నవ్యతర	,,	4-57
దురతర		3-182	గాఢతర	,,	,,
అతిదీర్ఘతర		3-212	యోగతమ	,,	4-108
చారుతర		3-225	దివ్య సేవ్యతర	,,	4
ఘనతర		3-279	కరాళతర	,,	4-182
ఘనతరవారకంకజిత్రితరుడు		4-108,	సాంద్రతర	,,	5-17
		5-184	విరళతర	,,	5-158
ఉరుతర		5-85	సాంద్రతర ఉద్యుతరాధ్య		1-17
గురుతర (అనుబంధ)		4	సంపూర్ణతర	,,	1-19
చండతర కాలహస్తీమాహాత్మ		1-142	ప్రాజ్ఞతర	,,	1-28
చటులతర	,,	2-4	దారుణతర	,,	1-38
చక్ర	,,	3-22	దుర్వారతర	,,	1-40
అవిరళతర	,,	3-121	అనవద్యతర	,,	1-42
తీవ్రతర	,,	3-180	అలఘుతర	,,	1-50
(పూర్వ-పర) తరు		3-197	ఉగ్రతర	,,	1-112

తరతమప్రత్యయాంబాలు

200 "

బంధురతర	5-82	తారతర	"	2-89
పుణ్యతమ	5-118	చతులతర	"	3-14
దుస్సహతర	5-128	చతురతర	"	"
ఘనతర	5-184	ఘనతర	"	4-80
నిర్మలతర	5-198	నిశ్చలతర	"	4-41
చండతర	5-194	మహత్తర	"	4-79
దీర్ఘతర	5-280	చండతర	"	4-98
తరళతర	5-241	ముఖ్యతర	"	5-88
విమలతర	5-246	స్ఫుటతర	మనుచరిత్ర	3-75
అక్షుద్రతర	5-250	పక్ష్యతర	"	3-80
భూరితర	6-7	క్రూరతర	"	4-27
ఉగ్రతమ	6-207	తరళతర	"	5-71
దీర్ఘతర	6-240	ప్రళస్తతర	"	"
సాహితీ తమ	6-258	ఉరుతర	"	6-109
ఉరుతర	7-67	భూరితర	వసుచరిత్ర	1-101
శస్తతర	7-105	ఘనతర	"	2-20
బంధురతర	7-86	ఉరుతర	"	2-104
చండతర	7-184	గాఢతర	"	2-110
అదభతర	7-195	ఉత్తుంగతర	"	2-120
అధాళతర	7-212	నూతనతర	"	2-125
విస్ఫుటతర	7-226	ప్రబలతర	"	2-197
మహాగ్రతర	7-287	అలఘుతర	"	2-140
ఘోరతరము	8-180	రుచిరతర	వసుచరిత్ర	3-220
ఉద్ధరతర	8-159	గురుతర	"	3-22
దురత్యయతర	8-207	గంభీరతర	"	3-54
అరూఢతర ఎ రి - పద ర	1-12	అభినవతర	"	3-82
సాంద్రతర	" 1-95	చపలతర	"	3-158
ఘనతర	" 1-192	ఘనతర	"	4-16
అవిరళతర	" 2-58	ఘోరతమ	"	4-28

తరతమప్రత్యయంతోట

211

ఘనతర	2-180, 8-73	(తమ) కోటితమాంశము	2-90
మనోజ్ఞతర	8-94	హృద్యతమ	2-109
ధన్యతర	8-240	రుచితర	8-4
ద్రాఘియస్థాన	8-288	సహస్రతమ	8-98
అలఘతర	4-15	రుచితర	4-1
విఘటతర	4-91	ప్రధుతర	4-154
ఘనతర	4-191	హృద్యతర	5-114
గురుతర	8-208	ప్రబలతర అనుక్రమాల్యద	1-3
గంభీరతర	"	చండతర	2-47
మహత్తమ	8-275	ఉరుతర	2-98
మధురతర	7-54	సాంద్రతర	4-95
చారుతర	7-89, 189	ఘనతర కవికర్తరసాయన	1-141
ఘనతర	7-78	చారుతర కవికర్తరసాయన పీఠిక	
గురుతర	7-278		1-98
తారతమ్య	8-7	పటుతర	1-25, 28
భూరితర	8-29	ఘోరతర	2-101
ఘనతర	8-30	రమ్యతర	2-110
గురుతర	8-33	ఉరుతర	3-19
ప్రచండతర	8-75	రుచితర	3-42
స్పృశతర	8-124	ఆర్ద్రతర	4-58
శుభ్రతర	8-150	గాఢతమ	4-91
అలఘతర	8-170	~ ~ ~ ~	4-114
సారతర	8-214	అల్పతమ	5-87
స్పర్శతర	8-225	పరతర	5-49
గురుతర	"	వత్సలతర	5-78
అధికతర ప్రభావతీ	1-73	అల్పాల్పతరంబు	5-87
ఆశ్చర్యతర	1-128	అధికతర	5-108
కాంతతర	2-68	లఘుతర	5-142
చారుతర	2-81	స్వచ్ఛతర	5-159

తరతమప్రత్యయంతాట

219

తారతమ్య	1-29	క్రూరతర	2-91
అలఘుతర	1-71	చండతర	2-74
పటుతర రాధికా	2-6	దీర్ఘతర	2-79
ఘనతర	2-8	ఉత్కృటతర	2-162
ప్రబలతర	2-29	ఉగ్రతర	2-167
చారుతర	2-129	ప్రచండతర	2-168
కానుపతర	2-144	నిశితతర	3-297
విపులతర	3-9	ఘనతర	4-25
తారతమ్య	8-148	పటుతర	4-69
చారుతర	4-109, 111	స్వచ్ఛతర	4-183
పటుతర శృంగారసత్యభామ P 8		క్రమతర	4-249
రమ్యతర P 12		అచ్చతర	4-261
వినిద్రతర P 14		ఉగ్రతర	4-321
దుష్కరతర P 14		ఉరుతర	4-329
మోహనతర P 15		ఘనతర	5-299
నిర్మలతర P 39		తరళతర	5-276
సారతర 46		అలంఘ్యతర	5-346
బంధురతర 46		ఘనతర	7-7
మహాన్నతర 57		ఉరుతర	7-132
విచిత్రతర 100, 88		ఉద్ధండతర	7-186
బహుతర 189		అక్షయ్యతర	7-188
పటుతర P 191		ఉత్తుంగతర	7-159
హృద్వ్యతర P 209		ప్రమరతర	7-196
ఉత్తర రామాయణ :-		ఉత్తుంగతర	7-204
భూరితర పీఠిక 5		శ్రేష్ఠతర	"
ఘనతర 1-13, 15		బంధురతర	"
అభంగతర 1-87		గురుతర	7-264
క్రమతర "		ప్రకటతర	7-450
నిరస్తమ 1-152		పటుతర	7-479

తరతమప్రత్యయంబాలు

215

మంచతర	8-87	అలఘుతర	8-9
ప్రళస్తతర	4-8	ఉన్నదతర	8-28
అతితర	4-75	ఉరుతర	8-49
పవిత్రతర పాణిగృహిత	1-88	ఉద్ధతర	8-208
సరసతర	8-1	ప్రకటతర నానారాజ సందర్శన	
గురుతర	"	పూర్వార్థ	54
ఘనతర	8-77	అలఘుతర	57
నీచతర గీరతవిగ్రహరాధన	151	భవ్యతర	119
గురుతర గుంటూరిసిమ	18, 28	భాగ్యతర	122
నిరతతర	P 22	పూర్వతర	199
సరసతర	P 74	ఘనతర	"
ప్రళస్తతర దేవీభాగవతము	1-278	కప్తతర నానారాజ పూర్వార్థ	140
శివతర	" 1-582	పటుతర	221
సుందరతర	2-114	ప్రభుతర నానారాజ ఉత్తర్థ	74
తుంగతర	9-85	ఆప్తతమ	"
కప్తతర	9-240	సరసతర	80
ఉత్తుంగతర	9-882	ఉచ్చతర	87
పాండుతర	9-841	శ్లాఘ్యతర	88
నిస్తులతర	9-408	పటుతర	"
ఘనతర	9-860	ధన్యతమ	90
తూర్ణతర	9-740	సరసతర	"
మంజులతర	4-124	దూరతర	140
దుర్వారతర	5-186	ఉజ్జ్వలతర	174
పటుతర	5-470	స్మరతర	208
విమలతర	8-1	అధికతర	208
ఘనతర	8-251	నిస్తులతర	210
అమలతర	8-882	స్మరతర	234
నిస్తులతర	7-1	బహుళతర	278
మేదురతర	7-784	దీర్ఘతర	390

తరతమప్రత్యయాండాలు

అలఘుతర	98	విత్తమ	885
అలఘుతర	168	ఘోరతర ఆరణ్యకాండ దశపర్వ	85
బంధురతర	168	పటుతర	70
అలఘుతర	171	విస్ఫుటతర	70
భయంకరతర	179	చటుతర	888
గురుతర	195	తీవ్రతర పంచవటి	40
ఆతితర	205	ద్రాఘిష్ఠా శనిపాంతము	98
శుభతమ	221	విమలతర మారీచఖండ	25
ప్రృథుతరము	241	ఉరుతర	418
నిగూఢతర	253	స్ఫుటతర కిష్కింధా-నూపుర	48
నీర్ఘతర	283	శుభతమ	210
స్వాద్యతర	285, 299	నిర్భరతర	285
మృదుతర	318, 805	బంధురతర	291
సాధుతర	325	ఆతితర గజపుష్పిఖండ	250
గాఢతర	354	ఆతితర నియమపాలన	77
ప్రౌఢతర	367	ఉరుతర సమీకరణ	5
సూక్ష్మతర	367	పటుతర	7, 70
ప్రకటతర	371	ద్రాఘిష్ఠ అన్వేషణ	15
అలఘుతమ	245	చందతర ఉషఃఖండ	48
పటుతర మునిశాప	175	సాధుసత్తమ (తమ)	58
ఆతితర	247	నిర్భరతర దివాఖండ	80
ఉజ్జ్వలతర	387	చందతర	284
చందతర	402	సూక్ష్మతమ	297
సాధుతర	454	ఆతితర	308
గురుతర పాదా	111	నిర్భరతర సంధ్యాఖండ	105
పటుతర	59	దుర్భరతర	138
ఉజ్జ్వలతర	240, 1-118	గాఢతమ	192
		పటుతర	219

ధ్వన్యనుకరణాలు

ధ్వన్యనుకరణాలు (a)

ధ్వన్యనుకరణాలు ద్వీరుక్తాలుగానే ఉంటాయని వ్యాకరణాలు. కాంతి శబ్దాది శబ్దాస్తు ద్వీరుక్త స్యంతినైకతే (అథగ్వ ~).

ఈ విధంగా ద్వీరుక్తాలను నన్నయ, ఎఱ్ఱన ప్రయోగించలేదు. తిక్కనలో ధ్వన్యనుకరణాలు ముమ్మారు గూడ ప్రయుక్తాలై ఉండటం గమనించాలి.

ధగధగ	కుమారసంభవ	5-49
మిలమిల	వరాహ (నంది)	484
మిలమిల	"	4-155
వెలవెల	"	9-107
వికవిక	"	"
రవరవ	కాళహస్తి	8-109
ధగధగ	పాండురంగ	8-188
సలసల	"	5-207
వడవడ	"	5-285
జటజట	రాజశేఖర	2-76
తళతళ	"	2-87
గల్లుగల్లు	"	"
కొలకొల	"	2-147
వినవిన	"	8-107
ధిమధిమ	"	8-188
తలతల	నిరంకుశోపాఖ్యాన	1-15
గజగజ	"	8-89
"	"	4-59
తొకతొక	"	4-98

ధ్వన్యనుకరణాలు

చకచక	కావ్యానికారసంగ్రహము	1-78
ధగధగ	"	2-78
తళతళ	"	3-105
నిగనిగ	కళాపూర్ణోదయము	1-9
తికాతికా	"	1-41
రళరళ	"	4-80
ఫెళఫెళ	"	"
దకదక	ప్రభావతి	2-18
ఘటఘట	ఆముక్త	3-22
ధళధళ	"	8-209
తళతళ	భిక్షవారత	8-78
రళరళ	వై	4-78
ఝంఝం	"	2-182
ఫెళఫెళ	అన్నమయ్య	1-85
పటపట	"	"
బడిబడి	"	"
చండచండం	"	"
తీవతీవం	"	"
గగగగ	"	"
గగగగ	"	"
ధగధగ	"	"
నిగనిగ	"	"
తళతళ	"	"

ధ్వన్యనుకరణాలు (b)

పటపట	అన్నమయ్య	1-92;
బడిబడి	గీతము (ప్ర.భా.)	8-17
చండచండం	మహాప్రస్థానం	పుట 42
తీవతీవం	"	"
గగగగ	పారిజాత	2-88
గగగగ	మనుకోరిత	4-80
ధగధగ	"	4-117
నిగనిగ	"	5-80
తళతళ	"	5-100

ధగద్ధగిత	"	5-45
"	జై మిని	2-9
ధగద్ధగత్	ఉద్బుధారాధ్య	1-119
చకచ్చకలు	ఉద్బుధారాధ్య	5-241
ధగద్ధగిత	పాతిక్షాత	8-11
ధగద్ధగిత	చనుభరిత	1-48
ధగద్ధగ	చనుభరిత	5-8
ధగద్ధగిత	"	5-48
"	కళా	8-8
"	"	8-37
తళత్తళ	పై జయంబి	4-78
ధగద్ధగిత	విప్రసారాయణ పరిత	5-19
"	"	5-85
ధగద్ధగిత	విజయ విలాస	3-156
తళత్తళలు	ఉత్తరరాగం	4-109
"	"	4-290
ధగద్ధగిత	"	7-228
"	ధాళరథి శతక	3
తళత్తళలు	దేవీ భాగవత	2-108
చకచ్చకిత	"	2-208
తళత్తళలు	సుఖం	5-78
ధగద్ధగిత	బుద్ధ చరిత	2-47
తళత్తళ	కల్పవృక్ష-దాంతాంత	2
చకచ్చకిత	కల్పవృక్ష అమోఘాద్య-అధిషేక	255
చకచ్చకత్	" " జటాయు	159
చకచ్చకిత	కల్పవృక్ష అమోఘాద్య జటాయు	370
ధగద్ధగిత	" " "	పై
ధగద్ధగత్	" సుందర పూర్వరాల	118
ధగద్ధగత్	" " "	117

ధ్వన్యనుకరణలు

ధగధగాయమాన	విక్రమార్క చరిత్ర	4-155
మొదట శత్రుతం - పరంగా ఇతర ప్రత్యయంతం		
ధగధగిత	రంగనాథరామాయణ	పుట 89
"	శృంగార శాకుంతల	4-108
"	పరాహ (నంది)	5-45
"	జైమిని భారత	9-48
"	నాసికేతూ పాఖ్యాన	2-9
"	పారిజాతాపహరణ	8-11
"	మనుచరిత్ర	1-48
"	వసుచరిత్ర	5-48
"	కళాపూర్ణోదయ	6-8
"	"	8-87
"	"	5-19
"	విప్లవరాయణ చరిత్ర	5-65
"	"	9-156
"	విజయ విలాసము	7-228
"	ఉత్తరరామాయణ	3
"	దాశరథి శతకము	3-209
"	దేవీ భాగవతము	2-47
చకచక్రిత	బుద్ధ చరిత్ర	970
ధగధగిత	కల్పవృక్ష - ధ్వన్య జ్ఞానము	ప్రే
చకచక్రిత	"	118
ధగధగిత	" సుందర పరరాత్ర	69
చకచక్రిత	"	
ధగధగిత	లంకా విజయం పీఠిక	

ద్విరుక్తాలపై క్యట్ ప్రత్యయం 'కర్తు' క్యట్ సలోపశ్చ 3-1-11' అనే సూత్రంచే క్యట్ రాగా ప్రాతిపదికాంతంలో దీర్ఘం వచ్చి ప్రత్యయ సంబంధి 'య' చేరగా అద్దిది ఆత్మనే పద - ధ్వన్య శానవ్ చేరిన ప్రయోగాలు స్మరికింద గుర్తింపనగును మొదటి శత్రుతం.

ధగధగాయమాన విక్రమార్క చరిత్ర

ద్విరుక్తులకు తదితర ప్రత్యయం అదివృద్ధి...

దాశరథ్యము పరాహ (నంది)

5-97

కవిశిక్ష

తెలుగు కవుల సంస్కృత ప్రయోగాల్లో ఈ క్రింది విశేషాలను గుర్తింపనగును.

వారిని ని.త.రా. 8-28

నాకులు దేవీభాగవత 5-824

పై ప్రయోగాల్లో అస్పష్టత ఉంది. దీన్ని Lexical = 'ly' అని ఆధునిక భాషా శాస్త్రంలో పేర్కొన్నారు. వారు అనేది తెలుగులో సర్వనామం. ప్రథమ పురుష : దీనిపై ద్వితీయ ప్రత్యయం చేరినపుడు 'వారు'లో తుది 'ఉ, ఇ'గా 'వారిని' అని అవుతుంది. అంతేగాక సంస్కృతంలో 'వారి' అని బహువచనంగా ఉపదం ఉన్నది. అది తత్సమంగా తెలుగులో ప్రవేశిస్తే దానిపై ద్వితీయ ప్రత్యయం చేరితే 'వారిని' అని అవుతుంది. ఈ రెండింటిలో 'వారి' అనే తత్సమానికి ద్వితీయాంతమే ఈ ప్రయోగమని సందర్భాన్నిబట్టి మనం గ్రహించగలం.

'నాకులు' అనే దాన్తో 'లు' బహువచన ప్రత్యయం. అది పోతే మిగిలే 'నాకు' అనేది తెలుగులో ఒకానొక ధాతువు.

ఈ సందర్భంలో ధాతువుపై 'లు' చేరే ప్రశ్న లేనందున ఇక్కడి తెలుగు ధాతువుగా చెప్పవీలుగాదు. 'నాకు' అనేది నిబద్ధ పదాంశం (bound form). అసలు 'నాక' అనేదానిపై 'కు' అనే 'ఇన్' చేరగా ఏర్పడిన 'నాకీ' అనే దానిలో తుది దీర్ఘానికి 'హ్రస్వం' అదేశమువలన ఏర్పడే 'నాకి' అనేదానికి బహువచన ప్రత్యయం. 'లు' పరంగాగా ఏర్పడిన రూపం 'నాకులు' అనేది. 'అక' మంటే దుఃఖము. 'న+అక' అంటే ఏర్పడు అనిన్నీ 'నాక' అంటే స్వర్గమనిన్నీ అర్థం. 'స్వర్గవాసి' అనగా దేవత 'నాకి' అని పేరు. దాని బహువచనం 'నాకులు'.

రాత్రిందివ జాగరూకత

1-2-181

ఇందులో జాగరూకత అనేదాన్ని పరిశీలించాలి. ఇందులో తకారం ఛావాద్ధ కంలో వచ్చింది. 'రస్యధవస్యతవే 5-1-119' అనే దాని యర్థం. త్వ, త

దీనినినాడు వ్యవహారం రూఢిగాంచిన యర్థం గృహ ఇంపతి పదాలకు గల యర్థం ఈ పదబంధానికి కవి వివక్షించాడు. నేడు బహుమతి అంటే వ్యక్తి పాండిత్యాది గుణగణాల నగ్గించితస్మూలంగా ఇచ్చే బహుమానం అంటే Prize అని అర్థం. కాని దీనికి వ్యుత్పత్త్యర్థం బహుమతస్సు గలవాడని అర్థం. బహు అంటే గొప్ప మతి మనస్సుగల వ్యక్తి. ఈ మాట తన యందున్న పదాలకు సరిపడే అర్థంలోనే ప్రయుక్తంగాని నేటి వ్యవహారంలో ప్రయుక్తంగాలేదని తెలియనగును.

రమేశ ఇత్యాదులు విష్ణు పర్యాయంగా ప్రయుక్తాలైనాయి. 'గాని రమకు పర్యాయమైన 'మా' అనేదానితో ఈ సమస్య విష్ణువునకు వాచ్యం గా లేదు. అంటే ఇలాంటి ప్రయోగాలను తెలుగులో వివిధ విచిత్ర పదబంధాలను సృష్టించిన కవులు గల్పించి యుండలేదు. మా అనే దాన్ని విధంగా వాడిన ఘనత భావార్థం ప్రయోగం వెలగపూడి కృష్ణమాత్యునికి దక్కింది.

మాకుమారుడు 9-57
మాకాంతుడు "

ఈ ప్రయోగద్వయంలో 'మా' లక్ష్మికి పర్యాయమే గాని తెలుగులో అన్యదర్థక సర్వనామంపై ఏర్పడే ద్వితియాది విభక్త్యంగము గాదు. లక్ష్మికి పుత్రుల మాకుమారుడంటే మన్యుభుధనిస్తే, లక్ష్మి పరియం గందున మాకాంతుడంటే విష్ణువనిస్తే వివక్షితార్థం.

కుభృత్పుత్ర కుమారసంభవము 10-81

పై సమాసంలోకు, కు పురుష ఇత్యాదుల్లో వలె 'కు' కల్యాఢకం గాదు. పై పదబంధంలో గల 'కు' కు భూమి అనియర్థం. కుభృత్ అంటే భూభారాన్ని వహించే గాబట్టి పర్వతమని యర్థం. పర్వతపుత్ర అంటే ఈ పద బంధానికి వివక్షితార్థం పార్వతి.

కుక్కుటశృణాయాథా అని అమరం, కుక్కుటానికి శరణాయథమని శృణోయి సారాంశం. ఈశరణ అనే దానికి పద అనే దాన్నాడేశం. కుక్కుట సిద్ధించే పదానుధానానికి కుక్కుట పర్యాయంగా వైజయంతీ విలాసంలో (1-71) ప్రయుక్తమైనది. ఈ పదబంధంలో పూర్వోత్తరపదాలు రెండు సంస్కృతాలే. అయినప్పటికీ ఈ విధమైన మార్పు అద్దాన కుక్కుటా

కాళహస్తిలో గొట్టి పుచ్చుకొని హస్తికి మారుగ 'ద్విప' అనే పదాన్ని దేశం గావించి 'కాళద్విప' అనే రూపాన్ని ధూర్జటి 'శ్రీకాకుళద్విపేషుడు' కాళహస్తిమాహాత్మ్యం (4-88, 94)లో తెందుమాడ్లు ప్రసాదించిన గుర్తింపదగిన యంశం.

రాజశేఖరచరిత్ర (2-102)లో గల గత భవిష్యద్వర్తమానము లనేది ప్రసిద్ధ పదబంధమైన భూత భవిష్యద్వర్త మానము లనే దానిలో భూతకు బదులుగా 'గత' అనేదాన్ని ఆదేశం గావించి నందున ఏర్పడినదని తెలియును.

ఋగ్వేదముస్సామ తుర్యమహాగమ క్రమ సంప్రదాయ ధురంధరు కళా 5-209 అనే పదబంధంలో తుర్య అనేది అధర్వణ వేద క్రమంలో నాల్గోదయి నందున తద్వాచకంగా ప్రయుక్తమైనదని పరిశీలనవల్ల తెలియనగును.

ఆంగిక లేక శారీరిక వ్యాపారాత్మకంగాని నమస్కృతి వాచ్యక నమస్కృతులనే పదబంధం తెలుపుతుంది. ప్రాచీనకాలంలో చేతులు జోడించి అవనత శిరస్కృతతో 'నమః' పలిపాటి. అంగ్లేయ సంప్రదాయంవల్ల నమస్కారా లాంగిక వ్యాపారులుగాక వాచనిక వ్యాపారులు కూడా వచ్చారు. కాని వాచనిక నమస్కృతులు అనేక కాలములు రామభద్రుడు ప్రయోగించిన పదబంధం. ఈ విధమగు వాచనిక నమస్కారాలు ఎంతటి పురాతనాలో తెలియజేస్తుందని గమనించవచ్చు.

నర్మగర్భిత అనటానికి బదులుగా నర్మ సందర్భిత పదనములని ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్న (5-84) ప్రయోగం వర్మ అంటే కవచం, కాబట్టి వర్మిత అంటే కవచిత అని ఆర్థం.

వటవృక్ష మంటానికి రాయలముక్తమాల్యదలో (8-18) 'వటవృక్ష' ప్రయోగించటం గుర్తింపదగిన యంశం.

ఉదధార మనుచరిత్ర 5-89

పై సమాసంలో ఉదక శబ్దానికి ఉద ఆదేశము 'ఉదకస్థోదస్సంజ్ఞాయాం' 8-8-57 అనే సూత్రం ప్రకారం సంజ్ఞావాచకం గాకపోయినప్పటికీ ఉదధార అనే సమాసం కల్పితమై మనుచరిత్రలో ప్రయుక్తమైయుంది.

కిమ్మననీదు మనుచరిత్ర 8-6 ఇందులో కిమ్మ

వర్గంలో బ్రహ్మ లేనందున దీనిపై ఆనంద్ రాదు. బ్రహ్మణీ అని సంస్కృత రూపం ఏర్పడదు అయినా కొందరు ఈ రూపాన్నూహించి దానికి తత్సమ రూపంగా బ్రహ్మణీ అనేదాన్ని వాడారు.

అస్మచ్ఛబ్దానికి షష్ఠీ విభక్తి ఏకవచనరూపమైన 'మమ' అనేదాన్ని మార్కండేయపురాణంలో 'మమయనుట 8-304' అమమ యనుట 9-304 మమయనుశాల్మలీతూలము 8-304 ముమ్మారు ప్రయోగించారు.

సప్రమాణనం చెనుపొంది హరివంశం 2-50

సప్రమాణ్ అనేది ప్రాతిపదిక పుస్తకంలో ఈ ప్రాతిపదిక తెలుగులో ప్రవేశించదు. దీనికి ప్రథమా విభక్త్యంతం తెలుగులో మూలరూపంగా ప్రవేశిస్తుంది. దీనిపై ప్రథమైక పదనంతో విప్లవనీయ్యే రూపం 'సప్రమాణ్' అనేది. దీనితో తుదిపట్టునకుగాగవద్విత్వాలుగా సమసంస్కృతరూపం 'సప్రమాణ్' అని గానీ దీర్ఘ ముషీద ద్విత్వంవికల్పంగాబట్టి రాటుచే సప్రమాణు అనిగానీ ఉంటుందేగాని సప్రమాణ వ్యాకరణ సమ్మతరూపంగాదు.

ఏకచ్ఛబ్దత పారిజాతాపహరణము 5-109
తిలకండుతిల శృంగారనైషధము 8-174

అనే ఈ ప్రయోగాలు రెండు ఇతర ప్రత్యయాలూ. ఈ ప్రత్యయాలు వ్యస్తపదాల తరువాతనే గాక సమస్తపదాలకు పరంగా గూడ చేరుతాయని ఈ ప్రయోగాలు స్ఫుటం చేస్తున్నాయి. ఏకచ్ఛబ్ద అని మొదటి దానిలో రెండు పదాలున్నాయి తిలకండుతిల అని రెండో ప్రయోగంలో గల పదద్వయం. ప్రతిబింబ, విఘ్నతంత్ర అనేవి గాక తారకాదిగణంలో ద్యవయస ఘటితాలు లేవు అనే అంశం ఈ సందర్భంలో గుర్తింపదగినది. 'దఘ్న' అనేది ద్యవయస మాత్ర అనే వానికి సమానార్థకం. ప్రమాణార్థంలో ఇవి మూడున్నూ నామాలపై చేరతాయి. పురుషదఘ్న, పురుషమాత్ర, ద్యవయస అనేవి మనిషితో తనటానికి బదులుగా సంస్కృతంలో ప్రయోగిస్తారు. వీనికి బదులుగా పేరుష అని గూడ వాడవచ్చును ప్రమాణే ద్యవయసః దఘ్నః మాత్రః 5-2-37 అనేసూత్రం ఈ యంశాన్ని విధించింది. దఘ్నార్థంలో బంటికొలడులగునని సూరి సూక్తికరణంలో దఘ్న అనే దాన్నిగ్రహించాడు. మోకాలు బంటి, మోకాలు కొలది మొదలైనవి సూరి ఇచ్చిన ఉదాహరణలు కీటిబంటి, నెత్తురు కాలవని గూడ